TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

LİBYA'DA 2011 SONRASI SİYASAL SÜREÇLERDE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Meral DEMİR

Ankara, 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

LİBYA'DA 2011 SONRASI SİYASAL SÜREÇLERDE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Meral DEMİR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi. Nuri YEŞİLYURT

Ankara, 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Meral DEMİR

LİBYA'DA 2011 SONRASI SİYASAL SÜREÇLERDE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi. Nuri Yeşilyurt

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1-Dr.Öğr. Üyesi Nuri YEŞİLYURT	
2-Prof.Dr. Melek Melahat FIRAT	
3- Dr.Öğr. Üyesi Tamer KAŞIKÇI	
4-	
5-	

Tez Savunması Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

……. danışmanlığında hazırladığım "……..……...……(Ankara.20……) " adlı yüksek lisans ☐ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**
KISALTMALAR ..... **iii**
GRAFİK VE HARİTALAR LİSTESİ ..... **iv**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: LİBYA'NIN YAKIN TARİHİNDE DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ **7**

1.1. OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN İTALYAN SÖMÜRGECİLİĞİNE (1551-1951) 7
1.2. BATI'NIN NÜFUZU ALTINDA BAĞIMSIZLIK: KRAL İDRİS DÖNEMİ (1952-1969) 14
1.3. BATI KARŞITLIĞINDAN BATI'YLA İŞBİRLİĞİNE: MUAMMER EL-KADDAFİ DÖNEMİ (1969-2011) 20
1.3.1. 1969 Darbesi ve Libya'da Yabancı Nüfuzun Azalması (1969-1999) 20
1.3.2. Batı ile Yakınlaşma: 1999-2011 33

İKİNCİ BÖLÜM: 17 ŞUBAT DEVRİMİ, NATO MÜDAHALESİ VE LİBYA'NIN YENİ SİYASAL SÜRECİ **39**

1.1. 17 ŞUBAT DEVRİMİ VE NATO MÜDAHALESİ 39
1.2. TEMMUZ 2012 SEÇİMİ VE YENİ YEREL AKTÖRLER 46
1.3. LİBYA'DA ÇİFT MECLİSLİ DÖNEM VE İÇ ÇATIŞMA 53
1.4. BM ÖNDERLİĞİNDEKİ UZLAŞMA ÇABALARI: ULUSAL MUTABAKAT HÜKÜMETİ 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 2011 SONRASI SÜREÇTE DIŞ GÜÇLER **66**

1.1. KÜRESEL GÜÇLERİN ETKİSİ 66
1.1.1.Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 67
1.1.2.Rusya 71
1.2. AVRUPALI ÜLKELER 74
1.2.1. İngiltere 74
1.2.2. Fransa 77
1.2.3. İtalya 81

1.3. BÖLGESEL GÜÇLERİN ETKİSİ....84
1.3.1. Mısır....85
1.3.2. Suudi Arabistan....88
1.3.3. Birleşik Arap Emirliği (BAE)....89
1.3.4. Katar....91
1.3.5. Türkiye....94
SONUÇ....98
KAYNAKÇA....102
ÖZET....110
ABSTRACT....111

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AİP : Adalet ve İnşa Partisi

BAE : Birleşik Arap Emirlikleri

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK : Birleşmiş Milletler Genel Kurulu

DKK : Devrim Komuta Konseyi

GHK : Genel Halk Kongresi

KİK : Körfez İş Birliği Konseyi

LİMG : Libya İslami Mücadele Grubu

LKK : Libya Kalkanı Kuvvetleri

LUKC : Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi

MGK : Milli Genel Kongre

NATO : Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü

TM : Temsilciler Meclisi

UGİ : Ulusal Güçler İttifakı

UGK : Ulusal Geçiş Konseyi

UMH : Ulusal Mutabakat Hükümeti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

YGK : Yüksek Güvenlik Komitesi

GRAFİK VE HARİTALAR LİSTESİ

Grafikler Listesi

Grafik 1: 1962-1973 Arası Libya'da Petrol Üretim Seviyesi 18

Haritalar Listesi

Harita 1: Libya Siyasi Haritası 7

Harita 2: Libya'nın Coğrafi Bölümlenmesi 11

Harita 3: Libya'nın Güncel Siyasi Durumu 65

GİRİŞ

Ortadoğu ve Arap coğrafyası, uzun yıllar boyunca, sömürgeci ülkelerin esareti altında kalmış ve siyasi istikrarsızlıkların merkezi haline gelerek sürekli dönüşüm halinde olmuştur. Bu dönüşüm özellikle 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla büyük bir hız kazanmıştır. Savaştan sonra sömürgeci ülkelerin yaşadığı ekonomik ve askeri tahribat bu coğrafya halklarının bağımsızlık hareketlerini hızlandırmıştır. Yeni dünya düzeninde gücünü kanıtlayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) nüfuzuna karşı bölge halklarının bağımsızlık hareketlerini desteklemiştir. Ancak sömürgeci ülkelerin müdahalesi bağımsızlık sonrası Ortadoğu ve Arap coğrafyasında devlet kurumlarının inşasında devam etmiş ve emperyalist güçler ülke yönetiminde kendi çıkarlarını koruyacak nitelikte liderlerin seçilmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş sırasındaki iki kutuplu dünya düzeninde bu Batı müttefiki liderler Batı'nın sadık dostları olmaları durumunda ödüllendirilmiş, karşıtı olmaları durumunda ise cezalandırılmıştır.

1991 yılında SSCB dağılmış ve ABD tek kutuplu dünya düzeninin lideri olmuştur. ABD, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya çalışmış ve bu doğrultuda dış politika geliştirerek dünya düzenindeki kilit pazarlara, enerji ile stratejik hammadde kaynaklarına erişim ve serbest deniz ulaşımı gibi jeostratejik hedeflere yönelmiştir. Bu süreçte ABD bir yandan kendisine rakip olacak olası güçleri engellemeye çalışmış ve diğer yandan bu konuda diğer Batılı ülkelerle iş birliğine gitmiştir. Aradan 10 yıl geçmiş ve 11 Eylül 2001 yılında gerçekleşen terör saldırıları, ABD'nin "potansiyel tehdit" algısı üzerinden asıl hedeflerine ulaşmak için meşru bir gerekçe haline gelmiştir. ABD, dünya kamuoyunda küresel terörün tartışılmasını sağlayarak teröre karşı destek bulmuş ve teröre karşı savaş söylemi altında Ortadoğu ve Arap coğrafyasını yeniden şekillendirmek amacıyla Irak ve Afganistan'a

müdahale etmiştir. Ayrıca bu coğrafya, hem zengin enerji kaynaklarına sahip olması hem de kilit ulaşım ağları üzerinde olması nedeniyle ABD için jeostratejik öneme sahiptir. Bu nedenle bölgedeki Batı müttefiki liderler, ABD ve Batı'nın çıkarlarını koruduğu için birer istikrar direkleri olmuş, iç ve dış politikada halklarının ve ülkelerinin çıkarlarını korumak yerine kendi rejimlerini sağlama alarak Batı ve ABD'nin çıkarlarını ön planda tutmuşlardır.

2010 yılının sonlarına doğru Ortadoğu ve Arap coğrafyasında yeni bir toplumsal dönüşüm hareketi başlamıştır. Uzun yıllar boyunca Batı ve ABD'nin istikrar direkleri olan bölge liderleri ülkelerini otoriter şekilde yönetiyorlardı. 17 Aralık 2010'da Muhammed Buazizi adlı seyyar satıcının Tunus'ta yaşanan ekonomik sıkıntı ve yoksulluk nedeniyle intihar etmesi üzerine tüm ülke halkı harekete geçmiştir. Bu sayede özgürlük, gıda ve iş gibi temel hakları talep eden halkın birikmiş öfkesi sokağa yansımıştır. Otoriter liderler halkın taleplerini duymazdan gelerek ülkedeki muhalefeti çeşitli yollarla susturmaya çalışmış ancak biriken bu öfke sadece Tunus'u değil Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Yemen, Irak, Suudi Arabistan, Sudan, Fas, Moritanya, Ürdün, Cezayir, Umman, Kuveyt, Lübnan ve Batı Sahra'yı da etkilemiştir. Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn ve Yemen'de büyük çapta isyanlar çıkmış diğerlerinde ise küçük çapta protestolar gerçekleşmiştir. Mısır ve Tunus'ta yönetim değişmiş, Yemen, Libya ve Suriye'de ise isyanlar iç savaşa dönüşmüştür.

Arap coğrafyasını etkisi altına alan halk hareketleri, Batı dünyası tarafından "Arap Baharı" olarak tanımlanmıştır. Başlarda bekle-gör politikası altında halk hareketlerine saygı duyan Batı dünyası kendi istikrar direklerinin devrildiğini görünce ılımlı politikalarında değişikliğe gitmiştir. Bu bağlamda Arap Baharı'nın kimi ülkelerde hükümet değişikliğine yol açması kimi ülkeleri de teğet geçmesi yabancı güçlerin gizli müdahalesi ve manipülasyonuna işaret etmektedir.

Arap Baharı birçok ülkede yönetim değişikliğine sebep olmuş ve bu durum Libya'yı teğet geçmemiştir. 17 Şubat 2011'de Libya'daki muhalifler Muammer el Kaddafi'nin 42 yıllık otoriter rejimine karşı güçlerini birleştirerek Arap Baharı'nın rüzgârına kapılmışlardır. Kaddafi'nin muhalifleri geri püskürtmeye çalışması ülkede kanlı çatışmalara neden olmuş ancak hem muhaliflerin hem de Kaddafi'nin çatışmanın dozunu arttırması, çok sayıda insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Mısır ve Tunus'taki Arap Baharı rüzgârı Libya'da kışa dönmüştür. Ancak Libya'daki Arap Baharı seyrinin diğer ülkelerden ayrılması Birleşmiş Milletler (BM) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'nün etkili müdahalesiyle olmuştur. Batı dünyası Arap Baharı'nı fırsat bilerek insani müdahale altında Kaddafi'yi devirme amacı gütmüştür.

Kaddafi 1969'da askeri darbeyle yönetimi devraldığından beri Libya Batı dünyası tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Kaddafi, içerde ve dışarda yürüttüğü politikalar neticesinde birçok yerel ve yabancı düşman kazanmıştır. Her ne kadar 1999'dan itibaren dış politikada radikal bir değişikliğe giderek Batı'yla ılımlı ilişkiler geliştirmişse de Kaddafi uluslararası toplum tarafından hala güvenilmez ve öngörülmez bir lider olarak değerlendiriliyordu (Kheir, 2011). Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Libya'da 2011'den itibaren istikrarın bozulması dış güçlerin müdahalesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda BM, NATO ve uluslararası medyanın muhaliflere verdiği destekler dış aktörlerin Libya'daki rolünü gözler önüne sermektedir. Eski NATO görevlisi Wesley Clark'ın 2007 yılında söylediği gibi "Ortadoğu'da petrol olmasaydı kimse bölgeyi müdahale ile tehdit etmezdi." (Al & Aslan, 2018, s. 51-52).

Kaddafi sonrası Libya'da isyancı muhalif grupların oluşturduğu Ulusal Geçiş Konseyi'nin (UGK) önderliğinde yeni bir yol haritası çizilmiş ve ülke 7 Temmuz 2012 seçimlerine hazırlanmıştır. Ancak seçim sonucu ülkede birçok farklı yerel aktör ortaya çıkmış ve bu farklı yerel aktörler silahlı milislerce desteklenmiştir. Öte yandan mevcut

iktidarın zayıf olması ve güvenliği sağlayamaması ülkeyi istikrarsızlığa götürmüştür. 2014 yılında ülke bölünmenin eşiğine gelmiş ve bu durum ülkede iki rakip meclisli bir yapıya yol açmıştır. Ülke gündemi bu sorunlarla meşgul olurken İslami aşırılıkçı terör örgütleri güç boşluğundan faydalanarak etki alanlarını genişletmişlerdir. Bir süre sonra Libya'nın istikrarsız yönetimi ve yaşanan terör faaliyetleri Batı dünyası için de tehdit haline gelmiştir.

Yaşanan iç savaş nedeniyle Libya'da birçok insan ölmüş, milyonlarca insan ülkeden göç etmiş ve petrol gelirlerinde yaşanan düşüşler ekonomiyi etkilemiştir. 2015 yılında Batı'nın önderliğinde ve çok taraflı uzun müzakereler sonucunda Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) kurulmuş, ancak ülkenin tamamına hâkim olamamıştır.

Arap Baharı'nın etkisiyle iç savaşa giren Libya, sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol kaynakları ve jeostratejik konumu nedeniyle küresel ve bölgesel güçlerin dolaylı yoldan güç mücadelesinin yaşandığı bir vekalet savaşlarına[1] sahne olmaktadır. Libya'da yaşanan bu istikrarsızlığın en önemli sebebi küresel ve bölgesel güçlerin etkinliği ve yerel aktörlerin politikalarında yatmaktadır. 2015 yılından beri barış görüşmeleri yapılmasına rağmen günümüze kadar Libya'da yaşanan sorun çözülememiş aksine çok bilinmeyenli denklem halini almıştır.

Libya'da etkin olmaya çalışan küresel aktörler ABD ve Rusya'dır. Aynı zamanda başta İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere Avrupalı devletler ile Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi bölgesel güçler de Libya'da etkilidir. Bu ülkelerden her birinin birbirleriyle çatışan çıkar politikaları ve motivasyonları bulunmaktadır. Bu nedenle her bir aktör çıkarlarından feragat etmedikçe

[1] Vekâlet Savaşı, karşıt güçlerin ya da devletlerin çıkarları doğrultusunda dolaylı olarak genellikle de devlet dışı unsurların aracılığıyla yürüttükleri bir savaş şeklidir. Bu bağlamda devlet dışı aktörler etnik ve dini amaçlı motivasyonlarla karşı tarafı yıpratmak için kullanılmaktadır. Bu savaş şekli özellikle de Arap Baharı esnasında ve sonrasında sıkça başvurulan bir yöntem olmaktadır (Çolak, Şahin, Sarı, & Tınas, 2019).

Libya'da uzun vadeli barışın ortaya çıkması mümkün görülmemektedir. Libya'nın sahip olduğu enerji kaynakları ve coğrafi konumu itibariyle dünya siyasetinde önemi üst sıralarda yer almaktadır. Bu nedenle sürecin arka planını ve etkili olan dinamiklerini ele alarak değerlendirme yapmak önem arz etmektedir.

Bu çalışma Libya'da yaşanan ve hala güncelliğini koruyan istikrar ve güvenlik sorununda dış güçlerin rolünün hayati olduğunu iddia etmektedir. Bu itibarla çalışma boyunca yanıt aranacak sorular aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

-Libya tarihi boyunca dış aktörlerin nasıl bir müdahalesi olmuştur?

-Küresel ve bölgesel güçlerin Arap Baharı ve iç savaşında Libya'ya yönelik siyasi hedefleri ve politikaları nelerdir? Hangi aktörler kimlerle iş birliği yapmaktadır?

-Libya iç savaşının yeni yerel aktörleri kimlerdir? Bu aktörler kimlere karşı savaşmaktadır ve kimler tarafından hangi saiklerle desteklenmektedir? Savaşın taraflarının amaçları ve hedefleri nelerdir?

-Libya iç savaşının insani boyutu nedir ve krizi kalıcı bir siyasi çözüme oturtmak için ortaya konan girişimler nelerdir?

-Dokuzuncu yılına giren Libya iç savaşı yakın gelecekte nasıl bir seyir izleyecek ve kriz kalıcı bir siyasi çözüme evirilebilecek midir? Libya iç savaşı ne gibi belirsizliklere ve krizlere açıktır?

Çalışmanın birinci bölümünde, 2011 yılında yaşanan sürecin arka planını daha iyi anlayabilmek için Libya'nın yakın tarihindeki gelişmeler ele alınacaktır. Bu bağlamda yakın tarihindeki önemli kırılmaların yaşandığı dönemler ve dış müdahaleler dikkate alınarak Libya'nın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı irdelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde 2011 Libya devrimi, geçiş süreci ve iç savaşı tüm boyutlarıyla ele alınacaktır. Ayrıca Libya iç savaşı hem ülke içinde hem de ülke dışında giderek büyüyen bir sorun haline geldiğinden kalıcı barışa yönelik uluslararası girişimler de analize dâhil edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde küresel ve bölgesel aktörlerin Libya iç savaşına yönelik politikaları açıklanmıştır. Bu bölümde küresel aktör ABD ve Rusya, Avrupalı ülkeler İngiltere, Fransa ve İtalya, bölgesel aktörlerden Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) Libya iç savaşına yönelik politikaları analitik olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: LİBYA'NIN YAKIN TARİHİNDE DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ

1.1. OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN İTALYAN SÖMÜRGECİLİĞİNE (1551-1951)

Harita 1: Libya Siyasi Haritası

Kaynak: Libya. (2019). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from https://academic.eb.com/levels/collegiate/article/Libya/110710#

Günümüzde adı Libya olan bölge, 1.759,40km'lik geniş bir alanla Kuzey Afrika'nın Akdeniz sahilinde yer almaktadır. Libya adını Antik Mısırlıların "Berberi"ler için kullandığı *Lebu* kelimesinden almıştır. Libya coğrafi açıdan doğu-batı yönünde bir köprü sağlaması ve Akdeniz'de bir liman kent olması özelliğiyle birçok eski medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bölgeye hâkim olmadan önce Fenikeliler, Kartacalılar, Romalılar, Bizanslılar ve Arapların yönetimi altında kalmıştır.

Libya,1551 yılında Turgut Reis döneminde Osmanlı İmparatorluğuna bağlandı ve İtalyan işgaline kadar bölgenin adı Trablusgarp[2] olarak anıldı (Alpar, 2019). Başlarda Cezayir ve Tunus'la beraber yönetilen Libya daha sonra bu bölgelerden ayrı olarak yönetildi (Doğan & Durgun, 2012, s. 63). Bölgenin kendi iç dinamiklerini fark eden Osmanlılar bölgeyi Dayılık Sistemi[3] ile yönettiler (Caner & Şengül, 2018, s. 46). Ancak 1835'te Dayılık makamına geçen Karamanlı Ahmed yönetimi babadan oğula geçirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine İstanbul'daki mevcut hükümdar Sultan Abdülaziz, Dayılık Sistemine son vererek bölgeyi merkezi idareye bağlamıştır (Kutlu, 2016, s. 2).1864'te Libya doğrudan İstanbul'dan yönetilmeye başlanmış ve bu ikinci evre Osmanlı İmparatorluğu için merkezi güçlendirme dönemi olmuştur (Doğan & Durgun, 2012, s. 64).

Libya coğrafi konumu nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunun sahra kervan ticaretinden gelir elde etmesinde önemli bir liman olmuş ve Akdeniz ticaret yollarının kontrolünü sağlamasında önemli bir üs olmuştur. Ancak yeni dünya ticaret yolları için yeni rotaların keşfedilmesi ve Süveyş kanalının açılması hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Libya ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. 1831 yılında Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi ile İngiltere'nin Mısır ve Sudan'da etkisini artırması Osmanlı Devleti'nin topraklarını kaybetmesine neden olmuş ve daha sonra 1881 yılında Bardo Anlaşmasıyla Tunus da Fransızların hâkimiyetini girmiştir (Kaya, 2016, s. 648). 1910 yılında ise Fransa ile Osmanlı Devleti arasında çıkan savaş sonucunda Libya, Cezayir ve Tunus arasındaki sınırlar Osmanlı Devleti aleyhine olacak şekilde

[2] Trablusgarp kelimesinde içinde kullanılan Garb kelimesi Arapça kökenli olup Batı anlamına gelmektedir ancak Osmanlı döneminde bu kelime bölgeyi Suriye-Lübnan'da bulunan Trablusşam'dan ayırmak için kullanılmıştır (Doğan & Durgun, 2012, s. 63).

[3] Bu sistem Cezayir'de ortaya çıkmıştır. Dayılık yerel, askeri ve dini liderlerin oluşturduğu bir meclis tarafından seçilen bir ünvandı. Dayılar bulunduğu bölgede en üst düzeyde yönetici olup vergi toplayabilme adaleti dağıtabilme ve aşiretler arası sorunları çözebilme gibi yetkilerle donatılmıştı (Caner & Şengül, 2018, s. 46).

değiştirmiştir (Vandewalle, 2012, s. 17). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki etkinlik sahaları kısıtlanmıştır.

Emperyalist ülkelerden Kuzey Afrika'ya yönelik işgaller, Osmanlı Devleti'nin Libya da otoritesini artırmasına neden olmuş ancak Osmanlı Devleti kendi iç sorunları nedeniyle tam olarak bölgede hâkimiyetini kuramamıştır. Bölgenin siyasi ve ekonomik sıkıntıda olması yeni bir dini hareketin oluşumuna neden olmuştur. Cezayir'in Oran kentinde doğan ve bölgede Büyük Senûsi olarak bilinen Muhammed Bin Ali Es-Senûsi, Senûsi dini hareketinin önderi olmuştur. Sufizmden etkilenen bu Sünni İslami hareket birçok Arap ülkesinde sempatiyle karşılandı (El-Kihya, 2011, s. 49). Libya'nın doğu bölgesi Berka'yı merkez olarak kabul eden bu dini hareket, Libya'nın güneyinden Afrika'nın içlerine doğru dini üsler oluşturmuştur. Senûsiler vergi toplayarak dini harekete ekonomik güç kazandırmış ve dini noktalarını özellikle de kervan ve hac yolları üzerine inşa ederek bölgeye kısmi bir düzen getirmiştir. Bölge üzerinde özellikle de güneydeki Fizan bölgesinde etkin olan Fransızlar, Senûsi hareketini kendi çıkarlarına karşı buldular. Buna karşın İslam yolunda savaşarak Hristiyanlara karşı mücadele eden bu hareket Osmanlılar tarafından desteklenmiştir. Fransa daha önceki anlaşmayı dikkate alarak 1902 yılında Afrika'nın iç bölgelerindeki Senûsi dini noktalarına saldırıda bulunmuş ve bu çatışma sonucu Senûsiler ağır bir mağlubiyet yaşayarak bölgede etkinliklerini kaybetmiştir (Turan & Turan, 2011, s. 194).

1900'lere gelene kadar Avrupa, sömürgecilik faaliyetleri ile başka kıtaları işgal etmiş ve daha sonraki dönemlerde siyasi ve ekonomik milliyetçilik akımları Avrupa'daki büyük güçler arasında çatışmaya yol açmıştır. 1878 yılında Berlin Kongresi'nde Fransa'nın Tunus'u işgal kararı İtalya'nın Kuzey Afrika'daki çıkarlarına ters düştü. 1861 yılında birliğini tamamlayan İtalya, akranlarına göre yarışı geriden takip ediyordu. İtalyan birleşme hareketinin fikir babalarından olan Count Cavour,

Giuseppe Garibaldi ve Giuseppe Mazzini, *Büyük Roma* özlemini dile getiriyorlardı. İtalya güneyindeki Kuzey Afrika kıyılarını kendi vatanının bir parçası olarak görmekteydi (Genugten, 2016, s. 12).

Emperyalist ülkeler arasında en zayıfı olan İtalya bu güç mücadelesine girdiğinde Kuzey Afrika'da kendisine sadece Libya'nın kaldığını gördü. Ancak daha önce 1896'da Eritre'yi işgal eden İtalya askerî açıdan kayıp vermesi nedeniyle daha stratejik ve yumuşak bir güç olan ticaret aracılığıyla Libya'da hakimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle de 1906 yılında özellikle de Trablus ve Bingazi'de İtalyan Bankası Banco di Roma'yı (Roma Bankası) açmıştır (Vandewalle, 2012, s. 21). Vatikan'ın desteğiyle kurulan bu bankanın Paris'ten İskenderiye ve Malta'ya kadar birçok şubesi bulunuyordu. Bu bankanın İtalyan hükümetiyle resmi bir bağı yokmuş gibi görünse de asıl amacı İtalya'nın etkisini artırmak için yer altı madenlerine, altyapıya ve arkeolojik kazılara önem vermek ve ayrıca Fransızların misyonerlik faaliyetlerini de engellemekti (Genugten, 2016, s. 17).

Diğer taraftan 19.yüzyılın başlarına doğru ekonomik sıkıntılar ile halkın huzursuzluklarıyla karşı karşıya kalan ve İngiltere'yle Fransa'nın işgallerine karşı sınır bölgelerini kaybeden Osmanlı Devleti, Libya'nın üç ana bölgesinden Berka [4], Trablus ve Fizan'ı zor da olsa elinde tutabilmişti.

[4] Libya'nın doğu bölgesi için kullanılan Sireneyka kelimesi adını Kuzey Afrika'da kurulan ilk Yunan şehri olan Cyrene(Siren)'den almaktadır. Ancak Araplar daha çok Berka adını kullandıkları için bu çalışma da Sireneyka yerine Berka kelimesi tercih edilmiştir.

Harita 2: Libya'nın Coğrafi Bölümlenmesi

Kaynak:https://www.sabithaber.com/abdli-yetkiliden-libyayi-osmanli-sinirlarina-dondurme-plani-2681/

1908'lerin başında Libya'da sürgünde olan Jön Türkler bir isyanla karışıklığa sebebiyet vermiş ve bu durum Senûsi liderliğinin güç boşluğundan yararlanmasına neden olmuştur. Bu süre zarfında İtalyan Bankası da Osmanlı bölgelerinde istikrarlı bir şekilde ekonomik güç elde etmeye başlamıştır. İlerleyen zamanda sömürgecilik yarışında bulunan İngiltere'nin Mısır'ın batı sınır komşusu ve Libya'nın doğu bölgesinde bulunan Berka'yı işgal planları hem İtalya'yı hem de Fransa'yı harekete geçirdi. İtalya'nın Libya'yı ve Fransa'nın da Fas'ı işgal etme arzusu ikili bir anlaşmaya yol açtı. Böylelikle İtalya işgale bir kılıf uydurarak İttihat ve Terakki Cemiyeti kontrolündeki İstanbul hükümetinin Trablus'taki faaliyetlerini engellediğini ve buradaki İtalyan nüfusunun canının tehlikede olduğu iddiasında bulundu. Sonunda 1911 yılında İtalya, ekonomik faaliyetlerinin engellediği gerekçesiyle İstanbul'a bir ültimatom göndererek Libya'nın sahil şehirlerini işgal etmiştir (Kaya, 2016, s. 649).

Osmanlı yönetimi ültimatomu ve işgali kabul etmemiş ve bununla beraber İtalyan işgali yerli halk tarafından memnuniyetle karşılanmayarak kısa bir süre içinde tepkilere yol açmıştır. Osmanlı Devleti kendi içinde yaşadığı sıkıntılar nedeniyle bölgeye asker gönderememiştir. Bunun yerine Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa gibi üst düzey subaylar gizlice bölgeye giderek yerel direniş başlattılar (Caner & Şengül, 2018, s. 47).

1911 yılında İtalya'nın Sciara Sciat kasabasını işgale başlaması Türk garnizonu, Berberi ve Arap birlikleri tarafından dirençle karşılandı. İtalya'nın buna cevabı ileride büyük isyanlara sebebiyet verecek bir katliama neden olmuştur. 1912 yılında imzalanan Uşi anlaşmasıyla Trablusgarp ve Bingazi İtalyan hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak İtalya ve Osmanlı yönetimi arasındaki çatışmalar 1917 yılına kadar sürmüştür (Doğan & Durgun, 2012, s. 64)

İtalya, Libya'yı kendi bölgesi olarak görmüş ve İtalyanları yerleştirerek büyük bir tarım devleti oluşturmayı planlamıştı. İtalyanlar Trablus'u işgal ettiğinde örgütlü bir direnişle karşılaşmamıştı. Ancak Senûsi hareketinin öncüsü olan Seyyid Ahmed El-Şerif 1913'te Bingazi ve Derna'da isyan başlatmışsa da İtalyanlara karşı mücadelede başarılı olamamış ve bunun yerine iç kesimlere çekilerek gerilla tarzı saldırı taktiği uygulamıştır. Fizan'da ise Fransızlar Osmanlı yönetiminin çekilmesiyle bölgeyi ele geçirdiler.

Mısır'daki İngiliz kuvvetlerine saldırıda bulunması için Osmanlı İmparatorluğu tarafından baskı altında olan Ahmed El-Şerif', dini hareketin liderliğini Mısır'da bulunan kuzeni ve Büyük Senûsi'nin torunu Seyyid İdris Es-Senûsi'ye bırakmıştır. Liderlik konusunda istekli olmayan Seyyid İdris, çatışmak yerine İngilizlerle iş birliğine gitmeyi tercih etmiştir. Senûsilerle karşılıklı çıkarları bulunan İngiltere, İtalya'yla müzakereye gidilmesini istemiş ve bu müzakereler sonucunda 1916'da Senûsiler ve İtalyanlar arasında ateşkes anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma İngilizlerin gelecekte doğu Libya'daki planları için elini güçlendirmiş ve Senûsilere de bölgenin geleceğinde resmi bir statü kazandırmıştır.

Avrupa'da yaşanan sıkıntılardan dolayı bölgede ağırlık gösteremeyen İtalyanlar İngiliz himayesindeki Senûsi Hareketi'nin kısa süreli özerkliğine onay verdiler. Senûsi lideri hem siyasi hem de dini otorite kazanarak idaredeki rolünü güçlendirmiş ve bu süre

zarfında İtalya hem Trablus'taki hem de Berka'daki halka kendi parlamentolarını kurmasına izin vermiştir (Vandewalle, 2012, s. 27). Böylece 1918'de Trablus Cumhuriyeti ilan edilmiş ve iki yıl sonra 1920'de Es-Senûsi liderliğinde Sireneyka Emirliği kurulmuştur (Doğmuş, 2016, s. 18). Ancak 1923'te Trablus Cumhuriyeti uzun süreli iç anlaşmazlıklar neticesinde Senûsi liderliği altında birleşmeye karar vermesi İtalyanların bölgeyi hızlıca işgal etmesine neden olmuştur (El-Kihya, 2011, s. 51-52)

1922 yılında Mussolini'nin iktidara gelmesiyle Libya'daki savaşın şiddeti ve boyutu artmış ve sıkıyönetim ilan edilerek Seyyid İdris, Mısır'a sürgüne gönderilmiştir. Ancak Berka'da Seyyid İdris'in erkek kardeşi Şeyh Rida önderliğindeki küçük bir birlik kalmıştı. Şeyh Rida yakalanarak Sicilya'ya gönderildiğinde liderliği Seyyid Ömer Muhtar devralarak İtalyanlara karşı ölümcül bir direnişle karşı koymuştur. 1931'de Ömer Muhtar'ın yakalanarak idam edilmesi İtalyanların Libya'yı hızlıca İtalyanlaştırmasına yol açmıştır.

1930 yılında İtalya kolonicilerini yavaş yavaş en verimli topraklara yerleştirerek sömürge gelişim programları başlattı. Bu dönemde Libya halkı asimilasyona maruz kalmıştır. İtalya kendi kültürünü üstün hale getirmiş ve buna göre eğitim imkânı tanımıştır. Öyle ki önemli meslek gruplarında Libyalıların bulunmasına izin verilmemiş ve verimli alanlara yerleştirilen koloniciler nedeniyle yerli halk çorak bölgelerde yaşamak zorunda bırakılmıştır (Caner & Şengül, 2018, s. 48). Ayrıca İtalyan kasabı olarak da bilinen General Rodolfo Graziani'nin yaptıkları ülkeye büyük bir yıkım getirdi. Libyalıların çoğu özellikle de Sireneyka nüfusunun büyük bir bölümü zorla toplama kamplarına götürüldü. Kimileri öldürüldü kimileri zorla çalıştırıldı. Dirk Vandeville ölüm oranlarından şu şekilde bahsediyor:

> Bir bütün olarak Libya nüfusu arasında gerçekleşen toplam ölüm tahminleri oldukça değişkendir. Ancak önemli kaynaklara göre o zamanki 1 milyon ile 800.000

> arasındaki nüfustan 250.000 ila 300.000 arası ölümlerin 1912 ile 1943 arası İtalyan sömürge döneminde olduğunu tahmin ediliyor. Tahmin edilen infaz rakamlarının çoğu faşist dönemde gerçekleşmiş, yalnızca 12.000 Berkalının ölümü 1930'da ve 1931'de meydana geldi (Vandewalle, 2012, s. 30).

1930'dan sonraki dönemde Avrupa siyaseti sıkıntılı bir hal almış ve 1939'da Mussolini Almanya ile *Çelik Pakt* birliğini kurmuştur. Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla Mussolini de İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Bu durum İngiltere'nin Akdeniz'deki sömürge yollarının güvenliğini tehdit etmekteydi. Mussolini, Etiyopya, Eritre, Somali ve Libya'ya ve Fransa'da Nazi işgali sonrası iktidara gelen Vichy rejimi Mussolini'ye karşı Tunus'a birlikler göndermiştir. Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalyan güçlerinin Süveyş kanalına kadar ulaşması ihtimali İngiltere için endişe kaynağı olmuştur (Genugten, 2016, s. 35).

Öte yandan Trablus, Berka ve Fizan bu olaylar etrafında hangi tarafta bulunmaları konusunda kararsız kalsalar da sonradan Emir İdris'in önderliğinde İngilizler ile iş birliği yapmaya karar verdiler. İtalya'nın desteklediği ittifak II. Dünya Savaşı'nda yenilince Berka ve Trablus ayrı ayrı yönetilmek üzere 1951 yılına kadar İngilizlerin idaresinde kalmış ve Fizan da Fransızlar tarafından yönetilmiştir (Doğmuş, 2016, s. 23)

1.2. BATI'NIN NÜFUZU ALTINDA BAĞIMSIZLIK: KRAL İDRİS DÖNEMİ (1952-1969)

Savaşın kaybeden taraflarından biri de İtalya olmuştur. Bu durum İtalya'nın sömürgecilik faaliyetinde bulunduğu tüm bölgeleri de etkilemiştir. Artık Libya'nın geleceği hakkında söz sahibi olanlar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), İngiltere ve Fransa olmuştur. Libya'nın bağımsızlığına giden yolda bu ülkeler müzakerelerde kendi çıkarlarına göre davranıp

süreci uzatmışlardır. ABD ve SSCB, Libya üzerinde Fransa ve İngiltere kadar iç konulara müdahil olmamışlar ancak iki büyük güç olarak Soğuk Savaş döneminin ideolojik kurallarına göre hareket etmişlerdir. ABD, SSCB'nin Avrupa ve Afrika'daki yayılmacı etkisinden memnun kalmamıştır. SSCB ise sosyalizme sempati duyan ve bağımsızlık mücadelesi veren Afrikalı liderleri ve ülkeleri özellikle desteklemiştir (Öztürk, 2016, s. 286).

Libya'nın geleceği hakkında karar verilebilmesi için ABD bir komisyon kurulması talebinde bulunmuş ve komisyonda ortak bir karar çıkmaması durumunda konunun Birleşmiş Milletlere (BM) devredilmesi gerektiğini belirtmiştir. 1948'te kurulan bu komisyonda ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa yer almış ancak komisyondan olumlu bir netice çıkmayınca Fransa ve İngiltere kendi aralarında Bevin-Sforza adı altında ikili bir anlaşma yaparak Libya'yı kendi aralarında bölmeye çalışmışlardır (Doğmuş, 2016, s. 23). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) kurulunda yapılan oylamada SSCB'nin itirazı ve Haiti'nin oyu ile ikili plan reddedilmiş ve 21 Kasım 1949'da BMGK 289/4 nolu kararla Libya bağımsızlığını kazanmıştır (Doğmuş, 2016, s. 24). Ancak yönetimsel tecrübe eksikliği nedeniyle Libya, 1 Ocak 1952'den sonra bağımsız olacaktı. BM elçisi Adrian Pelt, geçiş sürecini gözlemleyip denetlemesi için Libya'ya gönderilmiştir (Vandewalle, 2012, s. 39).

Muhammed İdris Es-Senûsi anayasal monarşi altında ülkenin ilk kralı olmuş ve federal bir devlet olarak kurulan Libya'da üç bölgeye ait ayrı ayrı parlamentolar oluşturulmuştur (Turan & Turan, 2011, s. 197). Libya üç ana bölgenin birleşmesinden oluşan bir aşiretler federasyonu haline gelmişti. Ülkenin iki başkenti vardı doğuda Bingazi ve batıda Trablus idi. Meclis yasama faaliyetini yaparken Kral ise yürütmenin başındaydı ve son söz kral tarafından verilmekteydi (Caner & Şengül, 2018, s. 49).

Bağımsızlıktan sonra Libya'nın ekonomisi hem uzun süren savaş dönemi hem de sömürgecilik faaliyetleri nedeniyle çökmüş durumdaydı. Endüstriyel bir altyapıya sahip olmayan Libya'da sadece yarı işlenmiş tarımsal ürünlerden tütün, zeytinyağı ve hurma ile halı ve battaniye gibi geleneksel el ürünleri üretiliyordu. Bağımsızlık sonrası en önemli ihraç ürünü ise savaş sonrası Avrupalı ülkelerden kalan işe yaramaz hurda parçalarıydı. O dönemki Libyalı liderler ülkenin tek değerli özelliğinin stratejik konumu olduğunu düşünüyorlardı (El-Kihya, 2011, s. 126). Bu nedenle de en doğru kararın Libya'nın stratejik konumunu kullanarak gelir elde etmesiydi.

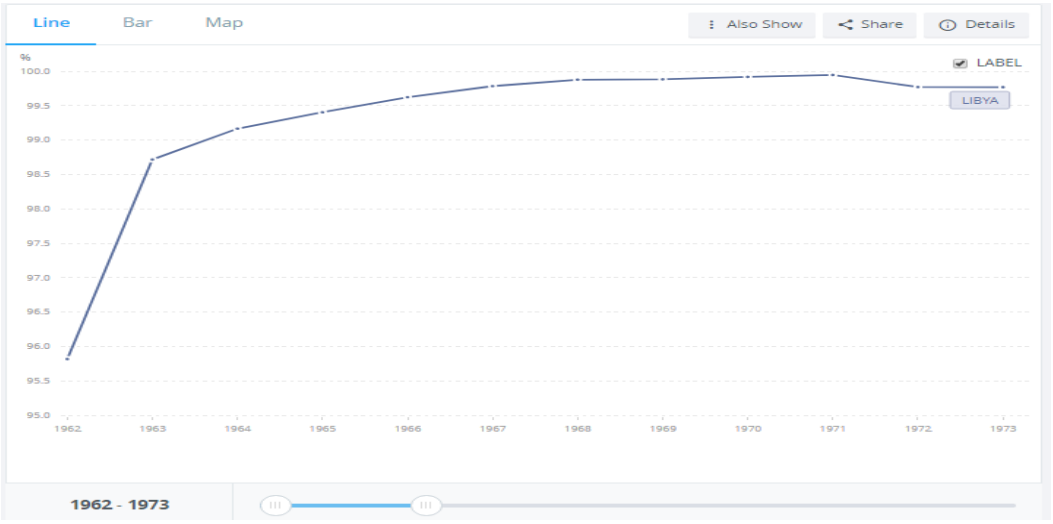
Libya'nın içine düştüğü durumu fırsata çeviren İngiltere Temmuz 1953'te Tobruk'taki El-Adem üssünü yirmi yıllığına kiraladı. İngiltere, BM komisyonunda etkin olduğu kadar bağımsızlık sonrasında Libya'da da etkisini sürdürmek istiyordu. Bu nedenle de Libya'nın bağımsızlığından kısa bir süre sonra ülkenin ordu ve subay düzeninin oluşturulmasında yardımlarda bulunmuş ve ayrıca mali, idari ve askeri konularda eğitim verilmesi için önemli kadrolara kendi adamlarını yerleştirmiştir (Bianco, 2005, s. 13). Bu sayede kendi ajanları aracılığıyla ülkede istediği kararları çıkarttırabilecek ve istediği kişileri yönetime getirtebilecekti.

Eisenhower dönemindeki ABD'nin öncelikli endişe konusu ise SSCB'nin yayılmacı etkisinin Avrupa, Afrika ve Orta Doğu da tehlike hale gelmesiydi. ABD Akdeniz havzasında stratejik noktaları üs olarak kullanabilirse Sovyet yayılmacılığını engelleyebilirdi (Genugten, 2016, s. 61). ABD, 1954'te Libya ile yirmi yıllığına bir anlaşma yaparak İtalyanların 1923 yılında Trablus'ta inşa ettiği Mellaha Hava Üssü'nü kiralayarak burayı Wheelus Field Base olarak değiştirmiştir (Genugten, 2016, s. 62). Bundan sonraki dönemde Libya dış politikasında ABD ve İngiltere lehine adımlar atacağını göstermektedir.

Sömürgecilik döneminde Libya'da etkin olan İtalyan bankası Banco di Roma yer altı ve arkeolojik araştırmalara yatırım yapmış ve bu araştırmalar neticesinde 1940 yılında Sirte havzasında petrol kuyularına rastlamıştı. Savaşın mağlubu olan İtalya araştırmaları durdurunca 1947 yılında ABD ve İngiliz firmaları bu çalışmaları bırakıldıkları yerden devam ettirerek Libya'da yüksek kalitede petrol yatakları keşfettiler (Genugten, 2016, s. 64). Libya'da çıkan petrol çok az kükürt içerdiği için kaliteli petrol sayılıyordu. Petrol şirketleri satışı yapılabilecek düzeyde petrol oranıyla karşılaşınca bunun Avrupa sanayisi için kullanılan kömürün yerini alabileceğini düşündüler. Libya bulunduğu konum itibariyle hem Akdeniz'de bir askeri üs hem de Avrupa'ya yakın olması hasebiyle ucuz petrol için cazibe noktası olarak görülüyordu.

Libya'nın ilk petrol kanunu 1953'te çıkarılmış ve Kral İdris'in atadığı Mustafa Bin Halim hükümeti fiyat rekabeti ve imtiyazları yönetecek şekilde başarılı düzenlemeler yapmıştır (Genugten, 2016, s. 67). Petrol kanununa göre imtiyazları alan şirketlerin birçoğu ABD menşeiliydi. 1963'te Libya Ulusal Petrol Şirketi (LUPŞ) kuruldu. Daha sonra 1968'de Libya Petrol Şirketi'ni (LiPETŞİ) kuran hükümet imtiyazlarda kontrolleri artırarak 1970'de petrol ihracatını rekor düzeylere çıkarmıştır (Vandewalle, 2012, s. 59-60). Böylece petrolün keşfedilip ticari anlamda satılması uluslararası sahada Libya'nın önemi artmıştır.

Grafik 1: 1962-1973 arası Libya'da Petrol Üretim Seviyesi

Kaynak: https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.FUEL.ZS.UN?end=1973&locations=MO-XK-LY&name_desc=true&start=1962&view=chart

Petrol gelirleri ülkeye kısmi bir zenginleşme getirmesine rağmen ülkenin iç huzuru tamamıyla sağlanamamıştır. Devlet projeleri ve petrol gelirlerindeki imtiyazlar Kral ve çevresindeki seçkin elitin eline geçmiş ve adaletsiz bir şekilde yönetilen mali kaynaklar ülkenin doğusu Bingazi bölgesine aktarılmıştır. Petrol gelirlerinden dolayı Kral İdris ve hükümetine karşı yolsuzluk suçlamaları yapılmış ve halk petrolden elde edilen gelirlerin paylaşımının tabanda etkisini görememesinden dolayı hoşnutsuz olmuştur (El-Kihya, 2011, s. 77-79).

Öte yandan Libya'da sömürgecilik ve savaşın yıkıcı sonuçlarına maruz kalan yeni bir genç kuşak ortaya çıktı. Bu kuşak Mısır'da iktidarı ele geçiren Cemal Abdül Nasır'ın fikirlerinden etkilenmiştir. Sosyalist hareketlerle birleşen Arap milliyetçiliği Libya genç kuşağının fikir dünyalarında etkili olmuş ve Kral İdris'in Batı yanlısı tutumları bu genç kuşakta tepkiye neden olmuştur. Ayrıca Kral İdris'in Batı yanlısı tutumu Nasır ile olan ilişkilerin seyrini belirlemiştir.

1953'teki Arap Birliği Toplantısı'nda Nasır, Libya'nın köle gibi davrandığını belirtmiş ve Ortadoğu ile Afrika'da etkili olan Mısırlı radyo yayını "Arapların Sesi"nde aşağılayıcı bir dille Kral İdris'in Batı'nın oyuncağı olduğunu söyleyen yayınlar yapmıştır (Genugten, 2016, s. 66). 1964'te Kahire'de düzenlenen Arap Birliği Zirvesi'nde Libyalı öğrenci ve işçilerin desteğiyle Nasır ülkede bulunan üslerin kapatılmasını istemiş ve hemen akabinde ülkede kolluk güçleri ve öğrenci ile işçiler arasında çatışmalar çıkmıştır (Kutlu, 2016, s. 3). Bunun üzerine Kral yükselen muhalefet nedeniyle siyasi partileri kapatmış ve her türlü siyasi faaliyetleri yasaklamıştır (Caner & Şengül, 2018, s. 50) Bu olaylar sonrasında Nasır, yabancılar tarafından kullanılan üslerin kendisine karşı kullanılmaması konusunda Libya hükümetinden söz almıştır. Ancak 1967 Arap-İsrail savaşı Mısır'ın yenilgisiyle sonuçlanınca Nasır Libya'daki yabancı üslerden yardım alındığını iddia ederek Kral'ı suçlamış ve Kral buna tepki olarak Batıdaki komşuları Tunus ve Fas ile iş birliğine gitmiştir (Bianco, 2005, s. 18).

Öte yandan Kral'a yönelik ülke içi muhalefet giderek artmış ve bu muhalefete ordu içi genç subaylardan da destek gelmiştir. Mevcut düzenin değişmesini isteyen yeni bir neslin farkına varan İngilizler, ortaya çıkan bu kuşakla iletişimin arttırılmasını daha doğru buldular. İngiltere Mısır'daki darbenin bir benzerinin de Libya'da olabileceğini öngörmüştü. İngiltere, Kral İdris'in birçok konuda tam yetkiye sahip olmasından memnun olsa da ikna etmek zorunda kaldıkları bürokratik bir çevre vardı. Amerikalılar da İngiltere ile bu konuda hem fikirdi. Bu konuda Vakıflar ve Din İşleri Bakanı Ali Muhammed El-Beşir darbeden iki yıl önce bir görüşmeden çıkarken Amerikalı bir yetkilinin şöyle dediğini iddia ediyor: "Biz bu ülkede parlamentoya veya bir başkasına danışmadan karar alacak birisini istiyoruz." (Alpar, 2019). Bu nedenle İngiltere ve ABD ordu içinde kendi çıkarlarını uygun gördüğü Albay Abdul Aziz El-Shalhi'yi darbe yapması konusunda desteklemiştir. Ancak durumdan haberdar olan düşük rütbeli genç

subaylar 1 Eylül 1969'da darbe içinde darbe yapmak için harekete geçtiler (Genugten, 2016, s. 79). Bu nedenle 60'lı yıllardaki muhalif gruplar arasındaki en etkili grubun ordu temelli olduğu görülmektedir.

1.3. BATI KARŞITLIĞINDAN BATI'YLA İŞBİRLİĞİNE: MUAMMER EL-KADDAFİ DÖNEMİ (1969-2011)

1.3.1. 1969 Darbesi ve Libya'da Yabancı Nüfuzun Azalması (1969-1999)

Libya'daki fakir kabilelerden Kazazife kabilesine mensup olan Muammer El-Kaddafi 1942 yılında Sirte yakınlarında doğmuştur. Kaddafi, 1963'te Askeri Akademiye kayıt olmuş ve bu yıllarda Cemal Abdül Nasır'dan etkilenerek gizlice Hür Subaylar Teşkilatını kurmuştur (Doğmuş, 2016, s. 32). Kaddafi ülkedeki yabancı üslerin varlığından rahatsızlık duymuş ve bölgedeki Arap milliyetçiliğinden etkilenerek Kral'a karşı protestoların düzenlenmesinde diğer muhaliflerle iş birliği yapmıştır. 1 Eylül 1969'da Devrim Komuta Konseyi (DKK) adını verdikleri bir ekiple *Kudüs Operasyonu*'nu gerçekleştirmeyi planlayan (Caner & Şengül, 2018, s. 50) Kaddafi ve arkadaşları Albay Shalhi'nin darbe yapacağını öğrenince en kısa sürede harekete geçerek 1 Eylül 1969'da Radyo ve Televizyon istasyonu ve kolluk kuvvetlerini ele geçirerek darbeyi ilan ettiler. Kral İdris darbe sırasında Türkiye'de olduğu için darbe kolay ve kansız olmuştu (Doğmuş, 2016, s. 48).

Darbenin lideri olan Kaddafi lise yıllarından itibaren Nasır'ın antiemperyalist ve İsrail karşıtı görüşlerine dayalı fikirlerinden etkilenmiş ve Sosyalizm ile Arap milliyetçiliğini birleştirerek kendine has yeni bir felsefe oluşturmuştur. Bu nedenle de Nasır'ın Mısır'daki icraatlarını Libya'da uygulamaya çalışan Kaddafi yönetimi devraldığında ülkenin adını *Libya Büyük Sosyalist Arap Cumhuriyeti* olarak değiştirmiştir. Daha sonra Kaddafi rütbesini albaylığa terfi ettirmiş ve DKK' de söz

sahibi olacak 12 kişilik yeni bir ekip oluşturmuştur. Konseyde en az Kaddafi kadar diğer üyelerinde söz söyleme yetkisi olsa da Kaddafi'nin fikirleri ve rolü baskın olduğundan *Kardeş Lider* unvanı almıştır. Yönetimdeki konsey ile yapılan ilk icraat ise başkenti Bingazi'den Trablus'a taşımak olmuştur (Caner & Şengül, 2018, s. 51).

İlerleyen zamanda istediği yönde ülkeyi şekillendirmek isteyen Kaddafi kendisine karşı olan potansiyel muhalefeti birer birer ortadan kaldırmaya karar vermiş ve Mısır'daki darbe lideri Nasır'ın yaptığı gibi anayasayı askıya almıştır. Darbeci lider için hedef kitle Kral ve çevresinden olan geleneksel seçkin sınıf ile dini liderler ve Kral'ı desteklemeyen fakat Nasır sempatizanı da olmayan muhaliflerdi (El-Kihya, 2011, s. 86). Kaddafi öncelikle kendisine muhalif olan ve sivil bir hükümet kurulmasını isteyen DKK' deki arkadaşlarını idam ettirmiş ve bunların yerine kendisine sadık olan arkadaşlarını yönetimde önemli yerlere getirmiştir (Doğmuş, 2016, s. 46). Böylelikle ülke yönetiminde kendisine muhalif olan sesler susturulmuştur. Aynı zaman da Kral ve çevresinin meşruluk kaynaklarını çökertmeye çalışan Kaddafi ülkenin başkentini Trablus'a taşıdıktan sonra Kral İdris'in ülkeye dönüşünü yasaklamış ve monarşi dönemi bürokrasi elitini baskıyla dağıtmıştır. Ancak dini anlamda halkta Senûsi etkisi güçlü olduğundan Kaddafi kendi mesajlarını dini ve İslami söylemlerle şekillendirmiştir.

Kaddafi önemli kabilelerin desteğini almak için İsrail karşıtı, antiemperyalist ve de Arap milliyetçisi söylemi çokça kullanmıştır. Ülkeyi sömürge etkisinden kurtarmaya yabancı tabelaları Arapça ile değiştirerek işe başlayan Kaddafi Batı'yı Arap Birliği'nin önünde büyük bir engel olarak görüyordu. Bir an önce Batı karşıtı söylemlerle ortak bir Libya milli duygusu oluşturulmalıydı. Bu nedenle de Kazzazife kabilesi önemsiz bir kabileyken Kaddafi'nin desteğiyle önemli hale gelmiş ve ülkenin Batı bölgesindeki güçlü kabileler askeri ve istihbaratta önemli makamlara getirilerek Kaddafi'nin ülke içi otoritesi güçlendirilmiştir.

Libya dış politikasını da ortak bir milli ruh üzerine inşa etmeye karar veren Kaddafi Soğuk Savaş döneminde her iki kampta da yer almayarak Üçüncü Dünya ülkelerine alternatif olan Bağlantısızlık Hareketini desteklemiştir. Bu nedenle de Kaddafi'ye göre Batı'nın etkisini kaldırabilmek için ülkedeki yabancı üsler kapatılmalıydı ve diğer önemli bir konu ise ülke İtalyan kalıntılarından arındırılmalıydı. Kaddafi ABD ve İngiltere'nin ülkede bulunan askeri üslerini kapatmış ancak petrol gelirlerinde Batı'ya bağımlılık sebebiyle petrol satışıyla ilgili konularda yapıcı davranmıştır.

Kaddafi'nin bir an önce çözmesi gereken diğer konu ise ülkedeki ekonomiye hâkim olan ve en verimli topraklara sahip olan İtalyan yerleşimcileriydi. Bu yüzden 1969 ve 1970 yıllarında Kaddafi tüm İtalyan mülklerini tazminat ödemeksizin Libyalılara iade edilmesini ve İtalyanların ülkeyi yavaş yavaş terk etmelerini istemiş ve hemen ardından Libya'nın sömürgecilikten tamamen kurtulduğunu ilan etmiştir. Ancak Kaddafi İtalya ile bağları tamamen koparmayarak İtalyan petrol şirketi ENI ve diğer muhtelif İtalyan şirketlere ayrıcalık sağlamıştır (Genugten, 2016, s. 96). Ayrıca iç ve dış kalkınmayı sağlamak için millileştirme adı altında petrol şirketlerinin %51 hissesinin yerli olmasını zorunlu hale getiren Kaddafi İtalyan ENI'ye %50 ortaklık vererek istisna tanımıştır (Genugten, 2016, s. 100). Diğer taraftan petrol sektöründe birçok şirketin yer alması Kaddafi'ye petrol fiyatlarında istediği gibi oynama imkânı vermiştir. 1973 Yom Kippur savaşında Batı'nın İsrail'e desteği nedeniyle kesintiye giden OPEC'in bu hareketi Kaddafi'ye avantaj sağlamış ve 1972'de varil başına petrol fiyatını 3,7 dolardan 1974'te 15,8 dolara yükseltmiştir. Batı karşısında eli güçlenen Kaddafi İngiliz Petrol Araştırma Şirketi (BP) 'nin sahip olduğu bütün hisseleri millileştirerek ülkedeki yabancı şirketlerin etkinliğini sona erdirmiştir (Genugten, 2016, s. 99).

Eski rejim kalıntılarının ve Batı'nın izlerini silen Kaddafi ülkeyi köklü bir reform sürecine sokmuştur. Sömürge sonrası dönemde Kaddafi iç politikada elini güçlendirerek toplumsal destek almayı başarmıştı. *Üçüncü Evrensel Teori* adı altında İslamiyet ve Sosyalizmin karışımından oluşan bir felsefeyi benimseyen Kaddafi, Nasır'ı taklit ederek Libya'da *Arap Sosyalist Birliği'*ni kurmuş ve bütün Libyalıların buna üye olmasını zorunluluk haline getirmiştir (El-Kihya, 2011, s. 88). Bu durum Kaddafi'nin otoriterliğinin derecesini arttırmış ve ülke içinde muhaliflerin saldırı hedefi haline getirmiştir. Buna örnek olarak 1969'da Savunma Bakanı Adam El Hawwaz ve İçişleri Bakanı Musa Ahmed, Kaddafi'ye suikast düzenlemiş ancak kısa sürede engellenmiştir. Bunun üzerine Kaddafi yeni bir kararla rejime karşı gelen herkesin cezasını idam olarak belirlemiştir (Genugten, 2016, s. 83). 1970'te, Kral İdris'in Fizan'daki kuzeni Prens Abdullah bin Abdül Es-Senûsi, Suudi Arabistan ve ABD'nin desteğiyle suikast girişimi düzenlemiş ve Kaddafi'nin buna cevabı güneydeki Sebha kentini cezalandırmak olmuştur. Ayrıca 1975'te ise DKK'nin iki kilit üyesi olan Bashir Hawadi ve Omar El-Muhayshi tarafından başarısız bir darbe gerçekleştirilmiştir (Genugten, 2016, s. 84). Bu sayede Kaddafi, devrim çalışmaları üzerinden konumunu güçlendirmiş ve iktidarda kalacağı süreyi uzatarak olası muhalifleri bertaraf etmeyi başarabilmiştir.

1970'li yıllar iç ve dış hesaplaşmalar sonucunda Kaddafi'nin kendi ideolojik düşüncelerini uygulamaya koyduğu dönemlerdir. Bu nedenle 5 Nisan 1973'te Zuvara' da *Beş Nokta Bildirisi'*ni yayınlayan Kaddafi ülke idaresindeki her türlü yasal ve yönetsel engelleri kaldırmış ve her türlü muhalifi susturmuştur. Arap milliyetçiliği ve Sosyalizme karşı olan yerel ve idari yöneticiler tasfiye edilmiş ve yerlerine halk komiteleri kurulmuştur (Doğan & Durgun, 2012, s. 67). Sultatu's–Şa'b" yani halkın kendi kendini yönettiği bir sistem olan *Cemahiriye* ilan edilmiş ve halkın resmi temsilcisi ise Genel Halk Kongresi (GKH) olarak belirlenmiştir. Kaddafi ise kendisini yönetici yerine *Devrim Lideri* ve *Devrim Rehberi* olarak tanımlamıştır (Doğmuş, 2016,

s. 64). Böylelikle Kaddafi kendisini rehber konumuna koyup siyasi sorumluluğu GHK atarak muhalif hedeflerden kaçmaya çalışmıştır.

Halkın yönetime iştiraki GHK aracılığıyla olmuş ve Bakanlar Kurulu yerine ülke GHK ile yönetilmiştir. Ancak yürütme erki GHK de olsa da Kaddafi önemli yerlere kilit adamlarını yerleştirerek yönetimde fiili etkisini sürdürmüştür. Kilit adamlara örnek olarak GHK Genel sekreteri ve Başbakan El-Bağdadi Ali El-Mahmudi ve Ulusal Petrol Şirketi'ne Şükrü Ganem, Dışişleri Bakanlığı'na istihbarat şefi Musa Kusa ve Savunma Bakanı Ebu Bekir Yunus Cabir aracılığıyla Kaddafi bürokraside hâkimiyet kazanarak otokratik yönetimini sürdürmüştür (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 10).

1975'te Kaddafi kendi fikirlerini şekillendiren Mao Zedong'un "Küçük Kırmızı Kitap" ve Cemal Abdül Nasır'ın "Devrimin Filozofisi" adlı kitaplarından esinlenerek Yeşil Kitap'ı oluşturmuştur. Ancak Yeşil Kitap'ın bölümleri yıllar içinde farklı zamanda tamamlanmıştır.1976 yılında *Demokratik Problemlerin Çözümü: İnsanların Otoritesi* adlı başlık birinci bölüm,1977 yılında *Ekonomik Problemlerin Çözümü* başlığı ikinci bölüm ve 1979 yılında ise son bölüm *Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli* başlığı altında yayımlanmıştır (Doğan & Durgun, 2012, s. 67). Kaddafi kitabın bölümlerini içinde bulunduğu zamanın sorunlarına ve gündem konularına göre oluşturmuştur.

İslami Arap Sosyalizmi üzerinde temellenen rejim her bir reformunu bu düşünce etrafında şekillendirmiştir. Bu nedenle petrolden elde edilen gelirler halkın refahı için kullanılmış ve ekonomik adımlar atılarak iş gücü millîleştirilmeye çalışılmıştır. Düşük gelirliler için yüksek maaşlar verilmiş ve ev kiraları düşürülmüştür. Ücretsiz eğitim ve muhtaçlara faizsiz kredi ve konut desteği sağlanarak işçi konutları oluşturulmuştur. Ayrıca İtalyanlardan ve Senûsilerden kalma mülkler devlet tarafından devralınarak düşük kiralarla halka verilmiştir (Prashad, 2012, s. 117).

Libya dış politika konusunda ise Kaddafi 1969 yılında yönetimi devraldıktan sonra diğer Arap ülkelerinden farklı bir yol izlemiştir. Özellikle 1970 ve 1999 yılları Libya'nın dış politikasının yeniden şekillendirilerek Arap, İslam ve Afrika coğrafyasında etkin olunmaya çalışıldığı bir zaman dilimidir. Devrim çalışmaları neticesinde ülkedeki yönetimi tam olarak kontrolü altına alan Kaddafi dış politikada üç faktöre odaklanmıştır: Arap Birliği oluşturmak, Müslüman toplumlarını emperyalizme karşı korumak ve emperyalizme karşı mücadele eden her türlü oluşumu desteklemek (Doğan & Durgun, 2012, s. 70).

Arap Birliği konusunda 1970'de Mısır ve Libya arasında başlayan görüşmeler Cemal Abdül Nasır vefat etse de görüşmeler sekteye uğramamıştır. 1971 yılı Nisan ayında görüşmelere Suriye de iştirak etmiştir. Bu görüşmeler neticesinde bu üç ülke arasında federasyon şeklinde bir birleşmenin olacağı ilan edilmiş ve aynı yıl Ağustos ayında üç ülkede referanduma gidilerek oy çoğunluğuyla anayasa taslağı imzalanmıştır. 1 Ocak 1972'de Arap Cumhuriyetleri Federasyonu altındaki bu birleşme kâğıt üzerinde geçerli olsa da fiiliyatta uygulanmamıştır. Daha sonra 1980 yılında Libya ve Suriye arasında ayrı olarak birleşme görüşmeleri gündeme gelmiş ve Kaddafi Suriye'nin SSCB'ye olan bir milyon dolarlık silah borcunu ödemesine rağmen birleşme gerçekleşememiştir (Doğan & Durgun, 2012, s. 71).

Arap Birliği konusunda anlaşamayan Kahire ve Trablus birbirlerinin ülke içindeki ve dışındaki muhalif hareketlerini desteklemişlerdir. Ayrıca Sedat, ABD'yle iş birliğine gitmiş ve Libya'ya yönelik askeri operasyonları olumlu bulmuştur. Buna karşılık olarak Trablus da SSCB'den askeri teçhizat ve malzeme alarak Mısır'ın muhaliflerine yardımda bulunarak ilişkilerin gerilmesini giderek artırmıştır. Enver Sedat'ın ölümünden sonra yerine 1981'de Hüsnü Mübarek geçmiş ve Mübarek döneminde ilişkilerde uzaktan ılımlı bir politika izlenmiştir (El-Kihya, 2011, s. 233).

Ayrıca 1980'de İran ve Irak arasında çıkan savaşta Suriye ve Libya'nın İran'ı desteklemeleri diğer Arap ülkelerinin tepkisine yol açmış ve yaklaşık üç yıl kadar Libya diğer Arap ülkeleri tarafından diplomatik izolasyona tabi tutulmuştur.

Kaddafi diğer birlik girişimlerini komşu ülkelerle denemiştir. 1973'te Cezayir ile birlik anlaşması olarak Hâsi Mes'ûd anlaşması yapılmış ve 1974'te ise Tunus ile Cerbe anlaşması imzalanmış ancak Kaddafi'nin bu ülkelere yönelik müdahaleci yaklaşımı anlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur (El-Kihya, 2011, s. 222).

1980'de Libya ile Çad arasında dostluk anlaşması yapılmıştır. Çad da yaşanan iç savaş neticesinde Kaddafi 6.500 kişilik askeri bir ekip göndererek yardım etmeye çalışmış ancak bu yardım zamanla işgale dönüşmüş ve 6 Ocak 1981 yılında Kaddafi iki ülkenin birleştiğini ilan etmiştir. Ancak işgal Fransa ve Nijerya'nın bölgesel çıkarlarına ters düşmesi neticesinde ve de ABD'nin yardımıyla Libya Çad'ı terk etmek durumunda kalmıştır (Doğan & Durgun, 2012, s. 71).

En son birlik girişimi 1984 yılında Fas ile Qujda anlaşması yapılarak Libya-Fas birlikteliği oluşmuştur. Anlaşma yaklaşık iki yıl sürmüş, ancak İsrail Devlet Başkanı Şimon Perez'in Fas'ı ziyareti sonucu sona ermiştir. Fas lideri Kral Hasan'ın birleşme sebebi Libya'nın petrol ve finansmandan yararlanmaya çalıştığı olarak değerlendirilmiş ve Kaddafi'nin ise İran-Irak savaşı nedeniyle yaşadığı izolasyonu kırma nedeniyle bu birleşmeyi yaptıkları dile getirilmiştir (Doğan & Durgun, 2012, s. 72).

Kaddafi, Arap Birliği ile ilgili izlediği dış politikasında Nasır'ın fikirlerinden etkilenerek İslami sosyalizmi desteklemiştir. Bu nedenle de Kaddafi Afrika'da sömürge etkisi altında kalan ülkelere yardımlarda bulunmuş ve ayrıca kıtadaki misyonerlik faaliyetlerine karşı İslami grupları desteklemiştir. Afrika'da çok sayıda İslami ve Arapça eğitim veren dini kurumlara ve camiye yardımda bulunmuş ve de birçok konut

yapılmasına sponsor olmuştur (El-Kihya, 2011, s. 208). 1973-1980 arası yapılan yardımların içeriği bilinmese de İsrail'in bölgedeki etkisini kırmak için özellikle Sahra altı bölgelere yardımda bulunulduğu bilinmektedir (El-Kihya, 2011, s. 210). Ayrıca Kaddafi Afrika'da İslami Davet Cemiyetini kurarak İsrail'in bölgedeki etkisinin kırılmasını sağlamıştır (Caner & Şengül, 2018, s. 55).

Zamanla Kaddafi'nin Afrika'daki hareketli dış politikası kendisine çok yıkıcı sonuçlar getirdi. 1987 yılında Kaddafi'nin Liberya'da Charles Taylor'ın Ulusal Yurtseverler Cephesi'ne (UYC/NFP) yardım etmesi bölgeyi kanlı bir savaşa sürükledi. 1990 yılında Nijerya, Gana, Gine, Sierra Leone ve Gambiya tarafından kurulan Batı Afrika Barış Gücü Birlikleri'nin Liberya topraklarına girmesiyle çatışma sonlandı (El-Kihya, 2011, s. 213). Kaddafi'nin yönetimi devraldığından beri Afrika ile ilişkilere önem verdiği ve de İslam ile Sosyalizm sentezli fikirlerini burada da uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca Arap Birliği ile ilgili izlediği dış politikasında başarılı olamamıştır.

Kaddafi dönemindeki dış politikada diğer önemli bir husus ise emperyalizmle mücadele ve dünya devrimini gerçekleştirmede silahlı gruplara verilen destektir. Bu amaçla yurtdışındaki elçiliklerde *Devrim İhraç Ofisi* kurmuş ve bu ofis aracılığıyla muhaliflere eğitim, silah, para, koruma ve kalacak yer sağlamıştır. Kaddafi, Nelson Mandela'nın Afrika Ulusal Kongresi'nden (AUK/ANC) İrlanda Cumhuriyet Ordusu'na (İCO/IRA) ve Ugandalı Idi Amin'den Carlos Ilyich Ramirez ve Ahmed Jibril'e kadar pek çok muhalife destek vermiştir (Genugten, 2016, s. 87). Özellikle de İsrail'e duyulan düşmanlık nedeniyle Yaser Arafat liderliğindeki El-Fetih ve George Habash liderliğindeki Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) mali destek sağlamış ancak daha sonra bu destek radikal terör örgütü Ebu Nidal'a yönlendirilmiştir (Doğan & Durgun, 2012, s. 72).

Kaddafi silahlı gruplara destek vererek izlediği tutum, dış dünyada özellikle de Batı dünyasında tepkiyle karşılanmıştır. ABD sürekli olarak Kaddafi'yi dünyadaki terör örgütlerine destek olmak, Ortadoğu'daki Camp-David barış sürecine engellemek ve Kitle İmha Silahları (KİS) çalışmaları yapmakla suçlamıştır. Kaddafi'nin dış politikadaki bu tutumu ilk olarak 1978'de ABD, Libya'ya askeri teçhizat satımının yasaklanmasını sağlamış ve de Libya terörü destekleyen devletler listesine alınmıştır (Vandewalle, 2012, s. 130). 1979 yılında ABD Tahran Büyükelçiliği'nin işgali sonucu İran'a destek veren Libya ile ABD arasındaki ilişkiler gerildi. 1980 yılında Kaddafi'nin Çad'ı işgal etmesiyle ABD'nin Libya'ya düzenlediği askeri operasyon neticesinde Kaddafi Avrupa ve Arap ülkelerinde ABD vatandaşlarına ve elçiliklerine yönelik terör saldırılarını teşvik etmekle cevap vermiş ve silahlı gruplara her türlü finansal ve askeri desteği sağlamıştır (Doğan & Durgun, 2012, s. 73).

1981 yılında yönetime Reagan'ın geçmesiyle ABD - Libya ilişkilerinde ciddi kırılmalar yaşanmıştır. Libya'yı muhalif grupları destekleyen bir ülke olarak gördüğü için kendisine özel bir hedef olarak seçen ABD 1981 yılında Washington'daki Libya Büyükelçiliğini kapatmış ve Libya'yı ABD'li yetkililere suikast düzenlemekle suçlamıştır. 1981 yılında ABD tüm vatandaşlarının Libya'dan ayrılmasını istedikten sonra harekete geçerek altıncı filoyu Libya'ya göndererek iki Libya jetini vurmuştur. Ayrıca ABD, vatandaşlarının Libya'ya gitmesini yasaklamasının ardından 1982'de Libya'nın petrol ve gaz ihracatını yasaklayarak Libya petrollerine ambargo uygulamıştır (Vandewalle, 2012, s. 131).

İki yıl sonra Londra'daki Libya elçiliğinin önünde Kaddafi karşıtı gösteri düzenlenmiş ve gösteri esnasında Londra polis memuru Yvonne Fletcher öldürülmüştür. Şüphelilerin Libya elçiliğindeki personelden olduğu iddia edilmiştir. Bunun üzerine Washington İngiltere'nin Libya'ya ciddi karşılık vermesini istemiş ancak umduğunu

bulamamıştır. (Vandewalle, 2012, s. 131). Kısa bir süre sonra 27 Aralık 1985'te Roma ve Viyana havalimanında 19 kişinin öldüğü ve 140 kişinin de yaralandığı bir saldırı gerçekleşmiş ve bu saldırının Kızıl Tugaylar ve IRA mensuplarınca kabul edilmesi Kaddafi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Caner & Şengül, 2018, s. 58).

1985 yılında ABD Libya'nın petrol ambargo süresini uzatmış ve 1986'da Reagan Libya'ya verilen tüm borç ve kredileri keserek ABD'deki Libya varlıklarını dondurmuştur. Ayrıca ABD vatandaşlarının Libya ile finansal işlem yapmalarını yasaklamıştır (Vandewalle, 2012, s. 131). Bu olaylardan sonra 5 Nisan 1986 yılına gelindiğinde Berlin'in batısındaki La Bella Disco 'da Amerikan askerlerinin hedef alınması, Libya - ABD ilişkilerinde bir kırılma noktası kabul olarak kabul edilmiştir (Doğan & Durgun, 2012, s. 73). Buna karşılık olarak ABD 14 Nisan 1986'da *El Dorado Kanyonu Operasyonu* altında Trablus ve Bingazi'de ordu üslerine ve Kaddafi'nin yaşadığı Bab Aziziye saldırı düzenlemiştir (Caner & Şengül, 2018, s. 58).

İlerleyen yıllarda terör saldırıları hızını kesmemiş ve 21 Aralık 1988 yılında Londra-New York seferinin yapan Pan-Am havayoluna ait yolcu uçağının Lockerbie üzerinden geçerken patlatılması uçaktaki bütün yolcuların ölmesiyle sonuçlanmıştır. Yapılan soruşturma neticesinde iki Libyalı sorumlu tutulmuştur. Ardından 19 Eylül 1989 yılında UTA'nın 772 nolu uçağı Kongo'dan Paris'e uçmak üzere havalandıktan kısa bir süre sonra havada bombalanmış ve ölenler arasında yedi Amerikalı bulunmuştur. Bunun üzerine Kongo Brazzaville Libya büyükelçiliğinde bulunan Kaddafi'nin kayınbiraderi ve istihbarat başkan yardımcısı Abdullah Senusi sorumlu tutulmuştur (New York Times, 1991).

Üç yıl süren araştırmalar neticesinde 1991 yılında Lockerbie' deki patlamadan iki Libya ajanını suçlu bulunmuştur. Bunlardan biri Abdülbasit El-Meragi ve diğeri Halife Heyma idi. ABD, İngiltere ile birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde

(BMGK) Libya'nın hava ulaşım ve askeri teçhizat alımı için ambargo koydurtmuş ve ayrıca Güvenlik Konseyinde şüpheli bombacıların yargılanması için İngiltere ya da ABD'ye teslim edilmesini istemiştir. ABD ve İngiltere'nin elinde sağlam deliller bulunmadığı için Libya, İngiltere ve ABD'ye şüphelileri teslim etmemiş ve bunun yerine adil bir yargılama yapılması için Kaddafi, şüphelilerin Almanya veya İsviçre'de yargılanmasını önermiştir (El-Kihya, 2011, s. 258). Aradan bir yıl geçtikten sonra Birleşmiş Milletler, 21 Ocak 1992'de 731 sayılı kararıyla Libya'ya terörü destekleyen devlet olarak kabul etmiş ve aynı yıl 31 Mart'ta 748 sayılı kararla Libya'nın terör mağdurlarına tazminat ödemesi kabul edilmiştir. Kaddafi bunları kabul etmeyince ardından BM yaptırımı ekonomik ambargoya kadar genişleterek 11 Kasım 1993'te 883 sayılı kararı çıkartmıştır (Caner & Şengül, 2018, s. 59).

ABD Kaddafi'yi pes ettirme niyetinde olmuş ve bu nedenle hem içerde hem de dışarda her türlü muhalif grupları finanse ederek Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) aracılığıyla Kaddafi'ye karşı askeri operasyonlar düzenlemiştir. Özellikle 1970 ve 1980 arası Kaddafi'ye yönelik dış destekli iç tehditler dönemi olmuş ve Reagan ABD'deki muhalif grupları finanse ederek örgütlemiştir. Libya'nın geleceğinde önemli yerlere gelecek muhalif aktörler bu dönemlerde oluşmaya başlamış ve Libyalı muhalifler ABD'nin desteğiyle kendilerini ifade edecek imkân bulmuşlardır. 1978 yılında ülkenin dış destekli muhaliflerinden eski İngiltere Büyükelçisi Mahmud Süleyman El-Maghrabi, Libya Ulusal Grubu'nu kurmuştu. 1981'de Libya'nın eski Hindistan büyükelçisi Muhammed Yusuf Magariyef' Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (LUKC) kurması için çağrılmıştı. LUKC üyeleri, Mustafa Abuşakur ile Ali Zeydan ve daha sonra General Halife Hafter gibi kişilerden oluşuyordu. Müslüman Kardeşler de 1980'de Amerika Birleşik Devletleri'nde "İslami Grup-Libya" yı kurdular (Genugten, 2016, s. 111).

Yaptırımlar neticesinde izole edilen Libya'ya Arap ülkelerinden beklenen destek gelmedi. Kaddafi maruz kaldığı ambargo neticesinde zor durumda kalmış ve ayrıca Batılı şirketler tarafından terk edilen petrol sahalarının altyapısı eskimişti. Bu nedenle de teknik uzmana ihtiyaç vardı. Konu giderek acil hale geldiği için Kaddafi 1993 yılında İtalyan ENI ile Gaz Projesi için 5,5 milyar dolarlık anlaşma imzalamıştı. Ancak ABD bu uygulamaya onay vermeyerek 1996'da İran ve Libya Yaptırımını (ILSA) onayladı (Genugten, 2016, s. 121-122).

Kaddafi hem ABD'nin bombalaması sonucu itibarı yerle bir olmuş hem de BM ambargosu nedeniyle içerde güç kaybetmeye başlamıştı. Bu durum içerdeki muhalif grupları daha da cesaretlendirmiştir (Genugten, 2016, s. 120). Özellikle de 1980'lerden sonra Kaddafi yıllarca kurmaya çalıştığı sadakat çemberinin dağılmaya başladığını gözlemlemişti. BM yaptırımları, Afgan Arapları olarak bilinen cihadi grupların ülkenin doğu bölgesinde yuvalanarak örgütlenmeleri ve bunların 1991'deki Cezayir iç savaşındaki etkileri Kaddafi'nin endişelenmesine neden olmuştur. Öte yandan ülkede yeni eğitimli bir kuşak oluşmuş ve daha fazla güç istedikleri için ekonomide yeni düzenlemelere gidilmesini talep etmişlerdir. Ancak bu talepler Kaddafi'nin eski devrimci çevresinde tepkiyle karşılanmaktaydı (Prashad, Arap Baharı,Libya Kışı, 2012, s. 121). Kaddafi bu gidişattan memnun olmasa da acilen ekonomik serbestleşme hareketlerine (infitah) başlayarak rejimini güçlendirmeye çalışmıştır (Randal, 2015, s. 203).

1987 ve 1988 yılında başlatılan iki infitah dalgası neticesinde ülkenin tüm ticari mekanizması bir merkeze toplanmış ve 1988 yılında daha önce verilen ithalat ve ihracat teşvikleri dâhil olmak üzere çay, un, tuz ve buğday desteğinden vazgeçilmiştir. Aynı zamanda çalışan ücretlerinde ayarlamalara gidilmiştir (Vandewalle, 2012, p. 161). 1990'dan sonra alınan önlemler daha önceki infitahın devamı niteliğinde olup

hantallaşan ve kâr getirmeyen devlet kurumlarının kapatılması ile su ve elektrikten alınan vergilerin arttırılması ve çok sayıdaki devlet çalışanının sayısının azaltılması önerilmiş, ancak kabul edilen yasaların hiçbiri uygulanmamış ve infitah süreci başarısız olmuştur (Vandewalle, 2012, s. 163).

Önemli gelir kaynağı olan petrol gelirinin eskisi gibi olmaması Libya'nın ekonomisini giderek çökertmişti. Devlet birçok yatırım ve kalkınma projesini durdurmuş, ambargo sonucu ülkede döviz sıkıntısı yaşanmış ve petrol altyapısı yaşlandıkça üretim düzeyi düşmüştür. Kaddafi yaptırımlar sonucu iş ortamının kısıtlı olmasının ve ekonomik gelirin azalmasının halk üzerinde etkisini görüyordu. Öte yandan ülkede yeni eğitimli bir kuşak oluşuyordu ve Kaddafi'nin dikkate alması gereken talepleri vardı. Kaddafi döneminde ülkedeki yatırım, teşvik ve hizmet ülkenin batı bölgesine yönlendiriliyor ve doğudaki Bingazi ve diğer şehirlerdeki gençler bu hizmetlerden mahrum kalıyordu. BM yaptırımları nedeniyle de bölgedeki işsizlik giderek arttı ve kendini muhalif olarak gören gençler Kaddafi'nin baskılarından kurtulmak için kendilerini silahlı İslami muhalif grupların bayrağı altında buldular. Kaddafi durumun tehlikeli bir hal aldığını görünce onların ortadan kaldırılmasını gerektiğini düşündü. Ancak baskılar bu grupları daha radikal hale getirmiş ve 1990'ların ortasında, Libya İslami Mücadele Grubu (LİMG), Kaddafi'ye suikast girişiminde bulunmuştur. Kaddafi de buna karşılık siyasal İslami muhalifleri hapsettirmiştir (Genugten, 2016, s. 124). Daha sonra 1996 yılında bu siyasal İslami grubun üyeleri hapishanede daha iyi yaşam koşulları taleplerinin karşılanmaması nedeniyle isyan çıkarmışlar ve çatışma ortamında 1300 kişinin öldürülmesiyle bu isyan Abu Selim katliamına sebep olmuştur (Sand, 2011).

Askeri darbeyle yönetimi devraldığından beri Kaddafi yıllarca ülke yönetiminde kendini merkeze koymuş ve yıllarca ülkedeki otoriterliğini baskın hale getirmiştir. BM

yaptırımı sonrası ülkede toplumsal tepki yaşansa da Kaddafi oluşturmuş olduğu siyasi yapıda ve kendi elit çevresinde herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Bu nedenle de Kaddafi eski kuşak devrimciler ile yeni kuşak liberaller arasında denge siyaseti uygulamak zorunda kalmış ve infitah sürecinin başarılı olabilmesi ve de BM yaptırımlarının acilen kaldırılması için ABD ile ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğinin farkına varmıştır (Prashad, 2012, s. 133-134).

1.3.2. Batı ile Yakınlaşma: 1999-2011

90'lı yılların sonuna gelindiğinde Kaddafi rejiminin dış politikasında bir yumuşama dönemi başlamıştır. Darbeden sonraki ilk yirmi yıl ideolojik unsurların etkisiyle dış politikada radikal adımlar atılmış ve 1999 yılından itibaren tam tersi yönde daha pragmatist adımlar atılarak iç ve dış politika da değişim yaşanmıştır. 1999'da rejim İngiltere ve ABD arasında bazı arka yol diplomasisine başvurmuştur. Ancak rejimden talep edilenler vardı: Lockerbie şüphelilerinin yargılanmasına izin vermek ve UTA meselesini çözmek (Randal, 2015, s. 203). Uzun süreli uluslararası izolasyonun yükü Libya'ya ağır gelmiş ve Kaddafi sonunda 1998 yılında ABD ve İngiltere'nin Lockerbie suçlularının Lahey'de yargılanması talebini kabul etmiş ve 1999 yılında suçluları İskoçya'ya teslim etmiştir (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 13). Ayrıca başarılı olan bu arka yol diplomasi görüşmelerinde Libya ve Batı, radikal İslam'a karşı ortak mücadele, ticaret ve yatırım anlaşmalarının yapılması ve de Ortadoğu'daki istikrar bozucu gruplarla mücadele konularını görüşmüştür (Genugten, 2016, s. 127).

Kaddafi, Lockerbie ve UTA sorununu çözmekle kalmamış aynı zamanda mağdurların ailelilerine tazminat vermeyi kabul etmiş ve karşılığında da yaptırımların kaldırılması sözünü alarak Avrupa ile ilişkileri düzeltmiştir. ABD yaptırımların çoğunun 2004 yılında kaldırmış ve Libya ile olan ilişkilerini tekrardan resmileştirmiştir (Prashad, 2012, s. 135). Daha önce de 11 Eylül 2001 saldırılar neticesinde Kaddafi

pragmatist davranarak teröre karşı ABD'ye destekte bulunacağını bildirmiş ve 2003 yılında kendi iradesiyle nükleer programdan vazgeçmesiyle ABD ile ilişkilerdeki iyileşme hız kazanmıştır. ABD Libya'yı terörü destekleyen ülkeler listesinden 2006 yılında çıkarmıştır (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 14).

Yaptırımlardan sonra ülkeyi ilk ziyaret eden İngiltere olmuştur. 2007 yılında otuz yıldan sonra ilk defa BP (Biritish Petroleum) Libya ile 900 milyon dolarlık bir anlaşma yapmıştı (Genugten, 2016, s. 130). Ayrıca İslami terör örgütleri hakkında önemli istihbarat bilgilerini Batı'ya servis etmeye hazır olan Kaddafi, ilişkileri daha da sıcak tutmak adına ülkedeki Ebu Nidal terör örgütünü kovmuş ve bunun karşılığında LİMG gibi gruplara karşı Batı'nın desteğini beklemiştir (Genugten, 2016, s. 133).

1999 yılında Libya Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na gözlemci ülke vasfında katılmış ve yaptırımların kaldırılması sonucu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler hız kazanmıştır. Özellikle de İngiltere, İtalya ve Fransa ile ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Ekonomik ilişkiler yenilense de Avrupa için asıl kritik konular 11 Eylül sonrası oluşan güvenlik sorunu ve göç sorunu olmuştur. Bu nedenle Libya'nın konumu daha da önemli hale gelmiş ve göçe en çok maruz kalan İtalya Libya ile düzensiz göçe karşı iş birliğine gitmiştir.

Diğer taraftan Kaddafi uzun süreli BM yaptırımlarına maruz kaldığında Arap dünyasının buna sessiz kalması kendisini hayal kırıklığına uğratmış ve Arap Birliği için verdiği çabaların başarısız olduğunu görmesi dış politikada yeni bir kimlik arayışına gitmesine neden olmuştur. Kaddafi dış politikada yönünü Afrika kıtasına çevirerek siyasi ve ekonomik etkinliğini artırmak için hem ikili hem de çok uluslu girişimlerde bulunmuştur. Kaddafi yeni kimliğindeki dış politika söylemini emperyalizm ve İsrail karşıtlığından ziyade terörizm karşıtı eksene oturtmuştur (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 14).

Kaddafi Afrika politikasını Afrika Birliği üzerine odaklamıştı.1999 yılında Libya'da Afrika Birliği zirvesi oluşturularak Libya'nın Afrikalı kimliği ön plana çıkarılmış ve zirvede ticari iş birlikleri, maddi ve sağlık yardımları ile radikal İslami terör örgütlerinden Afrika'dan Avrupa doğru yaşanan düzensiz göç sorunları konuşulmuştur. Libya, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ve Sahel ve Sahra Devletleri Topluluğu (CEN-SAD) gibi ticari topluluklara da dahil olmuştur (Vandewalle, 2012, s. 197). 2005 yılındaki Afrika Birliği zirvesinde Kaddafi, "Afrika Birleşik Devletleri" altında ortak para birimi ve ortak bir pasaport fikrini ortaya atmış ve birleşmiş bir Afrika'nın kıtanın umudu olacağı iddiasında bulunmuştur. 2008 yılındaki Afrika zirvesi toplantısında kendisine *Kralların Kralı* denmiştir (Alpar, 2019).

Dış politikada uluslararası çevrede konumunu yeniden belirleyen Libya pragmatist davranarak eski keskin ideolojik söylemini terk etmiştir. Bu anlamda kendi rejimine karşı olan muhalif gruplara karşı Batı desteğini almış ve ayrıca bu gruplara karşı mücadelede ABD'ye destek vermiştir. Ancak Batı'nın Afrika kıtasındaki çıkarlarına müdahale etmesine şiddetle karşı durmuştur. Her ne kadar Kaddafi Batı ile ekonomik ilişkiler geliştirse de siyasi ilişkiler o kadar sağlam olmamış ve de Batı ile ilişkilerinde geçmiş dönemden kalma güvensizlikler devam etmiştir. Bu nedenle Kaddafi dış ilişkilerde alternatifler arayarak Çin ve Rusya ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Enerji ihtiyacı nedeniyle Çin'in Afrika kıtasına önemli açılımlar yapması Libya'yı önemli bir konuma getirmiş ve son dönemde Rusya'nın da petrol ve gaz gibi enerji bölgelerinde aktif olması Libya ile petrol şirketlerinin görüşmelerini artırmıştır. (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 15)

Bu gelişmeler doğrultusunda enerji sektöründen elde edilen gelir 6,5 milyonluk bir nüfusa sahip olan Libya'yı Afrika'nın en büyük GSMH'ya sahip ülkesi yapmıştır. Ancak yüksek gelir tabana yayılmamış ve ülkenin gelirleri yolsuzluk ve israf nedeniyle

boşa harcanmıştır. Kaddafi hükümetinin yanlış politikaları enflasyonu yükselterek ekonomik büyümeyi durdurmuştur. Bu da halkın yaşam standardını düşmesine neden olmuştur. Buna rağmen Libya 2010 BM İnsani Geçim Endeksi raporuna göre 169 ülkeden 53.sırada yer almıştır. Özellikle de dar gelirli vatandaşların faydalandığı sosyal devlet desteğinin kaldırılması ve hızla liberal ekonomiye geçiş toplumda ekonomik problemler çıkarmıştır. Ayrıca yabancı sermayenin ülkeye girerken yerli ortak bulma koşulu Libya'da belli bir kesimin zenginleşmesine ve halkın fakirleşmesine neden olmuştur (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 18).

Ülkedeki ekonomik problemlerin çözümlenememesi, halkın fakirleşmesi ve yolsuzluğun giderek artmasında etkili olan iki grup bulunmaktaydı. Bunlardan biri Kaddafi'nin eski kuşak devrimci arkadaşları ve onların eski ideolojileri, diğeri ise eğitimli yeni liberal kuşak idi. Bunlar arasındaki çatışma Kaddafi'nin son dönemdeki ekonomik politikalarını belirlemekteydi. Batı eğitimi alan ve liberalizmi destekleyen Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam ülkeye Batı sermayesinin getirilmesini gerekli gören yeni kuşağın temsilcilerindendi. Seyfülislam, dünya kamuoyunda ülkenin prestijini artırmak ve ülkeye yabancı sermayeyi çekebilmek için Amerikalı danışmanlık şirketi Monitor Gruop'tan yardım almıştır. 2007 yılında Katar ve Abu Dabi'deki gibi devlet fonları yönetiminin Libya'ya uyarlanması için Libya Yatırım Otoritesi (LYO) kurulmuş ancak Seyfülislam bunu kendi özel şirketi gibi kullanmıştır. Kaddafi 2008 yılında bakanlıkları kaldırarak *liberalleşm*e adı altında proje teşviklerini kendisine yakın kişilere dağıtmış ve bu durum yolsuzluğu artırmıştır (Randal, 2015, s. 204-207).

Öte yandan yaptırımlar sonrası ülkenin prestiji artarken ülkedeki diğer önemli iç sorunlardan biri de İslami radikal gruplar olmuştur. Seyfülislam babasının yönettiği rejimin artık yorgun olduğunu iddia etmekteydi. Bu nedenle ekonomik reformların yanı sıra siyasi reformların da yapılmasını istiyordu. Batı ülkeleri de liberalleşme hareketinin

istikrarını Seyfülislam'da görüyordu ve ülkede siyasal İslam'ın etkin olmasını istemiyorlardı. Bu nedenle de istihbarat şefi Musa Kusa ve Seyfülislam radikal İslami gruplar hakkında Batı ile istihbarat paylaşımında bulunuyordu.

Kaddafi bir yandan İslami gruplara baskı yaparken 2005 yılında Seyfülislam barış diyaloğu adı altında İslami grupların Katar'daki temsilcileri Numan Benotman ve Ali Es-Sallabi ile görüşme yaparak müzakere başlatmıştır. Ancak LİMG'nin lideri Ebu Layt El –Libi müzakereyi reddedince Kaddafi 2010 yılında Seyfüislam'ı diyalog konusunda görevlendirmiştir. Seyfülislam "dünün düşmanı bugün dostudur "diyerek "Ulusal Uzlaşma Töreni" düzenlese de bu gruplardan ciddi bir karşılık bulamamıştır.

2008 yılında üçüncü Libya Gençlik Forumu'nda, Seyfülislam artık yeni bir Libya olduğunu ve devlete bağlı olan ne varsa hepsinin özelleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna yeni demokratik bir anayasanın ilan edilmesi gerektiğini eklemiştir. Seyfülislam fikirlerini uygulamada kendine yol arkadaşları bulmuş ve bunların çoğu Batı'da eğitim görmüş sürgündeki Libyalılardı: Beyrut, Kahire ve Doha'da danışmanlık firması olan Mahmut Cibril ve Şükrü Ganem, Goldman Sachs'ın ortağı İdris dönemindeki son başbakanın oğlu olan Tarık bin Halim de bunlardandı. Bu yeni kuşak liberal grup yönetimde daha fazla yetki istemiş ve Kaddafi'den olumlu yanıt gelmeyince Bin Halim ve Cibril istifa etmiş ve ardından Seyfülislam siyasete devam etmeyeceğini açıklamıştır. Kaddafi bunun üzerine yeni bir ekibin Mahmud Cibril önderliğinde olmasını isteyerek petrolden gelen gelirin Libya halkına yeniden dağıtılmasını önermiş ve bu durum eski kuşak devrimcileri rahatsız etmiştir.

Kaddafi yıllar içinde koltuğunu sağlamlaştırma amacıyla farklı farklı grupların desteğini ve düşmanlığı kazanmıştır. Ancak yıllar sonra mevcut destek azalmıştır. 2008'de yaşananlar ülkeyi bir iç kaosa sürüklemiştir. Şükrü Ganem'in arkadaşı olan İbrahim El-Meyet, ABD Büyükelçiliği maslahatgüzarı ile görüşmeye gitmiş ve

görüşmede Kaddafi'nin değişiklik yapmaya niyeti olmadığını ve buna ek olarak Kaddafi iktidarda kaldığı sürece hiçbir reformun gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir (Prashad, 2012, s. 135-153).

İKİNCİ BÖLÜM: 17 ŞUBAT DEVRİMİ, NATO MÜDAHALESİ VE LİBYA'NIN YENİ SİYASAL SÜRECİ

1.1. 17 ŞUBAT DEVRİMİ VE NATO MÜDAHALESİ

2011 yılı Ocak ayında diğer Arap ülkelerinde cereyan eden halk protestoları Libya'yı da etkisi altına almıştır. Ocak ayında Libya'daki rejime yönelik ilk protestolar konut problemine ve rejim elitlerinin yolsuzluklarına verilen tepkiyle başladı. Hükümet bu protestolara karşı 24 milyar dolarlık yatırım paketi açıklasa da gösteriler dinmemişti. Ancak bu gösteriler ekonomik ve insani bir kaygıyla dile getirildiği için küçük çapta olmuştur (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 21).

İlerleyen bir zamanda tarihler 15 Şubat'ı gösterdiğinde Bingazi'de başka bir protesto başlamıştır.1996 yılında Trablus'ta Abu Selim hapishanesinde gerçekleşen bir isyan sonucunda öldürülen 1300 mahkûmun yakınları Bingazi polis karakolu önünde mahkûmların durumları hakkında bilgi alamadıklarını söyleyerek protestoya başladılar. Ancak davanın avukatı Fethi Terbil'in gösteri esnasında tutuklanması olayları giderek büyütmüştür (Abomo, 2019, s. 134). Diğer taraftan 1980'lerden beri Libya'nın doğu kentlerinden Derna, Irak ve Afganistan savaşından dönen İslami cihadi muhalif grupların yuvası haline dönüşmüştü ve bu grupların 15 Şubat'taki protestoya destek vermesi güvenlik güçlerinin sert müdahalesine neden olmuştur. Buna tepki olarak muhalif gruplar 17 Şubat 2011 tarihini "Öfke Günü "ilan edip toplu protestoya başlamıştır. Daha örgütlü hale gelebilmek için 1981'de Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (LUKC) kuran sürgündeki Libyalı muhaliflerin "Öfke Günü" nü desteklemesi protestoların ülke çapında geniş yankı bulmasına neden olmuştur (Genugten, 2016, s. 148). Küçük çapta başlayan gösterilerin daha sonra rejim karşıtı ülke içi ve dışı tüm muhaliflerin birleşmesiyle büyük çapta gösterilere yol açması isyana siyasi bir nitelik kazandırmıştır.

Şubat ayında gerçekleşen toplu gösterilerin ülke geneline yayılmaya başlamasıyla Kaddafi komşu ülkeleri etkileyen Arap Baharı'nın ülkesine sirayet ettiğini anlamış ve rejimin bütün birimlerini teyakkuz halinde tutarak gösterileri şiddetle bastırmaya çalışmıştır. İsyancılar 24 Şubat'a kadar Bingazi'deki devlet binalarına saldırılarda bulunmuş ve hemen akabinde Tobruk, Misrata ve Zuwarah'yı kontrol altına almıştır (Abomo, 2019, s. 134-135). Bu durum neticesinde Kaddafi silahlı güçler eşliğinde muhalifleri Bingazi çevresinde sıkıştırarak karşılık vermiştir. Muhalifleri "karafatmalara" benzeten Kaddafi (Sürücüoğlu, 2017, s. 616-617) ülkeyi onlardan temizlemesi gerektiğini ve de muhaliflerin dışarıdan destek aldıklarını dile getirmiştir (Abomo, 2019, s. 135)

Bu arada ülkede çıkan çatışmalar neticesinde İnsan Hakları Örgütleri, 20 Şubat'a kadar 233 kişinin öldüğünü belirtmiş ancak Seyfülislam buna katılmayarak Beyda'da 14 ve Bingazi'de 84 kişinin öldüğünü ve yabancı medyanın bunu kasıtlı olarak abarttığını anlatmaya çalışmıştır (Abomo, 2019, s. 136). Seyfülislam Libya'ya karşı bir komplonun düzenlendiğini eklemiş ve ordunun temel görevinin güvenliği sağlamak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ülke topraklarından vazgeçmeyeceğini ve iç savaşın olacağını anlatarak isyan için radikal İslami grupları ve sürgündeki muhalifleri suçlamıştır. Öte yandan rejim Batı menşeili yabancı medyanın ülkeye girmesi engelleyerek internet ve cep telefonu servislerini iletişime kapalı hale getirerek isyanı kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak Katar uydu ağı Al Jazeera, Mısır ve Tunus'taki gibi Libya'da da otoriter liderlere karşı muhaliflerle iş birliği yaparak yayın yapmaya devam etmiştir (Abomo, 2019, s. 139).

25 Şubat'ta Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, Libya'da giderek büyüyen şiddet durumu ile Kaddafi'nin ifadelerinden endişe duymuş ve sivillere karşı ayrım gözetilmeden yapılan saldırı, infaz ve keyfi tutuklama iddialarına yönelik kınama

kararı almıştır. Karar da Libya hükümetinin halkını koruma sorumluluğu olduğu bildirilmiş ancak Kaddafi bu kararı kabul etmemiş ve olaylar esnasında gerçek mermi kullanılmadığını ve ayrıca şiddet içeren protestolar için güç kullanmasını gerektiğini belirtmiştir (Abomo, 2019, s. 135).

Libya'da insan hakları ihlaline yönelik raporlar medya tarafından yayınlanırken Libya'da yaşananlar Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) içinde *Koruma Sorumluluğu* (R2P) doktrinini gündeme getirdi (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 23-24). BMGK, 60/1 sayılı kararın 138-139.paragrafına göre *"Uluslararası toplumun (...), soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korunmalarına yardım etmek için uygun diplomatik, insani ve diğer barışçıl yolların (...) kullanılması sorumluluğu bulunmaktadır. Bu bağlamda, zamanında ve kararlı bir şekilde kolektif eylem hazır olmalıdır".* (United Nations General Assembly, 2005, s. 30). Bu karar BMGK kurulunda R2P doktrininin uygulanabilirliğinin tartışılmasını sağlamıştır.

Yaşananlar neticesinde şiddete son vermemesi nedeniyle Kaddafi ile kısa süreli görüşmeler sağlanmış ancak Kaddafi tarafında karşılık bulmamıştır. Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi Kaddafi'nin halkının koruma sorumluluğunu yerine getirmede yetersiz olduğunu ve Konsey'in uluslararası barış ve güvenliği sağlamada sorumlu olduğu belirtilmiştir. Bu neticeyle de BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 sayılı kararı ile Kaddafi'nin sivillere yönelik saldırıyı durdurması, uluslararası yardıma izin vermesi, medyaya yönelik engellemeleri kaldırması istenmiştir. Ayrıca 1970 sayılı kararıyla Libya'ya silah ambargosu uygulanmış ve rejimdekiler dâhil olmak üzere rejimle ilişkisi olanların mali varlıkları dondurularak uluslararası seyahat yasağı konulmuştur (Sürücüoğlu, 2017, s. 616-617).

Kaddafi'ye bağlı olan üst düzey yetkililer yavaş yavaş muhalifler tarafına geçmeye başlamıştır. Bu kapsamda Adalet Bakanı Mustafa Abdulcelil istifa ederek

rejimin saldırılarına tepki göstermiştir. Libya'nın Arap Birliği Temsilcisi Abdulmunim El-Howni de rejimle hiçbir bağının kalmadığı ve yaşanılanların bir soykırım olduğu iddiasında bulunmuştur. New York'taki BM Libya heyeti de Kaddafi'nin bir an önce istifa edip ülkeyi terk etmesini istemiş ve Afrikalı devletleri Kaddafi'ye destek amaçlı paralı asker gönderiminde bulunmamaları konusunda uyarmıştır (Abomo, 2019, s. 140).

Libya'daki çatışmalar sürerken 25 Şubat'ta Kuzey Atlantik Konseyi (NATO) Libya'nın durumunu görüşmek üzere bir acil bir toplantı düzenledi. Toplantıda 10-11 Mart'ta gerçekleştirilecek bir askeri müdahale yapılması planlanmış ve müdahalenin ilk aşamasını görüşmek için Fransa'nın öncülüğünde "Libya Temas Grubu" oluşturularak Libya muhaliflerine verilecek destekler görüşülmüştür. Bu toplantıda BM, Avrupa Birliği (AB), NATO, Arap Birliği, İslam Konferansı Örgütü ve Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi (KİK) yer alarak destek vermişlerdir. (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 28). Kısa sürede oluşturulan Libya Temas Grubu, İngiltere ve Katar tarafından da Libya'nın resmi temsilci olarak tanınmıştır (Vandewalle, 2012, s. 204).

Bu toplantılar neticesinde 27 Şubat'ta muhalefetin yoğunlaştığı doğu şehirleri haricinde Trablus dâhil olmak üzere 31 kişiden oluşan bir temsil grubu organize olmak ve koordinasyon sağlamak için Ulusal Geçiş Konseyi'ni (UGK) kurmuştur. Tek bir çatı altında toplanan muhalifler uluslararası kamuoyu ve kuruluşlarla bağlantıya geçmiştir. UGK, Kaddafi sonrası bir yol haritasını belirlemek için yeni bir anayasa ile toplumun tüm taraflarını kabul eden ve evrensel ilkelere bağlı bir siyasi sistemin oluşturulması ve sivil toplum örgütlerinin dâhil edilmesine yönelik beyanlarda bulunmuştur. Görevinden istifa eden Adalet Bakanı Mustafa Abdülcelil ile Abu Selim davası avukatı Abdulhafız Goga ve Ali Aziz El-İsavi dahil eski bürokratlardan birçok temsilci konseyde yer almıştır. Ayrıca Abdulhafız Goga konsey sözcüsü olmuştur. UGK'nin siyasi kanadının yanında askeri kanadın liderliğini eski İçişleri Bakanı General Abdulfettah Yunus 28

Temmuz'da bir suikast sonucu öldürülene kadar üstlenmiştir. Askeri kanadın diğer lideri ABD'deki sürgünden yeni dönen Albay Halife Hafter'di. Yönetim kadrosu belli olan UGK 23 Mart'ta geçici bir hükümet kurarak Kaddafi sonrası geçiş döneminde oluşabilecek olası bir kaosu engellemeyi hedeflemiştir. ABD'de doktora yapmış Mahmud Cibril geçici hükümetin başkanı olmuş ve uluslararası camiada Dışişleri Bakanı gibi de hareket ederek Libya adına görüşmeler yapmıştır (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 22).

UGK'yi Libya'nın tek resmi temsilcisi kabul eden ilk ülke Fransa olmuştur. Fransa'nın bu tutumunun altında yatan sebep ise petrol anlaşmalarında kendine bir pay alabilmekti. Katar'da aynı şekilde Fransa'yı takip ederek Libya'da etkin olmaya çalışmıştır. Başlangıçta UGK'ye karşı mesafeli duran İngiltere daha sonra Bingazi'ye diplomatik bir ekip göndermiş ve ayrıca Londra'da UGK için resmi bir ofis açmıştır. İtalya ise olayların patlak verdiği andan itibaren Kaddafi'nin yanında durmuş ancak olaylar kontrol edilemez bir hal alınca İtalya zamanla tarafsız bir tutum sergileyerek olayların seyrine göre konumunu değiştireceğini belirtmiştir. Diğer taraftan ABD 27 Şubat'tan itibaren Kaddafi'ye karşı tepkisini belirterek baskıcı bir tutum sergilemiştir (Genugten, 2016, s. 151).

NATO müdahalesine kadar UGK'nin siyasi kanadı kaosu yönetmede başarılı olmuştur. Ancak Şubat ayında Kaddafi güçlerinin yoğun bir saldırı başlatmasıyla UGK'nin askeri kanadı siyasi kanadı kadar başarılı olamamıştır. Tank ve hava saldırılarıyla muhalifler ağır yara almış ve Bingazi'nin Kaddafi güçleri tarafından ele geçirilmesine ramak kalmıştır (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 31). Bu nedenle de Bingazi'deki muhalifler Batı'dan Kaddafi rejimine yönelik bir hava saldırı düzenlenmesini istediler (Genugten, 2016, s. 157).

17 Mart'ta Arap Birliği "uçuşa yasaklı bölge "kararı alınması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvuruda bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi, Libya'da yaşananların 1970 sayılı kararın belirttiği durumdan daha da kötüye gittiğini ve yaptırımların daha da sertleştirilerek bir askeri harekât seçeneğin dâhil her türlü önlemin alınmasına yönelik 1973 sayılı kararı çıkartmıştır. Bu kararda uçuşa yasak bölgenin ilan edilmesi ve sivillerin korunmasına yönelik her türlü tedbirin alınma yetkisi yabancı devletlere veriliyordu. Ancak bu kararda yabancı devletlerin işgal etmesi söz konusu değildi (Güneş, 2018, s. 275). Karara onay veren ülkeler: ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın dışında Bosna-Hersek, Kolombiya, Gabon, Lübnan, Nijerya, Portekiz ve Güney Afrika idi. Ancak çekimser kalanlar ise Brezilya, Almanya, Hindistan, Çin ve Rusya idi. Ayrıca Arap Birliği, Afrika Birliği ve İslam İş Birliği Teşkilatı, Libya'da insan hakları ihlalleri işlendiği gerekçesiyle BM Antlaşmasının VII. Bölümüne atıfta bulunmuştur. 1970 sayılı kararda belirtildiği üzere silah ambargosu ve rejim destekçilerinin mali varlıklarının dondurulmasının kapsamı genişletilmiştir (Sürücüoğlu, 2017, s. 617-618).

Karardan iki gün sonra 19 Mart'ta Fransa ve İngiltere Paris'te toplantı düzenlemiş fakat Fransa toplantı esnasında rejim güçlerine bir hava saldırısı başlatmıştır. Ardından *Odyssey Dawn Operasyonu* (Şafak Yolculuğu Operasyonu) ile ABD ve İngiltere harekâta desteğini sunmuştur. Daha sonra bu harekât *Unified Protector Operasyonu* (Birleşik Koruma Operasyonu) adı altında NATO'ya devredilmiştir. NATO komutasındaki hava saldırıları yaklaşık üçte ikisi sırasıyla Fransa ve İngiltere tarafından, diğerleri ise İtalya, Kanada, Danimarka, Norveç, İsveç ve Belçika tarafından gerçekleştirilmiş ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar ve Ürdün, uzun soluklu ortaklarının (ABD, Fransa ve İngiltere) yanında faaliyet göstererek saldırıya katılmışlardır. Hollanda, Polonya, İspanya ve Türkiye başta olmak üzere birçok NATO ülkesi de uçuşa yasak bölgeler düzenlemiş, ancak saldırı görevinde bulunmamıştır (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 32-33).

Operasyon NATO'ya devredildikten sonra da Fransa aktif olarak rol almış ve 1970 sayılı silah ambargo kararına uymayarak isyancılara silah desteğinde bulunmuştur. Fransa'nın isyancılara desteklemede aktif olmasının ana nedenleri UGK ile yapılan petrol anlaşmaları ve Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin iç politikada azalan popülaritesi olmuştur (Sürücüoğlu, 2017, s. 619). Aynı zamanda ABD, İngiltere ve İtalya muhaliflere askeri danışmanlık ve askeri malzeme yardımında bulunmuştur. Kırk tondan fazla silah ve mühimmatı muhaliflere gönderen Katar isyancıların eğitilmesinden arazide bulunmasına kadar birçok konuda önemli yardımlarda bulunarak NATO güçleriyle bağlantılı hareket etmiştir. Ekim 2011'de Doha'daki bir toplantıda Libya'nın geçici lideri Mustafa Abdülcelil, "savaştığımız tüm bölgelerde büyük bir ortak olduklarını" söyleyerek Katar'ın güçlü desteğini itiraf etmiştir. Ayrıca Katar destekli Al Jazeera isyanın başından beri yaptığı yayınlarla muhaliflere desteğini sunmuştur (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 37).

Diğer taraftan Çin ve Rusya NATO hava saldırılarının hedefinin dışına çıktığını ve Batı'nın eylemlerine petrol anlaşmalarının yön verdiğini söylemiştir. Ne var ki başlarda 1970 ve 1973 sayılı kararlara uyulmadığına yönelik tepki veren Çin ve Rusya zamanla bölgesel devletlerin Kaddafi karşıtı pozisyon almaları neticesinde çıkarlarına yönelik davranarak NATO operasyonuna destek vermeye başlamışlardır. Destek konusunda geç kalan Rusya Trablus düştükten sonra UGK'yi resmi olarak tanımıştır (Sürücüoğlu, 2017, s. 619).

ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın önderliğindeki NATO operasyonu sayesinde Bingazi Kaddafi'nin saldırılarından kurtarılmıştı. Ancak iki ay sonra rejim güçleri beklenenden kuvvetli çıkınca NATO saldırı merkezini Trablus'a yöneltmiştir ve sivilleri korumanın yolu rejim değişikliğinden geçtiği fikirleri yayılmaya başlamıştır (Sürücüoğlu, 2017, s. 617-618). NATO'nun asıl amacı sivilleri korumaktı ancak bu

harekât zamanla Kaddafi'nin ortadan kaldırılmasına yönelik bir sürece dönüştü (Eriksson, 2015, s. 29). NATO'nun desteğiyle isyancılar 20 Mart ve 20 Ağustos arasında Trablus'un yakınlarında rejim güçlerinin etkisini kırmayı başarmıştı. Nihayetinde 20 Ağustos'ta Trablus'a doğrudan bir saldırı başlatan (Friesen, 2013, s. 15) muhalifler karadan saldırıya geçmiş ve NATO ise havadan muhalifleri desteleyerek Ağustos 2011'de Trablus'un düşmesini sağlamıştır. 20 Ekim'de Kaddafi Sirte yakınlarında muhalifler tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür (Sürücüoğlu, 2017, s. 617-618). Kaddafi öldürüldükten sonra 23 Ekim Libya'nın Kurtuluş Günü olarak ilan edilmiş ve ardından 31 Ekim'de NATO operasyonunu sonlandırmıştır (Fanack, 2014a). Böylelikle Libya'da Kaddafi dönemi kapanmış ve muhaliflerin önderliğindeki iç savaş NATO ve Batılı güçlerin yardımlarıyla başarıyla sonuçlanmıştır. Ancak bundan sonraki dönem ülkenin geçiş sürecini başlatacaktır.

1.2. TEMMUZ 2012 SEÇİMİ VE YENİ YEREL AKTÖRLER

Kaddafi'nin ölümü hem ülke halkı hem de UGK için yeni bir süreci başlatmıştır. Kaddafi devrilmeden önce isyan başladığından beri UGK uluslararası arenada kabul görmüştü. Aynı zamanda isyan sürecinde çok dağınık ve gevşek bir yapıda olan muhalifler UGK çatısı altında Kaddafi'yi devirmeyi ortak hedefleri haline getirmişlerdi (Genugten, 2016, s. 151). Kaddafi devrildikten sonra artık ülkenin gündemi yeni bir siyasi formülün oluşturulması, devlet kurumlarının yeniden inşası ve bu kurumların adil olarak paylaştırılmasıydı (Vandewalle, 2012, s. 208).

23 Ekim'de Başbakan Mahmud Cibril istifa etmiş bir hafta sonra yerine Cibril gibi ABD'de eğitim görmüş Trabluslu iş adamı ve akademisyen olan Abdurrahim El-Kib UGK'nin geçici başbakanı olmuştur (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 23). Abdurrahim El-Kib yeni kabineyi oluşturmuş ve 2012 yılının Temmuz ayında yapılması planlanan meclis seçimine kadar geçici hükümet görevini sürdürmüştür. Aynı

zamanda yeni hükümet Kaddafi rejiminin destekçilerini tutuklamaya başlamış ve Seyfülislam ise ancak Kasım ayında yakalanabilmiştir (Fanack, 2014a).

42 yıllık Kaddafi döneminin bitmesinin ardından Temmuz seçimine kadar yeni hükümetin daha rahat kararlar alacağı tahmin ediliyordu. Ancak Kaddafi ile beraber devletin bütün yönetim aygıtı da çökmüştü (Güneş, 2018, s. 278). İsyan sürecinde UGK kendi içinde birçok farklı siyasi figür barındırmış ve isyana birçok aktif grup katılmıştır ancak bu yeni siyasi süreçte UGK kendini bu gruplara kabul ettirme çabası içinde bir mücadeleye girmiştir. Ülkenin güvenliğinden sorumlu polis merkezi teşkilatı ve ordu dağılmış ve kentlerde asayişin sağlanmasında sorunlar çıkmıştır. Bu nedenle de rejimin devrilmesinde etkin rol oynayan silahlı milisler ve aşiretler hükümette yer almak istemişlerdir. El-Kib hükümeti bu talepleri dikkate almak durumunda kalmış ve Seyfülislam'ın yakalanmasında sorumlu olan ve Trablus'u Kaddafi güçlerinden kurtaran Zintani silahlı milis komutanı Usame El-Cuvali Savunma Bakanlığına getirilmiş ve Kaddafi'yi yakalayan Misratalı milis komutan Fevzi Abdelal İçişleri Bakanlığına getirilmiştir. Ancak kabinede yer alamayan diğer silahlı milisler yeterince temsil edilmedikleri şeklinde hükümeti eleştirerek meydan okumuşlardır (Bölme, Ulutaş, Özhan, & Küçükkeleş, 2011, s. 24).

Diğer taraftan UGK bu güvenlik güçlerini merkezileştirme çabası altına girmiş ve bu bağlamda iki ana gündem konusu olmuştur: biri yeni güvenlik birimlerinin oluşturulması ve diğeri ise bu silahlı milislerin entegrasyonuydu. Bu formül neticesinde Genelkurmay Başkanlığı ve Savunma Bakanlığı altında Libya Kalkanı Kuvvetleri (LKK) ve diğeri ise İçişleri Bakanlığı altında Yüksek Güvenlik Komitesi (YGK) olmuştur. Abdurrahim El-Kib hükümetinin Savunma Bakanı yardımcısı ve Kaddafi dönemi emekli generallerinde Yusuf El-Manguş LKK başına atanmıştır ve bu birlik doğu, batı ve merkez olmak üzere üç ayrı bölge komutanlığına ayrılmıştı. Ancak

oluşumda farklı ideoloji ve politik hesaplar yapan gruplar nedeniyle kutuplaşmalar yaşanmıştır. İçişlerine bağlı olan YGK'de ise devrim sonrası silahlı milislerin yeni sürece entegrasyonu altında ülke içi kaotik duruma son vermek istenmiştir ancak gruplar arası farklı ideoloji ve hedefler nedeniyle sorunlar çıkmıştır (Polat F. , 2015a, s. 2) .

Askeri anlamda merkezi bir disipline sahip olmayan bu milislerin orduya paralel olarak ortaya çıkması ülke gündeminin en önemli sorunu haline gelmiştir. Bu nedenle de UGK silahsızlanma adımları için 31 Aralık 2011 tarihine kadar silahlı milislerin silahlarını teslim etmesi konusunda duyurular yapmış ve teslim etmeyenleri ikna etmeye çalışmıştır. Önemli sayıda ağır silahlara sahip olan milisler özerkliğini koruyarak merkezi bir çatı altında toplanmayı kabul etmemiştir (Yaşar, 2019a). Kaddafi'ye karşı mücadele eden muhalifler üstün özellikli silahlara sahip oldular ve rejimin eski güçlerine güvenmedikleri ve ellerindeki silahlı güçten memnun oldukları için silahları teslim etmeye yanaşmadılar. Bu milislerin sayısındaki artışla doğru orantıda ülkedeki silahların sayısında da bir artış gözlendi. Kaddafi rejiminin çökmesiyle 42 yıllık kırılmalar ülkede silahlı bir nüfus yarattı. Kaddafi dönemi öncesi ve sonrası toprak, mülk ve iktidar çatışmaları devrim sonrası yerini intikam eylemlerine bırakmış ve silahlı milisler ve aşiretler arasında bireysel güvenlik sorunu silahların teslim edilmesini engellemiştir (Combaz, 2014, s. 5).

Silahlı milislerin merkezi bir çatı altında toplanıp yeni sisteme entegre edilmesinde başarısız olan geçici hükümet stratejisini değiştirerek özerkliklerini kaldıramadığı milis grupları, İçişleri Bakanlığı altında yasal bir düzenlemeyle merkezi bir ordunun yanında silahlı birliklere dönüştürerek statü vermiştir (Yaşar, 2015b). Diğer taraftan da BM tarafından oluşturulan *Savaşçı İşler Rehabilitasyon ve Kalkınma Komisyonu* altında milislere iş imkânı sağlanmıştır. Ancak birçok milis ortak bir

paydada buluşamamış ve hükümete güvenmekte sorun yaşamıştır. Bazı silahlı milisler de suç örgütlerine karışmış ve bazıları radikal İslamcı gruplara katılarak silahlarını teslim etmemiştir (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 42-43).

Ülkedeki silahlı milislerin merkezileştirme ve entegrasyon sorunu devam ederken 2012 yılına gelindiğinde aynı zamanda merkez ve bölgeler arasında petrol dağıtımı, kurumsal kültür ve kolluk yetkisinde zorluklar ortaya çıkmıştır (Combaz, 2014, s. 9). Ayrıca Kaddafi döneminden kalan siyasi ve askeri kadrolara suikastlar düzenlenmiş ve bu konuda radikal İslami gruplar itham edilmiştir. Ülkedeki otorite boşluğundan yararlanan Bingazi'deki radikal İslami terör örgütlerinden Ensar eş-Şeria, Libya'da siyah bayraklarla şeriat yasalarının dayatılarak getirilmesine yönelik bir güç gösteri düzenlemiştir. Bu gösterilerle ülkedeki radikal unsurlar daha da güçlenmiş ve kontrol edilemeyecek kadar milyonlarca mühimmatın ülke genelinde dolaşmasına neden olmuştur. Bu güvenlik sorunu ekonomik açıdan petrol gelir düzeyini etkilemiş ve 2010 yılında yaklaşık 1,7 milyon varil civarında petrol üretilirken devrimden sonra bu oran 0,5 altına düşerek ekonomiyi çökertmiştir (Fanack, 2014a). Ülkedeki güvenlik sisteminin çökmesi UGK' nin başarısızlığını ortaya koymuştur. Bu durumdan çeşitli silahlı milisler faydalanarak kendi güçlerini artırmıştır. Duruma ve yerine göre hem yerel siyasi gruplarla iş birliği yapan hem de yabancı aktörlerden destekler alan UGK, her ne kadar bu süreçte aktif olmaya çalışsa da ülke genelinde yeterli meşruiyete sahip olamamıştır (Blanchard , 2018, s. 4).

Geçiş sürecini başarılı yönetemeyen El-Kib Hükümeti, Temmuz ayı 2012 yılında yapılacak olan seçime kadar ülke yönetiminde söz sahibi olmuş ve hükümetin etkisizliğine rağmen 7 Temmuz 2012'de seçimler gerçekleştirilmiştir (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 41). Seçimlerin sonucunda UGK 'dan Milli Genel Kongre (MGK) 'ye geçiş sağlanmıştır (Eriksson, 2015, s. 38-39). Ülkede yaşanan güvenlik sorununa

rağmen BM ve birçok gözlemcinin belirttiğine göre bu seçimler güvenli ve şeffaf bir ortamda gerçekleşmiştir. Seçim sonucu Mahmud Cibril'in liderlik ettiği Ulusal Güçler İttifakı (UGİ) parti listelerine ayrılan 80 sandalyeden 39'unu, Müslüman Kardeşlere yakın olan Adalet ve İnşa Partisi (AİP) 17'sini ve Muhammed Magariyef'in partisi Ulusal Cephe 3'ünü ve Abdurrahman Suveyhli'nin Vatan ve Birlik partisi 2'sini ve Ali Zeydan'ın Kalkınma ve Refah Partisi 1'ini çıkarmıştır. Radikal cihadi grupların en güçlü temsilcilerinden Abdulhakim Belhac'ın partisi yüzde 4 yakın oy almasına rağmen mecliste koltuk alamamıştır. Diğer taraftan mecliste geriye kalan 120 koltuk bağımsız aşiret adaylarına ayrılmıştı (Kekilli, 2016a, s. 9).

MGK seçimler sonrasında hemen bir başkan seçimine başlamış ve Cumhurbaşkanı statüsündeki makama oy birliğiyle Kaddafi karşıtı Muhammed Yusuf Magariyef getirilmiştir. Hükümetin kurulma sürecinde ise iki önemli isim öne çıkmış; biri siyasal İslami hareketlere yakın olan Muhammed Abuşakur ve diğeri ise liberal kanattan Mahmud Cibril'dir. Ancak bundan sonraki süreçte liberal kanadın birçok çabasına rağmen Muhammed Abuşakur hükümeti kurma yetkisine sahip olmuştur, ancak güvenoyu alamayarak istifa edince yerine liberal kanadın desteklediği Ali Zeydan seçilmiştir. 14 Kasım'da güvenoyu alan Zeydan hükümeti altı bakanlığı AİP'e vermesine rağmen İslami hareketlerle ciddi anlamda çekişmeler yaşamıştır (Kekilli, 2016a, s. 10).

Anayasayı oluşturma ve hükümeti yönetme görevine başlayan MGK'da siyasal İslami gruplar seçimde büyük bir güç kazandılar (Fanack, 2014a). Kaddafi'nin devrilmesiyle Libya İslami Mücadele Grubu'nun (LİMG) ve Afgan-Sovyet savaşından sonra ülkeye dönen cihadı grupların siyasal alana girmelerinin önü açılmıştı. Ayrıca İslamcı partilerden Müslüman Kardeşler ile ittifak yapan AİP ve selefi eğilimli Al-Vatan partisi önemli siyasi aktörler olarak ortaya çıktılar (Gartenstein & Barr , 2015, s.

14). Mevcut güvenlik eksikliği nedeniyle DAEŞ gibi cihatçı gruplar da bu siyasi arenada var olmaya çalışmışlardır (Boeke & Zuijdewijn , 2016, s. 17).

ABD ve Fransa siyasi geçişten memnun kalarak bu sürece yatırım yapmışlardı. ABD, Avrupalı ülkelerle iş birliği yaparak Libya'da sivil toplum kuruluşları için ofisler açmıştır. Ancak 2012'de ABD'de yaşayan bir Yahudi tarafından internette yayınlanan Hz. Muhammed'e hakaret içeren filme karşı protestolar kapsamında ABD'nin Bingazi'deki Konsolosluğuna düzenlenen silahlı saldırıda Büyükelçi Chris Stevens'la birlikte ve üç ABD vatandaşının ölümüyle ABD'nin bu coşkusu azalmaya başlamıştır. (Dunya.com, 2012). Bunun üzerine ABD Libya'daki diplomatik ofisleri ve askeri kampları kapatarak diplomatlarının bölgeden ayrılmasına karar vermiştir (Fanack, 2014a).

14 Kasım 2014 yılına kadar Zeydan'ın Başbakanlığı döneminde ülkenin yeni yerel siyasi aktörleri arasındaki ittifaklar netleşmiş ve kendisi bu süre boyunca birçok bürokrasiden iş dünyasına ve kabilelerden milis ve dini gruplara kadar bölgesel ve uluslararası ittifaklarla iş birliği elde etmek istemiştir. Ayrıca Zeydan Başbakanlığı dönemi boyunca mecliste Kaddafi dönemindeki bürokratları da bünyesinde barındıran UGİ'nin desteğini almıştır. Buna karşılık AİP'ten Libya Müftüsü Sadık El-Gıryani'ye bağlı milletvekilleri, Libya İslam Savaşçıları liderlerinden Abdulhakim Belhac ile selefi eğilimli Vefa Partisi ve Misratalı Ahmed Suveyhli desteğiyle mecliste bir grup oluşturdular (Kekilli, 2016a, s. 10-11).

Meclis içinde iki grup arasında çatlaklar oluşmuştur. 2013 yılı Nisan ayında AİP ve destekçileri Kaddafi döneminden kalan bürokratların siyaset yapmasını engelleyen *siyasetten men kanunu* çıkarmaya çalışmış ve ayrıca Zeydan'ın istifa etmesini istemişlerdir (Fanack, 2014a). 5 Mayıs 2013 tarihinde MGK'de siyasetten men kanunu onaylanmış ve bu kanuna göre Kaddafi döneminde görev alan Mahmud Cibril ve UGİ

içerindeki diğer birçok bürokrat hedef alınmıştır. *Siyasi ve İdari İzolasyon Yasası* olarak da bilinen bu yasayla Kaddafi döneminden kalan elitler ve bürokratlar siyaset arenasının dışına itilmiştir. Diğer tartışmalı konu ise tüm devlet kurumlarının yönetimi İslam Hukukuna (Şeriat) uygun olarak yönetilmesini ön gören yasa olmuştur (Güneş, 2018, s. 280-281). Yasa kabul edilmiş ve hemen ardından siyasal İslamcılar tarafından desteklenen Nuri Ebu Suheymen'in Meclis Başkanı Magariyef'in yerine gelmesi için baskı uygulanmıştır. Bu durum neticesinde Magariyef istifa etmek durumunda kalmıştır (Fanack, 2014a).

Siyasetten men kanunu meclisi ikiye bölmüş ve bu kanun kapsamına giren Mahmut Cibril ve ilgili diğer bürokratlar yurt dışına çıkarak konuyu oradan takip etmeye başlamışlardır. MGK içinde Zeydan hükümeti ve AİP arasında sürekli gerilimler artmış bu durum sahaya yansıyarak hükümet çalışmaları silahlı grupların tehdidi altında gölgelenmiştir (Blanchard , 2018, s. 6). Buna karşılık Temmuz 2012 seçim sonrası siyasi arenaya çıkan yeni aktörler yerel silahlı milislerden destek alarak kendilerini koruma altına almışlar, ancak bu durum 2011-2013 yılında Libya'nın siyasi sürecini daha da kötüleştirmiştir (Eriksson, 2015, s. 38).

Ülke yönetimindeki idari sorunlar bazı federatif hareketleri ortaya çıkarttı. Bingazi'deki petrol tesislerini kontrol altına alan isyancıların lideri olan İbrahim Cadran, *Berka Siyaset Bürosu* kurarak federatif bir yapılanmada bulunmuş ve Bingazi'deki petrolü kendi adı altında satmaya kalkmıştır. Bu durum ülkenin diğer bölgelerinin federatif hareketinin başlangıcına sebep olmuş ve durumun Libya'nın parçalanmasına sebep açması nedeniyle Zeydan çatışmacı taraflar arasında diyalog çağrısında bulunarak bir komisyon oluşturarak sorunu çözmeye çalışmıştır (Fanack, 2014a).

2013 yılı Temmuz ayında Batılı ülkeler, İsrail ve bazı körfez ülkelerinin desteğiyle Mısır'da bir askeri darbe olması neticesinde Libya'ya da önemli yansımaları olmuştur. Otorite boşluğu ve güvensizlik nedeniyle radikal İslami hareketlerin bölgede yer yer etkin olmaya başlaması özellikle de 2013 ve sonrası dönemde Batılı ve bölgesel güçlerin Libya'ya çeşitli müdahaleleri ve yerel aktörlerle iş birlikleri olmuştur. 5 Ekim'de ABD Libya ve Somali'de teröre karşı operasyonlar düzenlemiş ve ABD Özel Kuvvetleri uzun zamandır aranan El-Kaide'nin büyük lideri Abu Anas El-Liby'yi kaçırmıştır. Daha sonra 10 Ekim'de kaçırma olayına tepki olarak Başbakan Zeydan birkaç saatliğine kaçırılmıştır. Kaçırılma konusunda Katar ve siyasal İslami gruplar tarafından desteklenen Nuri Ebu Suheymen'in silahlı grupları olduğu ve BAE tarafından desteklenen Ali Zeydan'ı mecliste onaylanmadığı iddia edilmiştir.

Ayrıca Libya'nın güvensiz atmosferinde Bingazi bölgesinde yuvalanan radikal İslamcı gruplardan Ensar üş-Şeria ve DAEŞ gibi terör grupları ile kolluk güçleri arasında çatışmalar başlamıştır. Bingazi'deki İslamcı ve liberal çatışması genişleyerek Trablus'a kadar yayılmış ve ülkede suikast ve intihar bombası vakaları artmıştır. Ülkede yaşanan gerilim ve güvensizlik, petrol üretimini 1,4 milyon varilden aynı dönem yıl sonuna kadar 0,3 milyon varile kadar gerilemesine yol açmıştır (Fanack, 2014a).

1.3. LİBYA'DA ÇİFT MECLİSLİ DÖNEM VE İÇ ÇATIŞMA

2013 yılında Başbakan Zeydan'ın kaçırılması, siyasi izolasyon yasası, petrol tesislerinin ele geçirilmesi ve silahlı İslami militanların doğu ve güney bölgelerde güç kazanması Zeydan hükümetinin ana gündem konularıydı (Blanchard , 2018, s. 29). Bu yaşanan gelişmeler neticesinde 11 Mart 2014 yılında MGK, Zeydan hükümetinden güvenoyunu çekmiştir.

MGK içinde durumlar karışık iken Libya'da yeni bir olay gelişmiş ve 4 Şubat 2014'te el-Arabiya kanalı aracılığıyla emekli Tümgeneral Halife Hafter MGK'nın fes edilmesi gerektiğini ve bundan sonra Libya Askeri Geçiş Konseyi'nin yönetimi devralacağını ilan etmiştir (Kekilli, 2016a, s. 12). Darbeyi ilan ettikten sonra Hafter'den günler boyunca bir iz ve haber gelmemiş ve bu nedenle de darbe *televizyon darbesi* olarak değerlendirilmiştir. Hafter, radikal İslamcı karşıtı ve terörle mücadelede ülkeyi birleştiren güçlü bir adam imajı çizerek söylemini ülkeyi istikrarsızlıktan koruyacağı iddiası üzerine kurmuş ve askerî harekâtların radikal İslami terör örgütlerinin yuvalandığı doğu Libya'ya yönelik olacağını belirtmiştir. Ancak Hafter daha çok ülkedeki durumdan rahatsız olan müttefiklerini ve uluslararası güçleri memnun etme arzusunda olmuştur (Fanack, 2014b).

Hafter'in açıklaması tüm çevrelerce tepkiyle karşılanmış ve Zeydan ilk başlarda Hafter'in çıkışının devrime ve hükümete yönelik isyan olduğunu belirterek tepki göstermiştir. Hafter darbesinden yaklaşık üç ay sonra 16 Mayıs 2014'te Bingazi'de radikal İslami terör grubu olarak tanımladığı silahlı gruplara *Onur Operasyonu* adı altında geniş kapsamlı bir saldırı başlattı. Hafter siyasal İslamcı ve radikal İslami grup arasında ayrım gözetmeyerek ülkeyi onlardan arındırmaya karar vermiş ve ayrıca diğer hedefleri arasına batı sahil kentindeki Misratalı silahlı milisleri de dâhil etmiştir (Gartenstein & Barr , 2015, s. 11). Geçici Başbakan Abdullah Et-Tini, Libya müftüsü Sadık El-Garyani ve Cumhurbaşkanı Nuri Ebu Suheymen, Hafter'in darbesinin illegal olduğunu ve gereğinin yapılacağını bildirmişlerdir. 19 Mayıs'ta Tobruk'taki Libya Ordusu Birlikleri ve Libya Özel Kuvvetleri, Hafter'e katılacağını bildirdikten sonra başlarda farklı tutum sergileyen Ali Zeydan, Hafteri desteklediğini ilan ederek fikrini değiştirmiştir.

Libya artık liberaller ve siyasal İslami gruplar arasında bir mücadele ortamına girmiştir (Blanchard , 2018, s. 30). Uzun yıllar ABD'de yaşayan ve Batı ile derin ilişkileri olan Kaddafi'nin emekli generallerinden Halife Hafter, Müslüman Kardeşler ile siyasal ve radikal İslami gruplara karşı mücadele edecek güçlü bir adaydı ancak toplumun tamamında kabul görmediği için meşruluğu sorgulanıyordu. Bölge petrolleriyle yakından ilgilenen Fransa, İtalya ve ABD gibi ülkelerin desteğini almakta hiç zorlanmadı ve bu nedenle de bölgedeki İslami terör örgütleri söylemi askeri operasyonun önünü açmasına yönelik politikalar olarak değerlendirilmiştir (Domazeti & Altun, 2018)

İlerleyen günlerde ülkede güvenlik güçleri ve dini azınlık grupları saldırıların hedefi haline gelmeye başlamış ve Bingazi'deki çatışmaların şiddeti ve boyutu da giderek artmıştır. Hafter hedefini Bingazi'nin dışına Trablus'taki meclis binasına çevirmiş ve parlamento binasını ele geçirerek MGK'yi tanımadığını ilan etmiştir. Siyasal İslamcı koalisyon Onur Operasyonu'nu parlamentoya yönelik bir saldırı olarak addetmiştir (Gartenstein & Barr , 2015, s. 8). MGK'nin lağvedilmesini isteyen Hafter kendi yönetiminde bir Temsilciler Meclisi (TM) kurmayı amaçlamıştır (Eriksson, 2015, s. 40). Bu gelişmelerin hemen akabinde yeni bir anayasanın hazırlanması ve MGK'nın kapatılacağı iddiasının ortaya atılması Misratalı milisleri ayağa kaldırmış ve MGK'deki yandaşlarını desteklemek için Trablus'a ilerleyerek Hafter'e karşı meclisi savunmaya çalışmışlardır. Bununla beraber Hafter yasama organının kontrolünü ele geçirerek MGK'yı yeni bir seçim yapmaya zorlamıştır (Gartenstein & Barr , 2015, s. 16).

24 Haziran 2014' te zoraki yapılan seçime düşük bir katılım gerçekleşmiş ve seçimin sonucu Hafter'in lehine olacak şekilde neticelenmiştir. UGK tarafından kabul edilen geçici Libya anayasası gereği Trablus'ta düzenlenecek bir törenle MGK'nın yönetiminde olan meclis Bingazi'deki Temsilciler Meclisi'ne (TM) devredilecekti.

Ancak TM, Bingazi'deki güvenlik sorununu bahane ederek meclisi Bingazi yerine Tobruk'a taşımaya karar verince MGK temsilcileri, TM'nin anayasaya uygun bir şekilde devralma töreni yapmadığını iddiasında bulunarak Ahmed El-Hasi'yi başbakan atayarak göreve devam etmişlerdir (Kekilli, 2016a, s. 16).

Hafter'in askeri ve siyasi anlamda güçlenmesi, Libya devriminde aktif olan silahlı güçler tarafından özellikle de Trablus'taki İslamcı gruplarla koalisyon halindeki Misratalı milisleri memnun etmemiş, buna cevap olarak Misratalılar 23 Ağustos'ta Trablus havaalanının kontrolünü ele geçirmiştir. Libya'nın büyük kentleri Bingazi ve Trablus İslami grupların eline geçmiş ve bu bloğun etkisinin artması nedeniyle Hafter, Mısır, BAE ve ABD'nin yardımlarıyla askeri operasyonlarını artırmıştır (Fanack, 2014b). Ancak Katar ve Türkiye gizlice İslami koalisyona destek vererek Hafter'in karşısında yer almıştır (Gartenstein & Barr , 2015, s. 11). Ayrıca bu süreçte MGK, TM'nin illegal bir şekilde görevine devam etmesini yüksek mahkemeye taşıyarak aleyhinde dava açmıştır. Daha sonra 6 Kasım 2014'te Yüksek Mahkeme TM'nin aldığı bütün kararları iptal etmiştir (Eriksson, 2015, s. 41).

Yüksek mahkeme bu kararı alırken TM kendi meclisinde Abdullah Et-Tini'yi Başbakan olarak tayin etmiş ve Onur Operasyonu'na karşı çıkan tüm grupları terörist ilan etmiştir. Aynı zamanda Halife Hafter'i Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı resmi bir askeri lider olduğunu belirtmiştir. İlerleyen süreçlerde Hafter'in konumunu daha meşru hale getirmek için rütbesi yükseltilmiş ve Libya ordusunda göreve başlatılarak emekli General Hafter Libya Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir. TM göreve geldiğinden beri Hafter'i destekleyen kararlar çıkartmış ve ona yönelik meşruluk tartışmalarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu arada çözüm adı altında BM, Fas'ta TM ile görüşmeler gerçekleştirirken Hafter'de Bingazi'de radikal İslami gruplar ve Trablus'taki Libya Şafağı Güçleri'ne yönelik operasyonlarını artırmıştır. Ancak mahkeme kararını

kendi lehlerine çeviren İslamcı koalisyonun etkinliğinin artması BM'nin MGK'yı da muhatap almak zorunda bırakmıştır. TM mahkeme kararının İslami koalisyonun bir parçası olan Trablus Şafağı Güçleri silahlı milislerinin etkisi altında alındığını iddia ederek kararı tanımadığını bildirmiştir (Kekilli, 2016a, s. 17-18).

Libya'daki parlamento rakip iki kampa bölünmüş ve her bir parlamento dış aktörlerden destek almıştır. MGK tarafından atanan Başbakan El-Hasi tarafından yönetilen Trablus hükümeti, diğerinde ise TM tarafından atanmış Başbakan Abdullah Et-Tini yönetimindeki Tobruk hükümeti vardı. Anayasa mahkemesi Trablus hükümetinin yanında olsa da Tobruk hükümeti uluslararası toplum tarafından kabul edilmiştir (Eriksson, 2015, s. 42).

1.4. BM ÖNDERLİĞİNDEKİ UZLAŞMA ÇABALARI: ULUSAL MUTABAKAT HÜKÜMETİ

Halife Hafter ülkeyi fiili olarak ikiye bölmüş ve yönetimde çift başlılık sorununa neden olup Libya'yı kaotik bir duruma sokmuştur. Aynı zamanda bu durum ülkedeki mevcut terör olaylarını büyütmüş ve terör gruplarının etki alanlarını aşarak komşu ülkelere de terör olaylarının sıçramasına neden olmuştur. Ülkedeki istikrasızlık ile çatışma ortamı neticesinde yaşanan göç ve terör sorunu özellikle de Batı ülkelerinde gündem başlıkları halinde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda NATO müdahalesiyle Kaddafi'nin devrilmesinden yeni geçici hükümetin kurulmasına kadar etkin rol alan Batı 2012 yılında çıkan çatışmalarda Libya'yı kendi kaderine terk etmiştir. Libya'nın içine düştüğü istikrarsızlık sarmalını ancak terör ve göç sorunlarıyla yüzleşmeleri sonucunda farkına varan Batı ülkeleri BM çatısı altında Libya'ya barış getirme ve diyalog süreci ile harekete geçmiştir.

2014 yılı Ekim ayında barış müzakereleri BM özel temsilcisi Bernardino Leon liderliğinde Libya'nın güneyinde Gadamis kentinde bir toplantı yapılarak gerçekleşmişti (Kekilli, 2016a, s. 24). İlk görüşmeye BM tarafından Tobruk merkezli TM hükümetinin eli güçlendirerek başlanmış ve TM, Libya'nın meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir. BM, Hafter'e bağlı birliklerin, Berka bölgesindeki petrol alanlarında otoritesini koruyan İbrahim Cadran'ın ve Libya Hava Kuvvetleri'nin güçlü desteğine sahip Tobruk Hükümeti'nin Trablus Hükümete göre daha güçlü görerek istikrarı sağlayacağını düşünmüştür. Bu nedenle diyalog görüşmelerinde BM, TM'nin daha güçlü olacağı bir yol haritası taslağı çizmeye çalışmıştır (Yaşar, 2015c). Ancak Libya yüksek mahkemesinin Trablus hükümeti lehine karar vermesi ve Trablus koalisyonuna bağlı Misrata milislerinin Hafter saldırısı sonrası Trablus hava limanını kontrol altına alması, 2015 yılı Ocak ayındaki Cenevre görüşmelerinde MGK'nın da Libya'nın resmi temsilcisi olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Kekilli, 2016a, s. 24). Toplantıya MGK sözcüsü Nuri Ebu Suheymen ve Başbakan El-Hasi, TM sözcüsü Salah Issa ile Başbakan Et-Tini ve General Hafter ile beraberinde diğer temsilciler iştirak etmiştir. Daha sonra Cenevre-Gadamis görüşmelerinin Libya'nın güneyindeki Ghat'a taşınması planlanmış ancak güvenlik gerekçesiyle Fas'ın Suheyrat kentinde yapılmasına karar verilmiştir (Fanack, 2015c).

2015 yılı Mart ayındaki görüşmelerde Birleşmiş Milletler Destek Misyonu (BMDM) öncülüğünde yeni bir Libya anayasası üzerinde görüşülmüştür. Daha önce ayrı odalarda görüşmelere katılan tarafların temsilcileri tekrardan Nisan ayında ilk defa yüz yüze görüşmeye katılmıştır (Eriksson, 2015, s. 44). Cenevre'de başlayıp Suheyrat'ta biten toplam dört müzakere toplantısı sonucunda BM Libya özel temsilcisi Nisan ayında bir taslak metin sunmuş ve toplantıda üç ana konu üzerinde durulmuştur: Mutabakat Hükümetinin kurulması, taraflar arası ateşkes ve silahlı milislerin silahları bırakmasıyla ortak bir Libya milli ordusu kurulması. Ayrıca taslak metnin ilk

maddesine Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Başkanlık Konseyi'nin kurulmasıyla başlanmış ve ikinci madde de yasama organının TM'de olması kararlaştırılmış ve üçüncü madde de ise danışma mercii olan Devlet Yüksek Konseyi MGK'ya verilmiştir.

Nisan ayında BM tarafından sunulan taslak metin MGK tarafından reddedilmiştir. TM ise kabul edeceğini ilan etmiştir. MGK, BM özel temsilcisi Bernardino Leon'u tarafsız olmamakla eleştirmiş ve yerine başkasının atanmasını istemiştir. MGK'nın ısrarlı muhalefeti sonucunda taslakta değişikliğe gidilmiş ve 8 Haziran'da MGK'yı tatmin edecek düzeyde bir değişiklik yapılmıştır. Değişiklikle MGK'nın çoğunlukta olduğu Devlet Yüksek Konseyi, yasama organının elinde bulunduran TM ile eş statüye getirilmiştir. Örneğin Mutabakat Hükümetinden güvenoyunun çekilmesi hem MGK hem de TM'nin üçte ikilik oyu ile gerçekleşecekti. Aynı zamanda MGK'nın etkin olduğu Devlet Yüksek Konseyi kararının TM'de bağlayıcılığı olacaktı. Bu madde MGK tarafından kabul edilip TM tarafından reddedilmesi görüşmelerin seyrini değiştirmiştir. Bundan sonra MGK görüşmelere katılım göstermiş ancak TM tarafından kısmi bir katılım sağlanmıştır (Yaşar, 2015c).

İlerleyen süreçte BM özel temsilcisi Leon Ekim ayında taslağı nihai hale getirmiştir. TM taslak önerisinde Libya ordusu ve Hafter'in pozisyonunun tartışma konusu yapılmayacağını ve bunun kırmızı çizgisi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle TM tarafından nihai taslak imzalanamamıştır (Kekilli, 2016a, s. 24). Diğer taraftan BAE ile özel bir ilişkiye giren BM Libya özel temsilci Bernardino Leon, BAE Diplomasi Akademisi'nin başkanlığına getirilmiştir. Bu durumu Guardian gazetesinin yayınlaması üzerine Leon'un ilişkileri ciddi soru işaretlerine neden olmuş ve Libya'da eleştirilerek protesto edilmiştir (Intell4-Strategy Channel, 2019).

Leon'un çözüm önerisi ve BAE ile yakın ilişkisi tartışılırken görev süresi tamamlanmış ve yerine Alman asıllı Martin Kobler devralarak MGK ve TM ile

bağımsız olarak 12 Aralık'ta Tunus'ta bir araya gelmiştir. Tunus'ta Kaddafi öncesi Libya anayasasına dönüş konuşulmuş ve Ulusal Mutabakat Hükümeti aracılığıyla iki yıl içinde yeni seçimin düzenlenmesi konuları tartışılmıştır. Ayrıca Kobler bir sosyal paylaşım yaparak çözüme engel olanların uluslararası yaptırıma uğratılması gerektiği çağrısında bulunmuş (Kekilli, 2016a, s. 20-21) ve BM çözüm önerisinin tartışmaya kapalı olduğunu ve bir an önce istikrar için çözüm sürecinin başlatılarak nihai taslağın süratle imzalanmasını istemiştir. 13 Aralık'ta Roma'da ABD ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı dâhil 16 ülkenin üst düzey diplomatları Libya konferansına katılımda bulunarak nihai taslağı onaylamışlardır. Ancak hem TM hem de MGK nihai taslağın kendilerini etkisizleştirdiği iddiasıyla Ulusal Mutabakat Hükümetine karşı olduklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine BM özel temsilcisi Kobler, Hafter ile bir görüşme yapmış ancak hemen görüşme sonrası Hafter Libya'nın en önemli konusunun terörle mücadele olduğunu vurgulamış ve toplantının hemen akabinde Hafter'in Rusya ile görüşme yapmasından BM ile yapılan toplantının olumlu bir sonuç çıkmadığı anlaşılmıştır. Ancak tartışmalar devam ederken MGK ve TM' den temsilen birer heyet Fas'ta BM nihai taslağını onaylayarak imzalamışlardır (Kekilli, 2016a, s. 24-25).

BM'nin girişimleriyle 17 Aralık 2015'te Fas'ın Suheyrat kentinde varılan "Libya Siyasi Anlaşması" uyarınca Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH)ve Başkanlık Konseyi kurulmuştur. BM Güvenlik Konseyi, UMH ve Başkanlık Konseyi'ni Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanıdı ancak konseyin sunduğu hükümet listeleri Hafter'in baskıları nedeniyle Tobruk'taki TM tarafından onaylanmadığı için süreç tıkandı (Semerci, 2020). Anlaşma "hükümetin kurulması, milli birlikteliğin korunması, iç işlerine müdahaleyi kabul etmeme, bağımsız bir yargının oluşturulması ve güç kullanma otoritesinin ancak devlete ait olması" gibi konular içeriyordu. Anlaşmaya göre Tobruk ve Trablus hükümetlerinden beşer milletvekili ile başbakan ve yardımcıları belirlenmesi planlandı ve hükümet kurulduktan iki yıl sonra seçim yapılması kararlaştırıldı.

Ayrıca 23 Aralık'ta yapılan toplantıda BM Güvenlik Konseyi, BM üyesi ülkelerden Libya Siyasi Anlaşmasını ve UMH'yi desteklemelerini istemiş ve bunun dışındaki herhangi bir aktörle görüşmemeleri konusunda uyarıda bulunmuştur. 19 Ocak 2016 yılında Fayez El-Serraj başkanlığında bir uzlaşma hükümeti kuruldu ancak yeni hükümetin karşılaşacağı birçok sorun vardı. Bu yeni uzlaşma hükümeti her iki meclisten yeterli desteği alamamış ve Trablus ve Tobruk'ta boykot edilmiştir. 136 üyesi olan MGK' dan sadece 50 kişi ve 188 üyesi olan TM'den sadece 80 kişi anlaşmayı imzalamıştır. Diğer taraftan Hafter de anlaşmanın maddelerini kabul etmeyerek süreci tıkamıştır (Akman, 2016). Serraj liderliğindeki Ulusal Mutabakat Hükümeti kurulduğu günden beri ülke genelinde tam destek alamamış ve Serraj ile Hafter arasında meşruiyet yarışları ülkeyi kaosa sürüklemiştir. 2017 yılına kadar Serraj ve Hafter arasında sürekli çıkan çatışmalar nedeniyle siyasi süreçte bir ilerleme kaydedilememiş ve 2018'de genel seçimlerin gerçekleşmesi konusunda şartlı bir ateşkes yapılsa da çatışmalar devam etmiştir (Rowan, 2019).

Öte yandan 2015 yılında barış müzakereleri başladığından beri ülkede terör eylemleri artmış ve çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmişti. Kaddafi'nin memleketi olan Sirte El-Kaide eksenli İslami terör örgütlerinin yuvası haline gelmiş ve bu grupların 21 Mısırlı Kıpti vatandaşın katledildiği bir video yayınlaması üzerine Mısır, Libya'nın doğu bölgeleri de dâhil olmak üzere Sirte'ye operasyonlar düzenlemiştir. Ulusal diyalog sürecinin hız kazanması ile doğru orantılı bir şekilde ülkedeki petrol sahalarına yönelik terör saldırında artış olmuştur. Bu olaylar ülkede yirmi milyondan fazla silah ve mühimmat çeşitli terör gruplarına geçmesine neden olmuştur (Fanack,2015c).

2016 yılı Nisan ayında bir yandan UMH Sirte yakınlarına *Yıkılmaz Duvar Operasyonu* düzenleyerek terör örgütleriyle mücadele başlatmış diğer yandan da Hafter

ve birlikleri doğu bölgesindeki Derne kentine İslami terör örgütlerine saldırı düzenleyerek harekât alanını genişletmiştir. Nihayetinde 2016 yılı Aralık ayında Serraj hükümeti, Sirte'nin DAEŞ terör örgütünden arındırıldığını duyurmuş fakat hemen akabinde terör örgütleri tarafından bir intihar saldırı düzenlenmiştir (Fanack, 2017d). Özellikle de DAEŞ terör örgütü üslerini ülkenin güney bölgesi sahraya kaydırmıştır. Bu nedenle UMH, ABD özel kuvvetleriyle iş birliği yaparak Eylül 2017'de sahra bölgesine operasyon düzenleyerek 12 DAEŞ militanını öldürmüştür. ABD Afrika Komutanlığı (AFRICOM), teröristlerin komşu ülkelerde saldırı düzenlemeden önce Libya'da ön hazırlık yaptıklarını belirtmiş ve Libya'daki terörist grupların Avrupa'da gerçekleşen saldırılarda bağlantısı olduğu iddiasında bulunmuştur (Fanack, 2017e).

Öte yandan Doğu komutanı olan Halife Hafter bu bölgelerdeki petrol tesislerinin kontrolü altına almış ancak 2018 yılında Hafter'in kontrolünde olan Sidra ve Ras Lanuf petrol tesislerini Berkalı silahlı milis komutanı İbrajim Cadran ele geçirmeye çalışınca Hafter buna müsaade etmemiştir. Bu olay üzerine Mısır, BAE ve Suudi Arabistan'ın desteğini alan Hafter petrol satışlarını Trablus yerine Bingazi'deki Ulusal Petrol Şirketi üzerinden satış yapacağını ilan etmiştir. ABD bu konuda Hafter'e karşı yaptırım uygulayacağını bildirmesi üzerine Hafter bu hareketinden vazgeçmiştir (Fanack, 2018f).

2015 yılından beri çatışmaların boyutu büyümüş ve 100.000'den fazla göçmen 2015'te Akdeniz'den Avrupa doğru göç etmeye başlamıştır (Fanack, 2015g).

Libya'da yaşanan çatışmanın kendi ülkelerini etkilemesinden endişe duyan Avrupa ülkeleri mülteci akınlarının Avrupa'nın güneyinden Brüksel ve Strazburga doğru yayılmaya başlamasıyla Libya sorununu dikkate almaya başladılar. ABD ve Fransız jetleri tarafından El-Kaide ve DAEŞ hedeflerini bombalanmış ve 2016 yılı sonunda ABD jetleri Libya'nın güney bölgesinde yaklaşık 50 Tunuslu DAEŞ savaşçısını etkisiz hale getirmiştir (Fanack, 2016h).

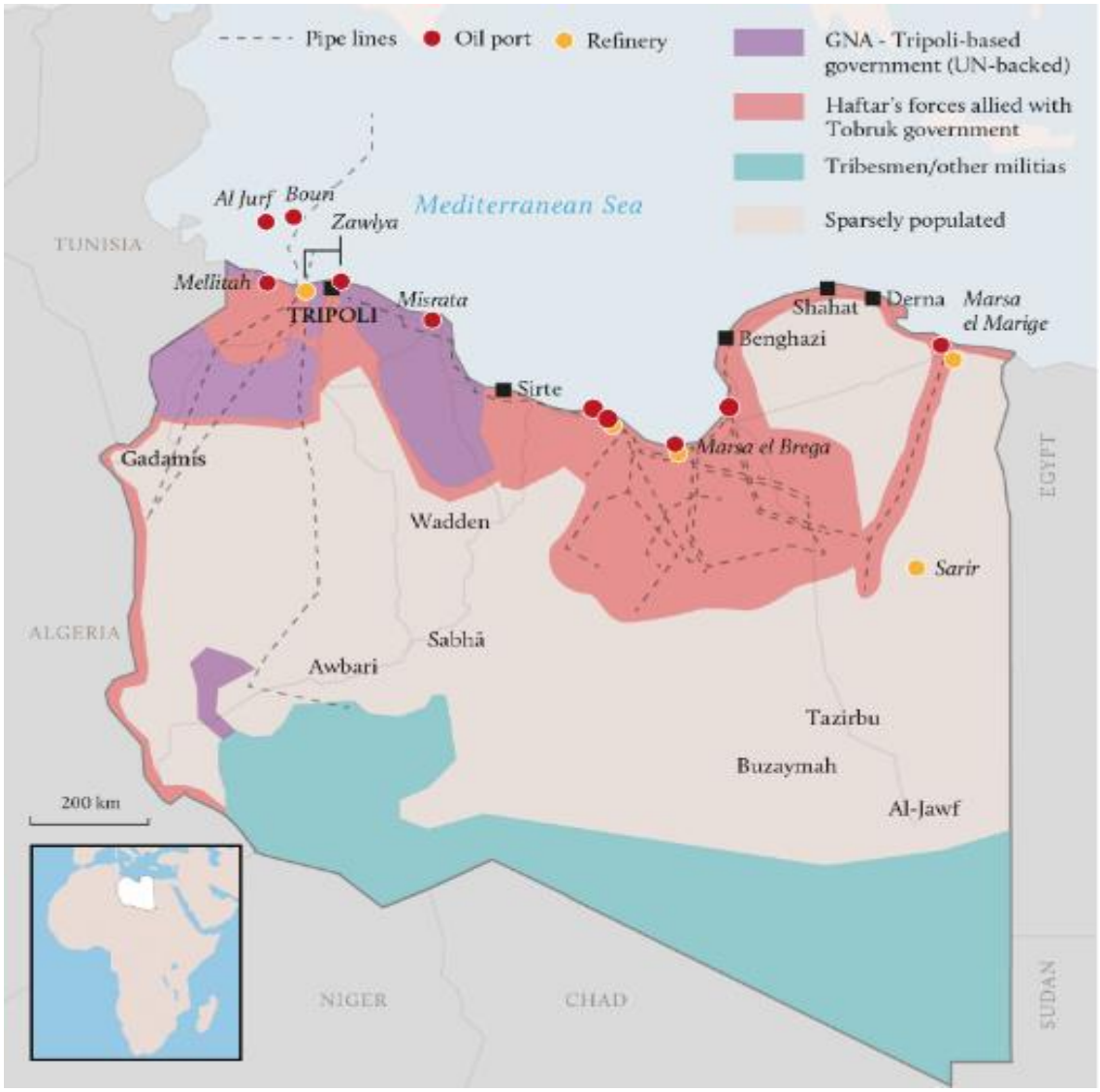
Ülkede İslami radikal gruplara yönelik operasyonlar devam ederken siyasi çözüm için barış görüşmeleri devam etmiştir. Bunun için Fransa devlet başkanı Emmanuel Macron ve BM yeni özel temsilcisi Ghassan Selame'nin katılımıyla 25 Temmuz 2017 yılında Paris'te düzenlenen toplantıya Libya'daki iki önemli rakip UHM Başkabanı Fayiz El-Serraj ve Libya Ulusal Ordu Komutanı General Halife Hafter davet edilmiştir. Bu toplantı neticesinde taraflar arası ateşkes sağlanması istenmiş, 2018 yılında seçimler yapılmasına yönelik karar alınmış ve görüşmeler sonucunda yapılacak seçim için bir tarih belirtilmemiştir. Ayrıca terör faaliyetlerinde bulunan gruplara karşı silah kullanılabileceği belirtilmiş ama hangi unsurların terör grubundan olacağı net olmaması toplantıyı belirsizlikle sonuçlandırmıştır (Gürseler, 2017).

Paris'teki Libya Konferansı istenen sonucu vermemiş ve ülkenin yaşamakta olduğu istikrarsızlık devam etmiştir. Daha sonra BM özel temsilcisi Ghassan Selame Libya için seçim takvimini 2019 Bahar dönemi şeklinde revize etmiştir. Paris'teki görüşmelere davet edilmeyen İtalya Libya için 2018 yılı 13-14 Kasım Palermo'da *Uluslararası Libya Konferansı* düzenlemiştir. Palermo görüşmelerinde BM planına desteğin yinelenmesi, istikrarın tesisi, ekonomik ve kurumsal reformlar ve güvenlik güçleri ilgili konular tartışılmıştır. Libya'nın geleceğinin konuşulduğu toplantıda Türkiye'yi temsilen Cumhurbaşkanı yardımcı Fuat Oktay katılmış ancak toplantı esnasında gizli görüşmeler yapılarak Türkiye sürecin dışında tutulmuştur. Bu nedenle Türkiye toplantıyı terk ederek tepkisini dile getirmiştir (Domazeti, 2019a).

2019 yılına kadar Trablus'a birçok kez saldırı düzenleyen Hafter bu saldırılarında başarısız olmuş ve bu nedenle kendisine destek veren birçok dış aktörü hayal kırıklığına uğratmıştır. 2019 yılının Nisan ayında Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu Trablus'a tekrar ilerlemeye başlayınca UMH arasında çatışmalar olmuş, yüzlerce sivil ölmüş ve 140 binden fazla sivil göç etmek durumunda kalmıştır. Bu

olaylar neticesinde Mayıs ayında UHM Başkanlık Konseyi Başkanı Serraj, Hafter tarafından yapılan Trablus'a yönelik son saldırıda siyasi çözümde umudunu kaybettiğini dile getirmiştir. Bu nedenle de Hafter'e destek veren ülkelerin desteği kesmelerini belirtmiş ve destek amaçlı İtalya ve Almanya'ya ziyaretlerde bulunmuştur. (Yeni Asya, 2019). Serraj kendisine verilen desteği artırmak ve diplomatik çabalarla Hafter'i çözüm masasına oturtmak için Türkiye ile 29 Kasım 2019 yılında "Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası" imzalamıştır. Değişen dengeler diplomatik süreçte önemli rol oynamış ve BM tarafından tanınan UMH'ye destek veren Türkiye mutabakata varılması için Rusya ile görüşmeleri hızlandırmıştır. Ayrıca Türkiye, İtalya ve Almanya ile görüşerek Berlin'de yapılması planlanan Libya Konferansı'nda barış çabalarının tekrar görüşülmesi yönünde adımlar atmıştır. 8 Ocak 2020'de Türkiye ve Rusya tarafından yapılan ortak açıklamadaki ateşkes çağrısına Hafter 12 Ocak tarihinde olumlu karşılık vermiştir. Ancak ateşkes için oluşturulan metin Serraj tarafından imzalanmasına rağmen, Hafter imzalamadan Rusya'dan ayrılmıştır (Çam, 2020). Süreç 19 Ocak'ta Berlin'deki Libya Konferansında BM Genel Sekreteri Antonio Guterres liderliğinde tekrar görüşülmüştür. Guterres, Libya'ya yönelik süreci "*Önümüzde uzun bir yol var ve bazı ihlaller yaşansa da ateşkesin işlediğini ve ateşkesten gerçek bir siyasi sürece geçmemiz gerek ve henüz orada olunmadığı"* şeklinde değerlendirmede bulunmuştur (Sputniknews, 2020).

Harita 3: Libya'nın Güncel Siyasi Durumu

Kaynak: https://www.middleeasteye.net/news/turkey-ready-teach-lesson-haftar-after-libya-talks-end-without-ceasefire

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 2011 SONRASI SÜREÇTE DIŞ GÜÇLER

1.1. KÜRESEL GÜÇLERİN ETKİSİ

Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyası Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesişme noktasında bulunmaktadır. Son dönemde Akdeniz'de yaşanan jeostratejik rekabetler nedeniyle bölge küresel siyasette önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda küresel aktörlerden ABD ve Rusya Libya iç savaşı üzerinden Doğu Akdeniz'de etkin olarak yer almaktadır. Son zamanlarda Çin'in Afrika kıtasında artan varlığı ABD'nin ulusal çıkarlarını tehdit etmektedir. Ayrıca Rusya'nın da Akdeniz bölgesinde giderek etkisini artırması ABD'nin bölgesel çıkarlarına zarar vermektedir. Libya'nın sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve kıtadaki stratejik konumu ABD için önem arz etmektedir. Bu bağlamda ABD terörle mücadele adı altında bölgedeki askeri varlığını artırmakta ve dolaylı olarak da enerji kaynakları üzerinden güç mücadelesi yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak Arap Baharı'nın başladığı andan itibaren bölgeye yönelik aktif politika yürüten Obama yönetiminden Trump yönetimine geçişte Libya politikasında değişimler gözlenmektedir.

SSCB'nin dağılmasının ardından toparlanarak yeniden küresel bir aktör olma hedefinde olan Rusya ise özellikle Putin döneminde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya ilgisini artırmıştır. Buna bağlı olarak son dönemlerde Libya'da Batılı aktörlerin etkisinin azalmasıyla oluşan boşlukları doldurarak Doğu Akdeniz bölgesini kontrol altına alma çabasındadır. Rusya, Doğu Akdeniz'de stratejik su yollarının kontrol edilmesinde ve buralarda askeri üs oluşturulmasında Libya'ya önem vermektedir. Rusya'nın bölgeye yönelik politikasının temel amacı ABD'ye karşı bir denge unsuru oluşturmaktır. Ayrıca Libya'nın zengin enerji kaynaklarının Avrupa'ya akmaması ve bununla birlikte Avrupa'nın enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığını sürdürmesi amacıyla Libya

üzerinde hâkimiyet sağlamaya çalışmaktadır. Netice itibariyle Rusya, Libya özelinde ekonomik, askeri ve siyasal anlamda güç kazanma hedefindedir.

1.1.1.Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Batılı ülkelerle sıkı ilişkileri olan Kral İdris yönetimini askeri darbeyle sonlandıran Kaddafi'nin ülke yönetimini devralmasından beri ABD ile ilişkiler hep sorunlu olmuştur. Özellikle de Kaddafi'nin bölgede SSCB ile temasta olması Reagan dönemindeki ABD-Libya ilişkilerini germiş ve ABD buna tepki olarak çeşitli boykotlar başlatmıştır. Bilhassa Kaddafi'nin emperyalizme karşı yürütülen her türlü hareketi ve yapılanmayı desteklemesi başına büyük sorunlar açmıştır. Öyle ki bazı havalimanlarındaki terör eylemlerinin Kaddafi tarafından memnuniyetle karşılanması ve 1986 yılında Berlin'deki bir diskotekte ABD askerlerinin terör saldırısıyla öldürülmesi ABD-Libya ilişkilerinin geriliminde zirve olmuştur. ABD bu terör eylemlerine aynı yıl içinde Trablus ve Bingazi'ye bombalı saldırılar düzenleyerek karşılık vermiştir. Ancak 1988 yılında ABD-Libya ilişkilerinin tamamen kopmasına neden olacak *Lockerbie Faciası* yaşanmış ve 103 nolu Pan-Am uçağı Lockerbie üzerinden geçerken bombalanmasıyla yolcuların tümü yaşamını yitirmiştir.

ABD bu olaylar neticesinde askeri ve ekonomik yaptırımlarda bulunmuş, ancak daha sonra 1999 yılında Kaddafi'nin adımlarıyla ABD-Libya ilişkilerinde bir iyileşme süreci başlamıştır. 2003 yılında Kaddafi Lockerbie eylemlerinin sorumlularının teslim edilmesi, kitle imha silahlarının durdurulması ve denetiminin garantiye alınması konusunda adımlar atarak ABD-Libya ilişkilerini normalleştirmeye başlamıştır (Özşahin, 2016, s. 81-82).

15 Şubat 2011'de Libya'da baş gösteren ayaklanmalar karşısında Obama yönetimi bir süre sessiz kalmış ve ilk etapta Amerikan halkının tahliye süreciyle

ilgilenmiştir. Obama insan haklarına yönelik ihlalleri kınasa da Kaddafi'nin görevini bırakmasına yönelik ilk açıklamayı 26 Şubat'ta yapmıştır. Ancak Kaddafi uyarları dikkate almayıp güç kullanmaya devam etmiştir. Obama yönetimi Irak işgali sonucu yaşanan olumsuz imaj nedeniyle herhangi bir İslam ülkesine yönelik askeri hareketi desteklememiştir. Bunun yerine askeri bir müdahale için uluslararası bir destek yaratarak *geriden liderlik* imajına başvurmuştur (Kurt S. , 2014, s. 188).

26 Şubat 2011'de BM Güvenlik Konseyi 1973 sayılı karara imza atarak askeri operasyonun önünü açan bir müdahaleye meşruiyet kazandırmıştır. Obama BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararının dışına çıkılmayacağını ve bir kara birliklerinin gönderilmeyeceğini iddia etse de geriden liderlik kavramıyla örtülü operasyonlarla muhaliflere destek vermiştir. 1973 sayılı kararla ABD diğer Batılı ülkelerin önderliğinde ortak bir operasyona başlamış ve daha sonra bu operasyon 31 Mart'ta NATO'ya devredilmiştir. Libya'ya yönelik NATO operasyonları Kaddafi'nin ölümüyle sonlanmıştır. Ancak Libya'daki Arap Baharı süreci Mısır'dakinden farklı bir seyir alarak çok parçalı bir yapıya bölünmüştür. Kaddafi sonrası dönemde ülkenin yeniden inşa sürecinde Obama geçici hükümetin kurulması, adaletin sağlanması ve bağımsız bir şekilde seçimlerin yapılması için Libya'ya yardım sözünde bulunmuştur (Şanlı, 2014, s. 12-14).

Libya'nın yeniden inşa sürecine yardımda bulunan ABD, 11 Eylül 2012'de Bingazi'de ABD Libya Büyükelçiliği'ne yapılan El-Kaide bağlantılı bir saldırı sonucu Büyükelçi Chris Stevens ve üç elçilik çalışanının hayatının kaybetmesiyle sarsılmıştır. Öte yandan ABD bu olaylar neticesinde Libya'dan elini tamamen çekmemiş ve 2011 yılında uluslararası koalisyonun iş birliği neticesinde oluşturulan askeri operasyonun başında bulunan Carter Ham'ı AFRICOM'un liderliğine atamıştır. Libya komşu ülkelerdeki El-Kaide bağlantılı radikal İslami örgütlere yönelik operasyonunu

AFRICOM üzerinden yürüten ABD, bu grupların en zengin ve en iyi fonlananın İslami Mağrip El-Kaidesine yönelik hava operasyonlarına ağırlık vermiştir. Böylelikle ABD Libya ve komşularındaki terörle bağlantılı noktalara uzaktan emirle kısıtlı askeri operasyonlarla yürüterek sürdürmektedir.

Aynı zamanda ABD, 2014 yılından itibaren AB'nin ortak dış politikası olan BM Libya özel temsilciliği tarafından yapılan siyasi uzlaşı ve barış görüşmelerine destek vermiştir. ABD Libya'daki iç savaşın taraflarına yönelik siyasi diyalog sürecini desteklese de ülkede yaşanan şiddet ve terör olaylarının artması neticesinde konumunu 'bekle ve gör' politikasına göre ayarlamaktadır. Bu bağlamda diğer uluslararası aktörlerden farklı olarak ABD kazananın belli olmasını beklemekte ve gelişmeleri belli bir mesafeden izlemektedir. Bu nedenle de ABD Libya'daki varlığını DAEŞ ve Mağrip El-Kaidesi'ne yönelik mücadeleyle sınırlandırmıştır. Ancak ABD'nin bu tutumu bölgesel müttefikleri tarafından eleştirilmektedir ve Libya'da bıraktığı boşluk Rusya tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Dokuz yıldır süren iç savaş neticesinde Rusya iktidar savaşında güç için mücadele eden yerel aktör Halife Hafter üzerinden etkin olmaya çalışmaktadır. Ayrıca Rusya 2019 yılı Eylül ayında Libya'daki taraflar arasında arabuluculuk girişimiyle aktif olması ABD'nin Libya politikasını tekrardan ele almasına neden olmuştur (Yaşar, 2019d).

2016'dan beri DAEŞ'e karşı yürütülen mücadelede ABD güçleri "Bunyan Marsus" birlikleriyle operasyonlar düzenlemiş ve Trump hükümeti de UMH'yi destekleyerek Rusya'nın adımlarını dengelemeye çalışmıştır. Öte yandan Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinde ABD, Yunanistan, Mısır ve İsrail tarafını destekler nitelikte ifadeler verip Türkiye'nin çalışmalarının endişe verici olduğunu belirtmektedir. ABD' li petrol şirketi Exxonmobil Doğu Akdeniz'de gaz aramada Yunanistan İsrail ve Mısır ittifakıyla iş birliği yapmaktadır. Bu nedenle Hafter Trablus'a yönelik saldırı

başlattığında ABD'nin onunla iletişimde olması Hafter'i desteklediği şeklinde görülmekte ve Trump hükümeti tarafından yürütülen Libya politikaları belirsizliğini sürdürmektedir (Kurt V. , 2020, s. 14-15).

2019 yılı Nisan ayında Trump yönetimi ile UMH arasında Trans-Sahra terörle mücadele ortaklığı anlaşmasına ve ayrıca sınır ve havaalanlarına yönelik güvenlik anlaşmalarına imza atılmıştır. Bu ilişki neticesinde ABD, AFRICOM aracılığıyla Avrupa ülkeleriyle görüşmeler düzenleyerek UMH'ye destek verilmesini istemiştir. Ancak görüşmeden 19 gün sonra Trump yönetimi Hafter'in Trablus'a yönelik düzenlediği saldırıyı ve ülkede artan gerilimi bahane ederek askerlerini geri çekmiştir. Bu durum ABD'nin Hafter'e yönelik bir desteği olarak algılanmıştır. Diğer taraftan ABD, Trablus saldırısı nedeniyle birçok kişinin hayatını kaybetmesi sonucu Hafter'e ateşkes çağrısı yapmış ve BM Güvenlik Konseyi'ne bu konuda bir yaptırım çıkarması talebinde bulunmuştur. Ancak 9 Nisan da Trump, Mısır ve BAE ile görüştükten sonra ikna edilmiş ve ABD bu görüşmelerden sonra İngiltere'nin Hafter'in Trablus'a yönelik saldırılarını durdurması yönündeki BM Güvenlik Konseyi'ne verdiği yaptırım kararına Rusya ile veto etmiştir. Bazı Avrupalı diplomatlar İngiliz medyasına Trump'ın stratejini değiştirerek UHM'yi artık desteklemediğini belirtmiştir (İleri, 2020).

Öte yandan Türkiye'nin Libya'ya asker gönderme kararı almasından sonra Başkan Trump " Libya'da daha fazla istikrarsızlık istemediğini" bildirmiş ve bu bağlamda ABD, Libya krizinde çelişkili tavır takınmıştır. ABD, Rusya ve Fransa'nın Libya da etkin olmasını istememektedir. ABD Kasım ayından beri Libya'nın istikrarsızlığı konusunda Rusya'yı sorumlu tutarak Trablus saldırısına yönelik Hafter'i suçlamaktadır. Ayrıca ABD pozisyonunu iki bölgesel güç Türkiye ve Mısır'ın dengelenmesi konusunda çalışarak Sisi ile iletişim kurmaktadır. Diğer taraftan Hafter ile iletişim kurarak Rusya ve Fransa'yı dengeleme amacındadır (Kurt V. , 2020, s. 14-15).

1.1.2.Rusya

SSCB ve Libya ilişkileri Kaddafi'nin 1969'da iktidarı ele geçirmesinden itibaren başlamış ve 1990'lı yıllarda SSCB'nin yıkılmasına kadar ikili ilişkiler devam etmiştir. Bu süre zarfında Libya'dan binlerce öğrenci SSCB'nin askeri ve teknik yüksekokullarında eğitim görmüştür. SSCB, Libya'da petrol ve doğalgaz alanlarına yatırımda bulunmuş ve elektrik santralleri ve 600 km doğalgaz botu hattı ve ağır sanayi tesisleri yaptırmıştır. Aynı zamanda SSCB tarafından 10.000'den fazla asker, subay ve müşavir Libya'nın çeşitli bölgelerinde eğitim vermiştir. Bununla birlikte Libya ordusu SSCB tarafından teçhizatlandırılmıştır (Kerimoğlu, 2017). 1999 yılında Libya uluslararası yaptırımı kaldırmak adına Batı ile temaslar başlatmış olsa da Rusya ile ilişkisi devam etmiştir.2008 yılında Putin Trablus'a ziyaret gerçekleştiren ilk Rus lider olmuştur. Ziyaret sırasında Rusya 4,5 milyar dolarlık borcu silme karşılığında Libya ile bir dizi askeri, ekonomik ve teknik anlaşmalar yapmıştır.

2011 yılında Arap baharının Libya'ya sıçramasından sonra Rusya NATO müdahale oylamasında çekimser kalmıştır. Kaddafi rejimi Mısır ve Tunus'un aksine isyanı şiddetle bastırmıştır. Kaddafi rejiminin şiddet dili ABD ve Batılı ülkelerin sivil halkı koruma adı altında askeri müdahalesinin yolunu açmıştır. Bu durum Rusya'nın ikilem yaşamasına neden olmuştur. Rusya dış müdahaleye olumlu yaklaşmamış ve ayrıca 'insani müdahale' altında rejim değişikliğine olanak tanınmasını istememiştir. Öte yandan da Arap Baharı ile başından beri uyumlu bir politika izlemiştir (Orhan, 2018, s. 10).

Bu nedenle Rusya BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı 'insani müdahale' kararının oylanmasında çekimser kalmıştır. Dönemin Rusya devlet başkanı Medvedev tarafından kararın veto edilmemesi, Başbakan Putin tarafından eleştirilmiş ve müdahaleyi 'haçlı seferlerine 'benzetmiştir. Bu durum Putin'in iç politikada kamuoyu

desteğini artırmıştır. NATO müdahalesi esnasında Kaddafi'nin öldürülmesinin ardından Rusya Batı tarafından kandırıldığını düşünerek Arap Baharı'na yönelik politikasında değişikliğe gitmiştir. Rejimin değişmesiyle ekonomik ve siyasi çıkarlarını kaybeden Rusya Suriye politikasını Libya'daki gelişmeler neticesinde belirlemiştir.

Kaddafi sonrası Libya'da Rusya'nın ülkenin resmi temsilcisi Ulusal Geçiş Konseyi'ni (UGK) tanımakta geç kalması yeni dönemdeki ilişkilerini etkilemiştir. Ayrıca Rusya'nın önemli enerji şirketlerinden Taftnet ve Gazprom'ın Libya'daki anlaşmalarının sonlandırılmasının ardından Libya enerji sektörüne Avrupalı ve Amerikalı firmalar hâkim olmaya başlamış ve bu nedenle de Rusya mevcut ticari anlaşmaları gözden geçirmeye başlamıştır (Orhan, 2018, s. 11).

Libya'da özellikle de 2014 yılı ve sonrası ülke içi siyasi istikrarsızlık ve rakip gruplar arasındaki çatışmalar Rusya'yı tekrar Libya sahnesine dönmesini sağlamakta ve buradaki yerel aktörler üzerinden nüfuzunu devam ettirmektedir. Rusya BM Güvenlik Konseyi tarafından meşru hükümet UMH temsilcisi Başbakan Fayiz El-Serraj'a karşı mücadele eden General Halife Hafter'i desteklemektedir. Reuters haber ajansına göre Rusya Hafter'i destekleyen Mısır'la iş birliği yapmakta ve Mısır'ın batı bölgesinde Libya sınırına yakın bir bölgedeki hava üssünde özel kuvvetlerini bulundurmaktadır. Rusya bu tür haberleri yalanlamakla beraber terörizme karşı Hafter'le ortak mücadele ettiklerini bildirmektedir. Ayrıca Rusya, Serrraj ve Hafter arasında arabuluculuk yaparak Batılı ülkelere Libya'da Rusyasız bir çözüm olmayacağı mesajını vermektedir. Rusya Hafter ile iş birliğinin altında Kaddafi sonrası kaybettiği ticari imtiyazları tekrardan kazanmayı ve ülkeye yerel aktörler üzerinden nüfuz etmeyi amaçlamaktadır (Orhan, 2018, s. 11).

Arap Baharı sonucu bölgesel ortaklarıyla olan ilişkilerinde değişikliğe giden ABD bölgesel ortaklarını yalnız bıraktığı yönünde sıkça eleştiri almıştır. Ülkede devam

iç savaş neticesinde Rusya ABD'nin bıraktığı bu konudaki boşluğu Libya iç savaşının yerel aktörlerinden Hafter'i destekleyerek doldurmaya çalışmaktadır. Rusya'nın Hafter'i desteklemesi karşılığında elde edeceği kazanımları vardır. Libya Rusya'ya Akdeniz'de bir askeri bir üs sağlayarak küresel siyasette manevra alanını genişletmektedir. Ayrıca Akdeniz'deki enerji ve göç konusu Moskova'ya Avrupa siyasetinde söz sahibi olma imkânı tanımaktadır. Öte yandan Moskova Mısır, BAE ve Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler kurarak onları ABD'nin yörüngesinden uzaklaştırmaya çalışmaktadır (Yaşar, 2019d).

Tüm bu gelişmeler neticesinde 2015'te Rusya, Tobruk merkezli Abdullah Et-Tini hükümeti tarafından Libya'ya davet edilmiş ve Rusya'nın daha aktif olması ve maddi olarak destek sağlaması istenmiştir. Öte yandan Rusya farklı farklı ilişkiler geliştirerek Trablus'taki UMH Başkanı Fayez Es-Serraj ve hükümet temsilcilerini Moskova'ya kabul etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı DAEŞ gibi radikal unsurlar hariç bütün taraflarla görüşmeye yapabileceklerini bildirmiştir.

11 Ocak 2017'de Rus uçak gemisi Amiral Kuznetsoz, Hafter tarafından Bingazi'de ağırlanmış ve Rus televizyonları görüşmeleri canlı olarak yayınlamıştır. Taraflar Libya'daki teröristlere karşı ortak bir mücadele vereceklerini bildirmişlerdir. Rusya askeri bir üs olarak Bingazi şehrine önem vermektedir. Ayrıca Rus silah sanayisi için Libya önemli bir ülkedir. Rusya kaybettiği etkinliği tekrar kazanma amacıyla yeni anlaşmalar yapmış ancak BM Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya yönelik silah ambargosu kararı büyük bir engel olmuştur. Ambargonun kalkması konusunda Rusya'nın Hafter'e söz verdiği ve Moskova'nın petrol karşılığında Libya'ya silah satmayı planladığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda 21 Şubat 2017'de Rusya'nın en büyük petrol şirketi *RosNeft ve* Libya'nın devlet petrol şirketi *NOC* petrol çıkarımı konusunda içeriği bilinmeyen bir anlaşmaya imza attılar (Kerimoğlu, 2017).

Ayrıca Rusya 7 Nisan'da Hafter'in Trablus 'a saldırılarını durdurması yönünde BM Güvenlik Konseyi yaptırım kararını veto etmiştir. Aynı yıl 15 Eylül'de Rus paralı askerlerden Wagner'e bağlı yaklaşık 2-2 bin 500 savaşçı ve önemli hava savunma sistemi ile askeri teçhizat Hafter'e gönderilmiştir. Böylelikle Hafter hava üstünlüğünü sağlayarak önemli bir aktör haline gelmiştir. Öte yandan Libya'da inisiyatif almaya çalışan Türkiye, Rusya ile diplomatik görüşmeler yapmaya devam etmektedir (Kurt S. , 2014, s. 15-16).

1.2. AVRUPALI ÜLKELER

Avrupa'nın Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik politikası, coğrafi ve ekonomik etkenler tarafından şekillenmektedir. Özellikle de Kuzey Afrika ve Akdeniz'de gerçekleşen her gelişme öncelikli olarak Avrupa'yı etkilemektedir. Bu nedenle Avrupalı ülkelerin bölgeye yönelik politikaları güvenlik eksenli olmaktadır. Bölgede söz sahibi aktör olabilmek Avrupalı ülkeler için hayati derecede önemlidir. 2000'li yıllar sonrası AB tarafından oluşturulan enerji alanındaki girişimler bölgenin jeopolitiğini önemli kılmakta, zengin petrol ve doğalgaz kaynakları nedeniyle Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmada önemli bir alternatif sunmaktadır. Libya özelinde değerlendirdiğimizde küresel rekabet bağlamında Avrupalı ülkelerden İngiltere, Fransa ve İtalya ön plana çıkmaktadır. Bölgesel güvenlik, enerji ve göç Libya bağlamında bu ülkeleri ilgilendiren en önemli dış politika konuları olmuştur.

1.2.1. İngiltere

2011 krizi patlak vermeden önce İngiltere-Libya ilişkilerini, 1951 bağımsızlık öncesi ve sonrası ile Kaddafi dönemi ve sonrası olarak ele alabiliriz. Birinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere, Fransa ile birtakım anlaşmalar yaparak Ortadoğu'yu Fransızlara, Libya'yı ise İtalyan yönetimine bırakmıştır. Ancak bağımsızlık öncesi İngiltere'yle iyi

ilişkiler yürüten Seyyid İdris ülkenin bağımsızlığına giden süreçte İngiliz desteğini arkasına almıştır. 1951'de Libya'ya bağımsızlığı verilmiş ve İngiltere Kral İdris ile iş birliği yaparak idari ve askeri kurumlarda etkin olmuştur. Yine bu dönemlerde Libya'da önemli miktarda petrol bulunması İngiliz petrol şirketlerinin önemli imtiyazlar kazanmasını sağlamıştır.

İki ülke arasında ticari ilişkiler ilerlemişse de 1969'da Kaddafi yönetimi bir askeri darbeyle devralmış ve Kaddafi'nin Batı karşıtı tutumları neticesinde Libya'nın dış politikasında ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Kaddafi Libya'da bulunan petrol şirketlerinin millîleştirilmesi yoluna gitmiş ve bu durumdan en çok İngiliz British Petroleum (BP) etkilenmiştir. Uzun süre iki ülke arasındaki ilişkilerde ilerleme olmamış ve 1984 yılında Libya'nın Londra büyükelçiliğinde Kaddafi karşıtı yapılan bir gösteride kadın polis memuru Yvonne Fletcher'in elçilik binasından geldiği iddia edilen bir kurşunla ölmesi iki ülke arasında ilişkileri germiştir.

1988 yılında Lockerbie faciası olarak bilinen Londra-Newyork seferli uçağın patlatılması sonucu 270 kişi ölmüş ve olayın sorumlusunun Libya istihbarat elemanlarının olduğunun öğrenilmesiyle İngiltere-Libya ilişkileri tamamen kopmuştur. Kaddafi uzun süreli siyasi ve ekonomik ambargo yaptırımlarına maruz kalmıştır. 1999 yılında Kaddafi, Fletcher hadisesi konusunda tazminat ödemeyi kabul etmiş ve bunun üstüne 2003 yılında Lockerbie sorumlularını teslim edeceğini bildirmiştir. Aynı yıl kitle imha silah programı çalışmalarını durduracağını ilan etmesiyle ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Hemen akabinde 2004 yılında ABD tarafından Libya'ya uygulanan ticaret ambargosu ve seyahat engelinin kalkmasıyla dönemin Başbakanı Tony Blair Libya'ya bir ziyaret gerçekleştirerek ekonomik anlaşmalar yapmıştır. ABD tarafından 2006 yılında Libya'nın teröre destek veren ülke listesinden çıkartılmasıyla Blair 2007 yılında

Libya'ya ikinci bir ziyaret gerçekleştirerek enerji alanında önemli anlaşmalara imza atmıştır.

2011 yılına kadar Blair ve Kaddafi arasındaki süreç bir yumuşama dönemi olarak değerlendirilebilir. Ancak 2011 yılında Arap Baharı neticesinde ülkedeki protestolara şiddetle karşılık veren Kaddafi'nin uluslararası arenada meşruluğu sona ermiştir. Bu süreçte İngiltere BM Güvenlik Konseyi kararıyla NATO askeri operasyonuna dâhil olmuştur. İngiltere bu süreçte asıl kaygısının sivillerin ve insan haklarının korunması ve demokratik adımlara destek verilmesi olduğu görüntüsü verse de gerçek politik kaygılar Kaddafi sonrası süreçte siyasi ve ekonomik çıkarların korunması ve yeni dönem Libya'da etkin bir aktör olmaya yöneliktir.

Bu nedenle İngiltere 2011-2014 arasında aktif bir politika yürütmüştür. Ancak 2014 ve sonrası süreçte kriz ilerledikçe ülkedeki şiddet sarmalının artmasıyla izlediği aktif politika yerini pasif politikaya bırakmıştır. İngiltere'nin giderek pasif bir rol almasında önemli etkenler bulunmaktadır. 2016 Haziran'dan itibaren AB 'den ayrılma süreci (brexit) nedeniyle üç yıl geçmiş ve bu durum İngiltere'nin dış politikadan çok iç politikaya odaklanmasına neden olmuştur. Bu sürecin üç başbakan değişikliğine ve iki erken seçime neden olmasıyla Libya konusunda sağlıklı bir politika izlenememiştir (Boyraz, 2020, s. 2-3).

Ayrıca Libya'da yaşanan krizden İngiltere doğrudan etkilenmemektedir. Bu da Londra'nın Libya'ya yönelik pasif rol almasında diğer önemli bir faktördür. Öte yandan İngiltere Libya hakkında çok fazla açıklama yapmasa da 2011'den beri geçiş sürecinin bir uzantısı olan UMH'yi desteklemektedir. İngiltere mevcut Trablus'taki Serraj hükümetini tanıyarak buradaki büyükelçilik üzerinden ilişkilerini sürdürmektedir. Şu anki İngiltere Başbakanı Boris Johnson 2017 Ağustos ayında Dışişleri Bakanı iken birer gün aralıkla Serraj ve Hafter'le görüşmelerde bulunmuştur. Başbakan olarak yaptığı

açıklamada UMH ile çalışmaya devam edeceğini bildirmiştir. Ancak Johnson Hafter'in Trablus'a saldırması nedeniyle Hafter karşıtı bir söylemde bulunmamıştır (Boyraz, 2020, s. 4). 19 Ocak 2020'de gerçekleştirilen Berlin'deki Libya zirvesinde İngiltere Başbakanı Boris Johnson, Libya konusunda tarafların farklı talepleri olduğunu AB içinde bile bölünmenin mevcut olduğunu ve artık çatışmaların sonlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Libya'nın daha ileriye gidebilmesi için tarafların BM çatısı altında bir araya getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Haberler.com, 2020a).

1.2.2. Fransa

Askeri darbeyle iktidarı devralan Kaddafi'nin Fransa ile ilişkileri 1969 yılında Paris'i ziyaret etmesiyle başlamıştır. Buna cevaben 1970 yılında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı George Pompidou ekonomik ve tarımsal konularda Libya ile ikili ilişkiler başlatmıştır. Ancak 1951'de Libya'nın bağımsızlığından bu yana karşılıklı ticareti gerçekleştirmek adına ilk önemli ziyaret 2004'te Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından yapılmış ve görüşmeden iki ay sonra iki ülke arasında askeri iş birlik neticesinde Libya Fransa'dan silah ithalatında bulunmuştur (Aras, 2019, s. 147-148).

Şubat 2011 isyanı sırasında Kaddafi ülkesindeki olayların Batı tarafından manipüle edildiği iddia etmiş ve bunun üzerine başta Fransa ve İngiltere olmak üzere ABD'nin de dâhil olduğu bir koalisyon Kaddafi'ye karşı yaptırım çağrılarında bulunmuşlardır. Mart 2011'de dönemin Cumhurbaşkanı Sarkozy Libya Ulusal Geçiş Konseyi'nin (UGK) temsilcilerinden Mahmud Cibril ve Ali El-İsavi'yle görüştükten sonra UGK'yi tanıyan ilk ülke olmuştur. Ayrıca Fransa bu süreçte Kaddafi ile ilişkilerini kestiğini UGK'yi Libya'nın tek resmi temsilci kabul ettiğini ilan etmiştir. İngiltere, Lübnan ve Fransa tarafından hazırlanan karar tasarısı 17 Mart 2011 BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi tarafından kabul edilmiştir. Böylece bu kararın

onaylanmasıyla sivillerin korunması amacıyla Libya hava sahası uçuşa yasak bölge kabul edilmiş ve ateşkes çağrısı yapılarak rejime yaptırım genişletilmiştir.

17 Mart tarihli 1973 sayılı Libya müdahalesinin önünü açan karar ile Fransa, İngiltere ve ABD ile yakın politikalar yürütmüş ve Kaddafi'nin devrilmesinde ortak hareket edilmiştir. Ancak ABD Kaddafi'nin devrilmesinde öncülük yapmak istememesiyle Fransa müdahale konusunda liderliği üstlenmiştir. Paris'te yapılan Libya zirvesinin hemen akabinde Paris, Kaddafi rejiminin tüm askeri teçhizatlarını ve üslerini vurmaya başlamıştır. Hava operasyonuna eleştiri alan Sarkozy, bunun BM Güvenlik Konseyi kararlarına dayandığını, ABD ve bazı Arap ülkeleriyle ortak hareket edildiğini ve bu harekâtın Libya'yı Kaddafi'den kurtararak özgürlük getireceği iddiasında bulunmuştur. ABD ve İngiltere ile ortak hareket eden Fransa her ne kadar istemese de bu operasyonu daha sonra NATO'ya devretmiştir.

Eylül 2011 NATO operasyonlarının yardımıyla Kaddafi'nin ölümü ardından Cameron ve Sarkozy ülkeyi ilk ziyaret eden liderler olmuştur. Libya Ulusal Geçiş Konseyi'nin Başkanı Mustafa Abdülcelil, destekleri için teşekkürde bulunmuştur. Eylül 2011'de Sarkozy "Fransa, İngiltere, Avrupa her zaman Libya halkının yanında olacaktır." açıklamasında bulunmuştur. Bunun üzerine 2012 Şubat ayında Fransa Savunma Bakanı Longuet Libya'yı ziyaret ederek sınırların denetlenmesini, savunma konusunda uzun süreli iş birliğinin yapılmasını ve sınırların denetlenmesi için yardım edileceğini ifade etmiştir. 2012 yılında Fransa Başbakanı Fabius Kaddafi sonrası seçimle gelen yeni dönem liderleri ziyaret etmiş ve Libya'daki demokratikleşme adımlarını destek olunacağını vurgulamıştır. Ancak 2013'te Trablus'taki Fransa Büyükelçiliği bir saldırıya uğramış hemen ardından Fabius "Bu saldırı sadece Fransa'yı değil terörle mücadele eden bütün ülkeleri hedef aldı" diyerek terörün diğer ülkelerin de sorunu olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca 2014'te Fransa Savunma Bakanı Jean-Yves Le

Drian, İslamcı militanlar için Libya'nın güneyinin bir kötülük yuvası haline getirildiği ve bununla mücadelenin komşu ülkelerle iş birliğiyle olabileceğini belirtmiştir (Aras, 2019, s. 150-152) .

Libya'da iç savaşın başladığı andan beri Fransa'nın Libya için izlediği politika karmaşık bir hal almaktadır. Fransa hükümetinin resmi ifadelerinde ülkenin sadece Libya'da farklı gruplar arasında arabuluculuk yaptığını belirtse de Fransa hem Serraj hükümeti hem de Hafter koalisyonuna askeri ve mali destek vermektedir. Fransa'nın bu tutumunu anlamak için Libya'da hangi aktörün güçlü çıkacağını henüz belli olamadığı için çıkarları korumak adına birçok aktörle iletişim kurmaktadır

François Hollande döneminde Hafter'e gizli destekte bulunulurken Macron iktidarında bu destek açık açık dile getirilmiştir. Temmuz 2016 da Libya'nın doğusundaki helikopter kazasında 3 Fransız askeri ölmüş ve bu kaza sonucu Fransa'nın Libya politikasında değişiklik olmuştur. Macron Hafter'e yönelik desteğini artırmış özellikle de Hafter'in 4 Nisan 2019 Trablus saldırısında AB'nin bu saldırıyı bitirme çağrısını engellemeye çalışmıştır (Faytre, 2020, s. 3). New York Times gazetesi Temmuz 2019 yılında dört adet Fransız menşeli füzenin Libya'da bulunmasını haber yapmıştır. 9 Mayıs 2019 da Fransız Dışişleri Bakanı Jean-Yves Le Drian Hafter'i çözümün parçası olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Fransa'nın Hafter'e askeri teçhizat sağlaması BM ambargosuna aykırı bulunmaktadır. Öte yandan Fransa Serraj hükümetiyle iletişim halinde olup terörle mücadele konusunda ve mülteci sorununda askeri destek sağlamıştır. Bu sebeple General Najmi Nakoua Paris'e birçok ziyarette bulunmuştur. Ancak Fransa bölgesel terörle mücadele de petrol kaynaklarının kontrolü ve sınırların güvenliği konusunda Hafteri başarılı bulmaktadır. Bu nedenle Fransa Libya'daki çıkarlarını Hafter üzerinden devam ettirmeyi düşünmektedir. Ancak Fransa'nın bu davranışı test edilmek durumunda kalmıştır. Hafter 4 Nisan'da Trablus'a

saldırdığında 11 Nisan ‘da Avrupa Birliği üyeleriyle bu durumu kınamak durumunda kalmıştır, fakat bu kınama Hafter’e verilen desteği çekmemiştir.

Diğer taraftan Fransa’nın Libya’da ekonomik, siyasi ve askeri çıkarları bulunmaktadır. 2011’deki NATO operasyonu tüm Mağrip bölgesinde terör örgütlerinin güçlenmesine neden olmuştur. Fransa buna karşılık Mağrip bölgesinde *Barkhane Operasyonu* başlatmıştır. Bu bağlamda Fransa Libya’da da düzen ve istikrarın güçlü bir adamla olabileceği kanısındadır. Bu nedenle de Libya da Hafter’i desteklemeye daha çok meyillidir.

Libya petrol ve gaz rezervlerinde Afrika’daki en büyük paya sahiptir. Arap Baharı öncesi Fransa 3. petrol tedarikçisiyken Eylül 2016’da 13. sıraya gerilemiştir. Libya’nın petrol bakımından yoğun bölgeleri Hafter’in kontrolü altındadır ve bu nedenle de Hafter ile ilişkiler doğrultusunda Fransa’nın petrol ihracatında artış başlamıştır. Ancak Aralık 2016’da ABD kuvvetleri ile ortak yapılan operasyon sonucu Sirte ‘deki petrol sahalarının kontrolü Serraj yönetimine geçmiştir. Fransa Serraj hükümetinden de petrol alımına başlamıştır. Fransız petrol şirketi TOTAL 2015-2016 yıllarındaki günlük 14 bin varil petrol çıkarırken bu sayı 2017’de günlük 31 bine ulaşmıştır (Faytre, 2020, s. 1-5).

Ayrıca Macron Libya’da Fransa’nın etkinliğini artırmak için diplomatik müzakerelere de önem vermiştir. Bu bağlamda Temmuz 2017’de Paris’te çatışmanın aktörlerinden Serraj ve Hafter’i bir araya getirterek taraflar arası uzlaşı ve ateşkesi sağlamaya çalışmış ve 2018’de gelecek seçimlerin yapılmasını kararlaştırmıştır. Macron’un bu davranışı Avrupa’nın güvenliğine katkı sağlayacak bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu durum Libya’da etkinliği olan İtalya tarafından olumlu karşılanmamıştır (Ozan). Sömürge döneminden itibaren Kaddafi rejimiyle de siyasi ve ekonomik ilişkileri olan İtalya Libya petrollerinden pay almak için Fransa’nın önemli

rakiplerindendir. Libya'nın petrol sektörüne uzun süredir hâkim olan İtalyan ENI şirketi Fransız TOTAL'in etkinliğini kırmayı hedeflemektedir (Durmaz, 2019).

Fransa'nın diğer rakiplerinden Türkiye UMH ile 27 Kasım 2019 yılında "Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası" ve "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalamıştır. Bu durum Fransa tarafından tepkiyle karşılanmış Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de haklarını ihlal eden İsrail, Mısır ve BAE ittifakına doğrudan destek vermiştir. 30 Aralık'ta Mısır' a ziyaret geçekleştiren Macron'un bu anlaşmanın 'deniz hukukuna aykırı 'olduğunu belirtmesi Fransa'nın Libya'da Türkiye etkisinin artmasından rahatsızlık duyduğunu göstermektedir (Kurt V. , 2020, s. 16). Fransa bu tepkisini başka platformda sürdürmeye devam ettirmiştir. 20 Ocak 2020'de Berlin'deki toplantıda Macron "Trablus'taki yabancı ve Suriyeli savaşçılarla ilgili çok kaygılıyım. Bu durum sona ermeli" ifadesinde bulunarak Türkiye kastetmiştir (Göksedef, 2020).

1.2.3. İtalya

Libya'nın İtalya için jeostratejik öneme sahip olması nedeniyle 1912-1951 arası sömürge döneminden Kaddafi ve sonrası döneme kadar her iki ülke arasındaki ilişkiler devam etmiştir. Libya'daki ayaklanmaya kadar İtalya Libya'nın en büyük ticaret ortağı olmuş ve ENI (enerji), Ansaldo (demiryolu taşımacılığı), Impregilo (inşaat) ve Finmeccanica (uzay ve savunma) gibi firmalarla da anlaşmalar yapılmıştır (Croci & Valigi, 2011, s. 193). Küresel rekabette enerji kaynakları önem arz etmektedir ve bu noktada Libya'daki zengin doğalgaz ve petrol yatakları İtalya için rekabet unsuru olmuştur. İtalya bu nedenle Kaddafi sonrası geçiş döneminde Libya'da Büyükelçilik açan ilk ülkelerdendir (Tandoğan, 2018).

2014'ten itibaren Libya'daki çatışmalar hız kesmeyerek devam edince İtalya Şubat 2015 yılında Libya büyükelçiliğini kapatmak zorunda kalmıştır. Ancak 2017 yılında Ocak ayında tekrar Libya elçiliğini açarak Serraj hükümetine destek verdiğini göstermiştir. İtalyan hükümeti Trablus hükümetine destek verdiğini gösterse de Hafter'e bağlı koalisyonlarla görüşerek denge politikası yürütmektedir. İtalyan Büyükelçi Giuseppe Perrone, Şubat 2017'de Tobruk'taki TM Başkanı Agila Saleh ile siyasi çözüm için görüşmede bulunmuştur. Enerji alanındaki çıkarlarını korumak adına İtalya denge siyasetiyle bir yandan Serraj'le bir yandan Hafter'le görüşerek tarafların sürece dâhil edilmesi taraftarıdır. Ayrıca İtalya, Türkiye ve Rusya gibi uzaktaki ülkelerin Libya'da etkinliğini artırıp AB'nin bu süreçte aktif olmamasına tepki göstermektedir. Fransa'nın Paris'teki toplantısına davet edilemeyen İtalya 13-14 Kasım'da kendi inisiyatifiyle her iki tarafın da dâhil edildiği bir uluslararası konferans düzenlemiştir. Konferansta taraflar bir araya getirilerek siyasi soruna çözüm aranması amaçlanmıştır (Güngörmez, 2020, s. 13).

Ancak ABD ve BM'nin bu konuya ilgisinin düşük olması sebebiyle İtalya 2019'da arabuluculuğu sürdürerek taraflar arasında diplomatik çözüm yollarına gitmeye çalışmıştır. Sorunu büyük bir ciddiyetle ele alan İtalya Başbakanı Giuseppe Conte, Hafter ve Serraj'la doğrudan temasta bulunmuş ve Libya'daki istikrarsızlığın Avrupa kıtası için göç ve terör sorununa yol açacağını ve buna müdahale edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı yıl nisan ayında Trablus yönetiminden Agileh Saleh ve Tobruk'tan ise Abdulrahman Swehli Roma'ya davet edilse de toplantı sonrası olumlu sonuçlar alınmamıştır.

2019 yılının sonlarına doğru artık İtalya Libya konusunda bu tutumunu değiştirerek aktif bir rol almaya karar verdiğini, İtalyan Dışişleri Bakanı Di Maio'nun "Libya, İtalya'yı yakından ilgilendirir. İtalya, Libya'da zemin kaybetti ama şimdi kendi

doğal rolünü geri üstlenme zamanı geldi. Bu hususta İtalya, Libya'ya tüm taraflarla yoğun siyasi görüşmeleri yürütecek özel temsilcisini atayacak" sözlerinden anlaşılmaktadır (Haberler.com, 2019b).

Libya konusunda İtalya ayrıca Fransa'yı rakip olarak görmektedir. İtalya istikrarsızlığın ve düzensiz göçün sebebinin 2011 sonrası aktif rol oynayan Fransa olduğunu ilan etmekte, Fransa'nın göç ve terör konularında çözüm aramak yerine Hafter'e destek vermesini istikrarsızlığın ana sebebi olarak görmektedir (Güngörmez, 2020, s. 2).

Ayrıca Fransa ile İtalya arasındaki diğer problemin sebebi de enerji konusudur. Hafter'in kontrolü altındaki petrol bölgelerinde Fransız TOTAL'in aktif olması ve bu nedenle de Hafter'e destek vermesi İtalyan tepkisinin önemli bir diğer nedenidir. Libya'nın gelirlerinin yüzde 90'ı petrol ve doğalgazdan temin edildiği için Libya'daki sorunların merkezi enerjidir. Kaddafi'nin devrilmesiyle Libya'da birçok aktör ortaya çıkmış ve İtalya Libya'daki enerji çıkarlarını devam ettirebilme çabasına girmiştir.

Bu nedenle de Libya'daki sorunun sürekli diplomasiyle çözülmesi taraftarı olan İtalya, Libya ve Türkiye arasında imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılma mutabakatını tepkiyle karşılamıştır. İtalyan Dışişleri Bakanı'nın 10 Aralık 2019'da UMH Başkanı Serraj'ı ziyaretinde Türkiye ile yapılan anlaşmanın sonlandırılması istemiştir. Doğu Akdeniz' deki gazın Avrupa'ya taşınması planlanan East-Med boru hattının Yunanistan üzerinden İtalya'da sona ermesi planlanıyordu. Türkiye'nin yaptığı bu mutabakat İsrail, Yunanistan, G. Kıbrıs ve İtalya'yı da etkilemektedir. Bu nedenle bu boru hattının akıbetini büyük bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca Libya'nın Türkiye'den askeri destek istemesine de İtalya olumlu destek vermemektedir. 20 Aralık 2019'da Başbakan Guiseppe Conte Cumhurbaşkanı Erdoğan ile uzun bir telefon diyaloguna girerek Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesini tekrar düşünmesini istemiştir.

Müdahalenin sahadaki dengeyi daha da bozacağını belirten İtalya Berlin girişimini desteklemiştir. Türkiye ateşkes konusunda Rusya ile görüştükten sonra İtalya, Türkiye ile diyaloğu artırmıştır. Türkiye, İtalya ve Rusya arasında üçlü bir diyalog oluşturularak İtalyan Dışişleri Bakanı Di Maio istikrar ve kalıcı bir barış için Berlin girişimlerine destek vereceğini belirtmiştir. Öte yandan İtalya Mısır'daki Libya görüşmelerine katılmış ancak toplantının sonuç bildirgesinin çok fazla tutarsızlık içerdiğinden bahsederek Türkiye'ye yönelik sert tutumların yumuşatılması gerektiğini vurgulamıştır. 13 Ocak'ta İtalya Başbakanı Conte'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi Berlin sürecine işaret etmiştir (Güngörmez, 2020, s. 2-7)

1.3. BÖLGESEL GÜÇLERİN ETKİSİ

Arap Baharı sonrası otoriter rejimlerin devrilmesiyle birçok bölgesel aktör Libya'da oluşan güç boşluğundan yararlanmaya çalışarak mücadelenin şiddetini artırmaktadır. Bölgede etkin olmaya çalışan bölgesel aktörlerden en çok dikkat çekeni Mısır, BAE, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye'dir. Bu aktörler bölgeye yönelik politikalarını bölgesel güvenlik ve enerji güvenliği ekseninde yürütmektedir. Arap Baharı sürecinde halk hareketlerine ve demokratik yönetim taleplerine karşı düşmanca tepki veren Suudi Arabistan ve BAE, bu ayaklanmaları kurulu düzenlerine karşı bir tehdit olarak gördükleri için bölgesel otoriter düzenin devamını sağlamak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bu bağlamda Suudi Arabistan ve BAE, destekledikleri darbeci lider Abdülfetteh Sisi yönetimindeki Mısır ile birlikte Libya'da yeni bir otoriter düzeni desteklemektedir. Ayrıca bu bölgesel aktörler Libya'nın sahip olduğu zengin enerji kaynaklarının kontrolünü hedeflemektedir. Doğu Akdeniz'de önemli ölçüde doğalgazın keşfedilmesiyle Libya'nın coğrafi konumu bu ülkeler için önemli hale gelmekte ve bu sebeple de bu ülkelerin Libya'da çatışmaları artıran müdahaleci bir dış politika izlemesine sebep olmaktadır. Bölgesel aktörlerden Türkiye ve Katar ise Mısır'daki

darbe neticesinde değişen yönetimden sonra Suudi Arabistan ve BAE'ye karşı ideolojik ayrışmalar yaşamışlar ve bunun 2014 sonrası Libya'sına ciddi yansımaları olmuştur. Türkiye ve Katar açısından Libya'daki enerji kaynaklarından pay edinebilmek önem arz etmektedir. Ayrıca Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler Türkiye için ulusal güvenlik sorunu haline gelmiştir, bu bağlamda Libya'nın coğrafi konumu Türkiye için kilit bir öneme sahiptir.

1.3.1. Mısır

Libya'daki çatışmalar doğrudan Mısır'ın güvenliğini ve istikrarını tehdit etmektedir. 1150 kilometre olan Mısır-Libya sınırı Mısır'ın en büyük güvenlik açığıdır. Sınırın uzunluğu dikkate alındığında Mısır'ın bu bölgeleri kontrol altında tutması mümkün görünmüyor. Bu nedenle Mısır hükümeti sınır hattı boyunca mayınlı alanlar ve askeri devriyeler oluştursa da bu bölgenin radikal terör örgütleri, insan ve silah kaçakçıların merkezi haline gelmesine bir çözüm oluşturamamaktadır (Midan, 2019).

Mısır'ın diğer kaygısı ise ekonomik nedenlerdir. 2011'den önce Libya'da yaklaşık 1,5 milyon Mısırlının çalışmasıyla Mısır'a 33 milyon ABD doları kadar havale yapılıyordu. 2015 yılındaki çatışmalar neticesinde Mısırlı işçiler Libya'yı terk etmek durumunda kalmış ve bu nedenle de bu para transferi oranlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Libya eskiden beri Mısır'ın önemli ticaret ortağı olmuştur ve bugün yaşanan iç savaş her iki ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Libya'ya olan ihracatında %75 oranında düşüş yaşayan Mısır Libya'nın petrol bölgelerindeki çıkarlarını güvence altına alma gayreti göstermektedir (Midan, 2019). Ayrıca 2017'de Mısır nüfusu 104 milyona ulaştı ve bunun ekonomiye muazzam baskısı bulunuyor. Mısır hükümeti kalkınma için en kısa yolu Libya'ya müdahale ve Hafter'i desteklemek olarak görüyor. Cumhurbaşkanı Medya Danışmanı Ahmed El Maslamani, Kaddafi döneminde Libya'nın doğu bölgesinin Batı'nın desteğiyle Mısır'dan koparıldığını ve

bugün buranın bölgenin en zengin yeri olduğunu ve buranın kimseye kaptırılmaması gerektiğini belirtiyor (CSDS, 2019).

Mısır'ın diğer önemli kaygısı ideolojik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kahire, Mısır'daki gibi Libya'daki Müslüman Kardeşlerin etkisini ortadan kaldırmak istiyor. Türkiye ve Katar'ın siyasal İslamcı grupları desteklemesi Mısır'ın kaygısını daha da artırıyor (Midan, 2019). 2013'te askeri darbeyle Mısır'da yönetimi devralan Abdulfettah Sisi açısından Libya'daki İslami terör örgütü DAEŞ ve Trablus'taki İslami Libya Şafağı silahlı milisleri ile İhvancı bloğu Mısır'da 2012 yılında demokratik yollardan iktidara gelen siyasal İslamcı hareketin bir parçası olarak tanımlamaktadır. Mısır bu amaçla Tobruk hükümetini ve Hafter koalisyonu destekleyerek İslamcıları bölgede ve de kendi bölgelerinde olası ideolojik, siyasi ve askeri bir tehdit olarak görmektedir (Joshi, 2015).

2014 yılı Haziran ayında tartışmalı seçim sonuçları neticesinde oluşan siyasi kırılmalar sonrasında Tobruk merkezli TM hükümeti ve Hafter bloğu, BM çözüm görüşmelerinde Mısır ve BAE desteğini almışlardır. Ancak BM öncülüğünde UMH'nin kurulmasıyla Hafter ve koalisyonu çözüm müzakerelerinde uzlaşır bir tavır göstermemiştir. Mısır ve BAE, Hafter koalisyonunun çözüm müzakereleri sonrası ülkenin yeni düzendeki yerlerinin güçlendirilmesine baskıda bulunmuşlardır. Mısır terörle mücadele adı altında ülkede mevcut sistemin boşluklarından faydalanmaya çalışarak belirleyici bir bölgesel aktör olma hedefindendir.

Bu nedenle Mısır BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 sayılı silah ambargo kararına uymayarak Libya'ya askeri mühimmat sevkiyatında bulunmuş ve 4 Eylül 2014'te Tobruk hükümetiyle gizli bir askeri anlaşma imzalamıştır. Anlaşmanın ana teması: "taraflardan birine doğrudan veya dolaylı bir saldırı gerçekleşmesi durumunda saldırıya maruz kalınan tarafa askeri güç dâhil her türlü desteği sunmak durumundadır". Mısır, Libya'ya 2014 yılından itibaren MiG-21MF, Mi-8 ve MiG-21F tipi askeri hava araçları

sevkiyatını yapmıştır. Mısır ve Hafter koalisyonu ile yapılan anlaşmadan bir yıl sonra Sirte'de 21 Mısırlı Kıpti'nin DAEŞ örgütü tarafından katledilmesiyle Mısır Hava Kuvvetleri Derne ve Sirte'ye hava operasyonu düzenlemiştir (Polat F. , 2018b).

Bu saldırı Trablus merkezli UMH tarafından Libya'nın egemenliğinin ihlali olarak görülmüştür. Ancak Tobruk merkezli TM'nin İçişleri Bakanı Ahmet Barka, Mısır'ın terörle mücadele konusunda Libya'nın yanında olduğunu ve bu nedenle de 2000 personelin eğitim amaçlı Mısır'a gönderildiğini ifade ederek Mısır'ın askeri operasyonlarını desteklemiştir. Ayrıca Mısır'daki Müslüman Kardeşler ile ilişkisi olduğu bilinen *Mutekemmilin* televizyonunda yayınlanan ses kaydında Libya'daki belli hiziplere gönderilecek askeri mühimmatın nasıl gönderileceği konusunda Abdul Fettah Sisi ile Libya istihbaratından Muhammed İsmail ve Mısır Genel Kurmay Başkanı Mahmud Hicazi'nin diyalogları yer almaktadır (Polat F. , 2015c, s. 391-392).

Diğer yandan Mısır 2015'te İtalyan enerji şirketi ENI aracılığıyla Akdeniz'de Zohr alanında büyük doğalgaz rezervi keşfederek arama çalışmalarını sürdürmektedir. Mısır'ın arama için yoğunlaşmak istediği bölgede Türkiye ile Libya arasında imzalanan Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'ndan etkilenecek olan Libya kara suları yakınlarındaki Batı Akdeniz bölgeleri de bulunmaktadır.

Mısır, Türkiye'nin Libya'daki askeri varlığının ulusal güvenliği için bir tehdit oluşturduğunu belirterek tepkisini ortaya koymuştur (Huduri, 2020). 2 Ocak 2020'de TBMM'den Libya'ya askeri gönderme tezkeresi çıkmasının ardından Sisi, Trump, Macron ve Hafter ile görüşmeler yapmış ve aynı zamanda 8 Ocak'ta Mısır'ın başkenti Kahire'de gerçekleştirilmesi planlanan toplantıya Yunanistan, Kıbrıs, İtalya ve Fransa Dışişleri bakanları davet edilmiştir. Mısır Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Türkiye'nin Libya'ya asker gönderme hamlesini "Mısır'ın ulusal güvenlik sorunu"

olarak değerlendirdiklerini ifade etmiş ve Kasım'da Türkiye ve UHM arasında imzalanan "Güvenlik ve İş birliği Mutabakat Muhtırası" ile "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası"nın hukuka aykırı olduğunu savunmuştur (T24, 2020).

1.3.2. Suudi Arabistan

Arap Baharı sürecinde siyasal İslamcı hareketlerin siyasi arenada ön plana çıkması Batı ve onların müttefikleri olan monarşi ile yönetilen Arap ülkelerini ürkütmüştür. Temmuz 2013'te Mısır'daki askeri darbeyi destekleyen Suudi Arabistan Libya'da da benzer bir politika içerisinde olmuştur.

Halife Hafter'in Libya'daki kazanımlarını sağlamasında etkili olan bölgesel aktörlerden biri olan Suudi Arabistan siyasal sürecin tıkanmasında neden olmakta ve bölgede demokratik yönetim yerine tek adama rejimine dayalı askeri bir otoriteyi savunmaktadır. Aynı zamanda Doğu Akdeniz de yer altı kaynaklarını ve stratejik konumu etkin kullanabilen bir meşru hükümet küresel ve bölgesel çıkar odakları için bir tehlike olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de doğal kaynakları istismar edilmiş bir Libya oluşturmak için Hafter'i desteklemektedir. ABD ve İsrail'in destekleriyle güçlenen Suudi Arabistan Libya'da istikrarsızlık ve Doğu Akdeniz'de bir nüfuz alanı oluşturma amacındadır (Ataman & Karaduman, 2020, s. 10).

BM tarafından meşru kabul edilen UMH'nin Türkiye-Katar tarafından askeri ve siyasi olarak desteklenmesi ve Türkiye'nin askeri ve diplomatik girişimleri Suudi Arabistan'ın tepkisine yol açmıştır. Bu nedenle de Suudi Arabistan Arap Birliği'ni kendi siyasi çıkarları amacıyla toplayarak Türkiye'nin kınanmasını sağlamıştır. Her anlamda Hafter'e destek çıkan Suudi Arabistan'ın yanında Mısır, Fransa ve Rusya ve BAE bulunmaktadır. Suudi Arabistan Yemen 'de Husilere karşı savaşan beş bin Sudanlı

paralı askeri Libya'ya göndermiştir. Ayrıca Suudi Arabistan Müslüman Kardeşler gibi ideolojik akımlara karşı *Medhali* Selefilik akımı üzerinden Libya'da etkin olmayı hedeflemektedir. Suudi Arabistan için aktörün kim olduğu önemli olmamakla birlikte tamamıyla otoriter rejime hizmet edenleri desteklemektedir. Bu bağlamda Mısır'ı kendi politikaları konusunda etkileyip yönlendirmektedir (Ataman & Karaduman, 2020, s. 11-12).

Suudi Arabistan 2019 yılına kadar Hafter'e verilen desteği Mısır ve BAE'ye nazaran ön plana çıkmadan desteklemiştir. Ancak 2019 yılının başından itibaren Trablus ve Ankara karşısında aktif bir şekilde hareket etmektedir. Suudi Arabistan 2019 yılının başında Libya'da aktif olmaya başlamış ve Mart 2019'da Hafter'in Riyad'a yaptığı ziyarette Suudi yönetimi kendisine çok yönlü destek sözünde bulunması üzerine Hafter birliklerinin Nisan ayında Trablus saldırısı gerçekleşmiştir. Hafter'in Riyad ziyareti ve Kral Selman'nın mali yardım desteği Suudi Arabistan-Libya ilişkilerine yeni bir nitelik kazanmıştır. Aynı yıl Kasım ayında Trablus'taki UMH ve Ankara arasındaki anlaşmalar Arap dörtlüsü (Suudi Arabistan, BAE, Mısır ve Bahreyn) tarafından tepkiyle karşılanmış ve Libya'ya dışarıdan müdahaleyi reddettiklerini belirtip ve Libya'nın Arap birliği üyeliğine son verilmesi istenmiştir (Akdoğan, 2020).

1.3.3. Birleşik Arap Emirliği (BAE)

BAE, 2011 yılına kadar uluslararası bir finans ve iş merkezi olmayı hedeflemiştir. Ancak 2010-2011 yılında bölgede artan Arap Baharı halk ayaklanmaları sonrasında BAE ve diğer müttefiki Suudi Arabistan bölgeye yönelik politikalarına askeri güç unsurlarını ekleyerek etkin olmaya başlamışlardır. Aynı zamanda 2011 sonrası gelişmeler neticesinde BAE bölgedeki müttefiklerine finansman desteğinde bulunmuştur. BAE, Kızıldeniz'de sınırı olan Mısır, Somali, Yemen ve Suudi Arabistan'da liman işletmesine ticari anlaşmalar yoluyla sahipken Yemen'deki

limanların kontrolünü askeri operasyon yoluyla elde etmiştir. Böylelikle BAE Kızıldeniz'de hiç olmadığı kadar güç elde etmiştir. BAE yayılmacı bir politika güderek Libya, Yemen, Eritre ve Somali gibi ülkelerde askeri üsler oluşturmaktadır.

Hafter'in İslamcı bloktaki Müslüman Kardeşlerle rekabeti BAE'nin dış politikasının önemli bir amacıdır. Ayrıca Ağustos 2014'te BAE ile Sisi Mısır'daki askeri üslerden Trablus'a hava harekâtı yapılmasını sağlamıştır. BAE, Hafter ve koalisyonuna askeri, siyasi, diplomatik ve mali destek sağlamıştır.

BAE bölgedeki Hafter'e askeri destek verirken bir yandan da kazanımlarını korumak adına Tobruk Hükümetinin uluslararası arenada meşruluk kazanması için çaba sarf etmiştir. BM önderliğinde oluşturulan Suheyrat Anlaşması'nı oluşturan BM özel temsilci Bernardino Leon, BM'deki görevi tamamlanınca BAE'deki bir düşünce kuruluşunda çalışmaya başlamış ve Libya'daki siyasi çözüm sürecinde BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Zayed ile sürece yönelik mail yazışmaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlantıların ortaya çıkması tepkilere neden olsa da BAE'nin çabaları Tobruk Hükümeti ve Hafter'in Libya'da tam bir meşruiyet kazanmasını sağlayamamıştır (Yaşar, 2019e).

BAE destekli Hafter'in doğu Libya bölgesinde özellikle petrol bölgelerini ele geçirmesi, ülkenin gelecek senaryosunda bir siyasi figür olma yolunda kendisine güç kazandırmıştır. Ancak Hafter'in hareketi BM önderliğinde oluşturulan uzlaşı çabalarını tehdit etmektedir. BAE'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da büyük bir egemenlik gerçekleştirmek için Hafter önemli bir figürdür. BAE, Suudi Arabistan ile bölgede siyasal İslamcı bir grubun etkin olmasının önüne geçmek için Mısır modelini Libya'ya uyarlamaya çalışıyor. Bu amacına ulaşmak için Hafter'e askeri mühimmat vererek BM silah ambargosunu delmektedir. Ayrıca Libya Yüksek Şurası İkinci Başkan vekili Muhammed Amazab'a göre BAE'nin Libya'nın Belçika'daki dondurulmuş hesaplarının

Hafter birliklerine verilmesi yönünde çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca BAE, Hafter yoluyla Libya petrollerini kontrolünü sağlamayı ve Trablus merkezli İslamcı grupların yönettiği Merkez Bankası'nın kontrolünü elde etmeyi amaçlamaktadır (Harvey, 2019).

Bu nedenle de 2014'te Trablus saldırısında Hafter güçlerine destek vermiş ve çözüm arayışlarında birçok süreci engellemeye yönelik adımlar atmıştır. 2017 yılı Mart ayında Kral Zayed, Hafter' ile buluşmasında teröre karşı her türlü destekte bulunacağını belirtmiştir. BAE Hafter'e ABD menşeli silah ve Çin menşeli İHA yardımında bulunmuştur. Nisan 2019 da BAE desteğiyle Hafter Trablus'a geniş çaplı bir saldırı düzenlemiş ancak başarılı olamamıştır (Kurt V. , 2020, s. 17).

1.3.4. Katar

Yaklaşık yirmi yıldır Katar, Orta Doğu'nun önde gelen bölgesel aktörlerinden biri olmak için aktif bir dış politika yürütmektedir. Dünya kamuoyunda Katar'ın bu politikası "yeni Suudi Arabistan" olmaya çalıştığı yönünde sık sık değerlendirmeler yapılmıştır.1995'te kansız bir darbeyle yönetimi devralan Katar Emiri, Hamad bin Khalifa Et-Thani ülkenin bölgesel ve uluslararası profilini geliştiren bir dış politika izlemiştir (Khatib, 2013, s. 417-418). Katar, dış politikasını *arabuluculuk rolü* üzerine inşa ederek aktif bir bölgesel aktör haline gelmeyi amaçlamıştır. Bu durum zaman zaman komşularının tepkisine yol açtı. Örneğin, Sudan'da Darfur konusunda arabuluculuk üstlenmesi Mısır'ı öfkelendirmişti. Katar'a özgü ikinci özellik ise arabuluculuk konularında bazı çatışmaları çözmede maddi imkânlarını kullanmasıydı (Kamrava, 2011, s. 541-543). Katar'ın böyle yaklaşımda bulunmasının derin amaçları vardır. İlk olarak; küçük devlet kırılganlığı nedeniyle kendi güvenliği ve istikrarına karşı oluşan tehlikelerden korunmayı hedeflemekteydi. Katar'ın diğer önemli amacı bölgesel ve güçlü bir oyuncu olan Suudi Arabistan'a karşı etkinliğini artırmak ve alternatif bir bölgesel aktör olmaktı (Khatib, 2013, s. 418-419).

Arabuluculuk uyuşmazlıkları çözmede üne kavuşan Katar'ın Libya'daki ayaklanmaya yönelik dış politikasında bir kayma olmuştur. 22 Şubat'taki Arap Birliği toplantısında Libya konusunda en aktif Körfez ülkesi olan Katar, Libya'nın birliğe üyeliğini askıya alınmasını sağlayan ve 28 Mart'ta UGK'yi resmi olarak tanıyan ilk Arap ülkesi olmuştur (Elashmawy, s. 20). ABD, İngiltere ve Fransa, Kaddafi ve rejimine karşı herhangi bir askeri operasyonu meşrulaştırmak için Arap desteğinin önemini vurguladılar. Aynı şekilde Arap devletleri de Kaddafi rejiminden kurtulmak için Batı desteğine ihtiyaç duymuşlardır (Nardulli, 2015, s. 339). Libya'da çatışma durumu giderek kötüleşince özellikle Katar, yalnızca siyasi ve ekonomik destek vermekle kalmamış aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 nolu kararına askeri destek sunmuştur (Nardulli, 2015, s. 344).

Kaddafi'nin devrilmesiyle birlikte Katar ekonomik, politik ve askeri olarak Libya'nın yeni siyasi sürecine müdahil olmuştur. Libya petrol ihracat transferlerinin kolaylıkla yapılması için Nisan 2012'de Katar Ulusal Bankası, Bingazi'deki Ticaret ve Kalkınma Bankası'na %49 oranında yatırım yapmıştır (Khatib, 2013, s. 421). Katar, Katar Petrolü vasıtasıyla Libya petrolünü isyancılar tarafından kontrol edilen bölgelerden ihraç etmeyi de kabul etmiştir (Elashmawy, s. 21). Ayrıca Katar NATO müdahalesindeki harekâta altı Mirage savaş uçağı göndermiş ve muhaliflere Doha'da yayın yapan Libya El Ahrar uydu TV kanalı kurmasına yardım etmiştir. Asi faaliyetleri koordine etmek için Libya Temas Grubu'na ev sahipliği yaparken, isyancılara da toplam 2 milyar ABD Doları harcayan Katar, kilit müttefikleri olan ABD, Fransa ve İngiltere'den Batı'nın güçlü müttefiki olması konusunda övgüler almıştır.

Katar, Libya'da siyasal İslamcı grupları desteklemiş ve özellikle de mali ve askeri yardımların çoğu Müslüman Kardeşler ile eski cihatçı savaşçılardan Abdelhakim Belhaj'e bağlı milislere ve eskiden LİMG üyesi Ali El-Salabi'ye yönlendirmiştir

(Elashmawy, s. 21). Ancak daha sonra Doha'da kısıtlı müdahaleci bir dış politika benimseyen Emir Tamim bin Hamad Et-Thani'nin iktidara gelmesinden sonra Katar'ın Libya'ya müdahalesi azalmıştır (Megeresi, 2019).

Diğer taraftan Katar'ın son dönemlerde Libya'da pasif bir rol almasına neden olan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mısır'da iktidarın askeri darbeyle ele geçirilmesi bölgedeki siyasal dengeleri etkilemiştir. Bu darbe Türkiye ve diğer Arap ülkelerine ile arasına mesafelerin girdiği bir olay olmuştur. Aynı şekilde bu olay 1981'de kurulan Körfez İş Birliği Konseyi'nin (KİK) yaşadığı en ciddi siyasi kriz olmuş ve Mısır'daki darbeye açık tepki veren Katar ile diğer körfez ülkeleri arasında zıtlaşma olmuştur. Suudi Arabistan ve Katar'ın İslamcılık bakış açılarında farklılık nedeniyle kutuplaşmalar oluşmuş ve bu durum diğer körfez ülkelerini Suudi Arabistan yörüngesinde kalmak durumunda bırakmıştır. Katar suça bulaşmamış Müslüman Kardeşler gibi siyasal İslamcı muhalif gruplara destek verirken Suudi Arabistan bu grupları terörist ilan ederek bölgesinde bir tehdit olarak kabul etmiştir.

Katar'ın Müslüman Kardeşler'e verdiği desteğe Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE 5 Mart 2014' te Doha'dan büyükelçiliklerini çekerek tepki vermişler ve Müslüman Kardeşleri terörist ilan etmişlerdir. Daha sonra Doha'da yapılan 35. KİK zirve toplantısında Katar ve Suudi Arabistan arasında sorunlar giderilmiştir. Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler 'in ülkeden çıkarılması baskısı neticesinde ilişkiler düzelmiş ve ayrıca Al Jazeera'nin Mısır karşıtı yayın yapmayacağının garantisi verilmiştir. Bu durum devrim esnasında ve sonrasında aktif rol oynayan Katar'ın Libya'daki yaşanan son siyasi gelişmelerde pasif rol oynamasına neden olmuştur (Ataman, 2014).

1.3.5. Türkiye

2011 yılı Şubat ayında Libya'da halk hareketlerinin başlamasıyla Türkiye öncelikli olarak Libya'daki ekonomik yatırımlarını ve orada bulunan 25.000 vatandaşının tahliyesini ön plana almıştır. Bu süre zarfında sorunların çözümü için Kaddafi ile iletişimde kalarak diyalog yoluna başvuran Türkiye başarılı bir şekilde vatandaşlarının tahliyesini sağlamıştır (Akbaş & Düzgün, 2012, s. 71-73) Öte yandan Kaddafi döneminde ekonomik iş birliği neticesinde faaliyet gösteren birçok Türk firması Libya'da yaşanan iç savaş neticesinde ciddi kayıplar yaşamıştır. 2010'da Türkiye ve Libya arasında küçük ve orta ölçekli işletmeler, teknoloji, eğitim, bankacılık, ulaştırma ve tarım alanlarında ortak yatırımları artırma konusunda birçok anlaşma yapılmıştı. İsyana kadar 25.000 kadar Türk vatandaşı istihdam edilmiş ve Türk yatırımcılar Libya'daki inşaat sektörüne milyarlarca dolar harcayarak 304 adet iş sözleşmesine imza atmışlardır. Kaddafi'nin çöküşüyle sözleşmelerden doğan yükümlükler nedeniyle Türkiye yaklaşık 15 milyar dolar zarar etmiştir (Polat F. , 2019d).

Arap Baharı'nın oluşturacağı hasarları düşünen Türkiye bölgesel barışa önem vermiş ve muhalif taraflarla da görüşmeyi sürdürmüştür. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 28 Şubat 2011'de olaylar başladığından itibaren itidal çağrısı yapmış ve halkın insan hakları, adalet ve özgürlük taleplerinin karşılanması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Libya halkının cezalandırılmasına yol açacak her türlü müdahale ve yaptırımın dönüşü olmayacak sorunlara yol açacağını belirtmiştir (Akbaş & Düzgün, 2012, s. 73). Bu bağlamda 2011'de Libya'da meydana gelen iç savaşta Türkiye demokratik bir ortamın sağlanarak barışçıl amaçlı bir diyalog oluşturulmasında Kaddafi'ye birtakım çözüm önerilerinde bulunmuş ve BM kararıyla NATO öncülüğünde yapılan askeri müdahaleye karşı çıkarak diplomatik çözüm önerinden yana

olmuştur. Türkiye daha sonra NATO operasyonuna dâhil olmakla birlikte Libya'ya yönelik hava saldırısında bulunmamış, insani yardımlara odaklanmıştır. En başından beri ekonomik çıkarlar gereği Türkiye iç savaş boyunca Kaddafi'nin de dâhil olacağı bir çözüm önerisiyle birlikte yumuşak bir geçişi temenni etmiştir. Ancak Mayıs ayından itibaren Kaddafi ile böyle geçişin olamayacağına yönelik kanaat getiren Türkiye Libya Ulusal Konsey Başkanı Mustafa Abdülcelil önderliğindeki muhalifleri desteklemeye karar vermiş ve muhalifler tarafından kontrol altına alındıktan sonra Trablus'a büyükelçilik açan ilk ülkelerden olmuştur (Akıncı, 2015).

16 Eylül 2011'de birçok bakan ve bürokratın oluşturduğu bir heyetle dönemin Başbakanı Erdoğan Trablus ve Bingazi'de Mustafa Abdülcelil ve Mahmud Cibril gibi önde gelen UGK temsilcileriyle yakın ilişkide bulunup desteğini göstermiştir. Türkiye yeniden Libya'nın inşası sürecinde yardımda bulunarak mevcut taleplere cevap verebilme gayesinde olmuştur (Kekilli, 2017b).

Türkiye bu süreçte Libya'da Müslüman Kardeşler destekli AİP'yi ideolojik olarak kendine yakın bulmuştur. Ancak 2014'te Halife Hafter'in başarısız darbe girişimi sonrasında silahların gölgesinde düşük katılımla gerçekleşen seçimde siyasal İslamcı bloğun seçimlerde başarısız olması Türkiye ve Libya ilişkilerinde kırılmaların yaşandığı bir dönemi başlatmıştır. Bu olaylar neticesinde Libya tekrar bir iç savaşa sürüklenmiş, Türkiye de etkisini kaybetmemek için Hafter'e karşı İslamcı blok ve onu destekleyen Libya Şafağı silahlı milislerine maddi destekte bulunmuştur (Akıncı, 2015).

Türkiye Müslüman Kardeşler destekli İslamcı bloğa 2014'ten önce de askeri eğitim ve sağlık desteğinde bulunmuş ve 2014'ten sonra da desteklerini sürdürmüştür. Öte yandan Hafter destekli Tobruk hükümetine Suudi Arabistan tarafından mali kaynak sağlanmış ve BAE'den ise insansız hava aracı ile mühimmat desteğine devam edilmiştir. Mısır Hafter'i savaş uçaklarıyla desteklerken Fransa da askeri danışmanlık

vermiştir. Rusya tarafsızlık görüntüsü sergilese paralı asker Wagner grubu Bingazi'ye göndererek Hafter'e desteğini sunmuştur (Taştekin, 2019). Vekâlet savaşlarının giderek büyüdüğü Libya'daki silah sevkiyatına yönelik 5 Eylül 2018'de BM Denetleme Komitesi tarafından Güvenlik Konseyi'ne 376 sayfalık bir rapor sunulmuştur. Raporda Türkiye ve BAE tarafından düzenli ve açık bir şekilde silah sevkiyatının bulunduğu ve bunun BM ambargosunun ihlali anlamına geldiği de değerlendirilmiştir (Deutsche Welle, 2019a).

Öte yandan Türkiye, 2015'te BM önderliğinde yapılan barış görüşmeleri sonucunda Trablus'ta kurulan UMH'ne destek vererek siyasi uzlaşı çabalarına destek vermiştir. Bu bağlamda Serraj başkanlığındaki UMH'ye Türkiye'nin destekte bulunması Hafter ve koalisyonunun düşmanca tepkisine yol açmıştır. Hafter ve destekçileri birçok platformda Türkiye'yi suçlamalarını sürdürürken Türkiye UMH'ye askeri mühimmat ve silah desteğinde bulunarak Hafter'in birçok kez Trablus'u ele geçirme teşebbüsünü engellemiştir. Ancak bu durum Hafter karşısında Türkiye'yi açık hedef haline getirmiş ve Libya'da Haziran 2019'da altı Türk'ün Hafter birliklerince bir süreliğine alı konulmasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin Libya'ya yönelik çıkarı sadece ekonomik nedenler ve AKP Hükümeti'nin Müslüman Kardeşler destekli İslamcı bloğun ideolojik yakınlığıyla değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesinde önemli bir bölgesel aktör olma isteğiyle de alakalıdır. Türkiye'nin milli menfaatlerini koruyabilmesi için Doğu Akdeniz'de önemli iki faktörle mücadele etmesi gerekiyor. Bunlardan ilki, 2000'li yıllarda başlayan ve Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının Avrupa'ya sevkiyatını öngören East-Med boru hattı projesinde Türkiye'nin *bypass* edilmesidir. Diğer konu ise çevre ülkelerce Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni küçültülmüş bir deniz kıta sahanlığına hapsetmek için yürütülen

adımlardır. East-Med projesi hem jeopolitik sınırları hem de deniz kıta sahanlığını belirlemek için oluşturulan adımlarla yakından ilişkili bir projedir. Ocak 2019 'da Kahire'de "1. Doğu Akdeniz Gaz Forumu Bakanlar Buluşması" adlı bir toplantıya Mısır, Yunanistan, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başını çektiği ittifak katılmıştır. Beklenmedik bir şekilde Ürdün ve Filistin'de bu toplantıya davet edilmiştir. Tüm bu yaşananlara cevaben 2019 yılı Kasım ayında Türkiye ile Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında "Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası" ve "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanarak ilişkiler güçlendirilmiş ve Türkiye bu durumdan avantaj sağlamıştır. Bu anlaşma İsrail, Yunanistan, Mısır ve GKRY arasındaki Akdeniz'i paylaşma planlarına ciddi bir darbe anlamına gelmektedir (Domazati, 2019b).

Bu gelişmeler sonrasında Hafter Aralık 2019'da Trablus'a yönelik yeni bir saldırı başlatmış, ancak UMH talebiyle Kasım anlaşması çerçevesinde Türkiye'den gönderilen askeri yardım sayesinde UMH askeri gücünü artırmış ve Hafter'in saldırısını geri püskürtebilmiştir. Özellikle Ocak 2020'de gönderilen sinyal karıştırıcı cihazlar ve hava savunma sistemleriyle Hafter'in hava üstünlüğü dengelenmiştir (Yaşar, 2020f). Ayrıca 2 Ocak 2020'de TBMM'den Libya'ya asker gönderilmesine yönelik tezkere oy çoğunluğuyla kabul edilmiş ve tezkerenin süresi bir yıl olarak belirlenmiştir. Al Monitör sitesine göre " Türkiye'nin şu ana kadar Libya'ya 80 askeri gönderdiği " belirtilmiş ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da askerlerin "bölgede savaşmak için değil Trablus hükümetine bağlı askerlerin eğitimi ve koordinasyonu amaçlı" bulunduğunu bildirmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Londra merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi " Libya'da Türkiye tarafından desteklenen 2 bin 400 kadar Suriyeli savaşçının bulunduğunu ve 700 milisinde Türkiye'de eğitildiğini" iddia etmiştir. Türkiye tarafından bu iddialar yalanlanmıştır (Deutsche Welle, 2020b).

SONUÇ

2010 ve 2011'de Arap coğrafyasında başlayan halk hareketleri Arap ülkelerinin iç siyasi dengelerinin ve refah gelirinden mahrum bırakılmış yoksul halkların meşru siyasi ve sosyo-ekonomik taleplerinin bir sonucu neticesinde gerçekleşmiştir. Halk hareketleri bir 'bahar' olarak adlandırılmasına rağmen küresel ve bölgesel güçlerin müdahale ve manipülasyonlarına maruz kalan bu süreç dönüşümün yaşandığı ülkelerdeki mevcut siyasi ve sosyo-ekonomik durumu daha da istikrarsızlaştırmıştır.

2011 yılında Arap Baharının bir ayağı olan Libya'da Kaddafi'nin devrilmesi sonucu ortaya çıkan yeni yerel aktörlerin ülkede alan kazanmak adına giriştikleri mücadele ülkenin bir iç savaşa girmesine neden olmuştur. Ancak Libya'daki Arap baharının ve uluslararası güçlerin krize yönelik müdahaleleri ve bunun meşrulaştırılma şekli, devlet yönetimin iflası, küresel terör eylemleri, göç sorunu, jeopolitik rekabet ve vekâlet savaşları gibi konular Libya'nın bir sorunu olmaktan çıkmış uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Özellikle de istikrarsızlık, güven sorunu ve kaos nedeniyle bölge ülkeleri ve denizaşırı ülkeler göç sorunu ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Libya'da yaşanan kaos ortamı radikal terör örgütlerinin güçlenerek etkin olmaya çalıştığı bir alan yaratarak uluslararası güvenliği tehdit etmektedir.

Gelinen noktada, Libya krizinin kendine has dinamikleri olması nedeniyle ülkedeki çatışmalar devam etmekte bu da beraberinde istikrarsızlık ve belirsizliği getirmektedir. Dokuzuncu yılına giren iç savaş boyunca, ülke doğu-batı yönünde çift başlı meclisin her ikisi de kendi ittifaklarını oluşturacak şekilde iktidar savaşında güç mücadelesi vermektedir. Bu çatışma ortamından yararlanan bölgesel terör örgütleri ülke içi faaliyetlerini artırarak iletişim ağlarını genişletmişlerdir. BM önderliğinde kurulan çözüm müzakerelerine katılan her iki meclisin temsilcileri ülkenin geleceğinde söz sahibi olmak için kendi taleplerini anlaşma maddelerine ekletilmesiyle çözüm sürecini

baltalamışlardır. Ayrıca bu sürece stratejileri ve nihai hedefleri aynı kalmak suretiyle küresel ve bölgesel aktörlerin politikalarındaki dönemsel değişiklikleri ve müdahaleleri de bu çözüm sürecini kesintilere uğratarak istikrarsızlığı körüklemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri 2012'de Başkanlık seçimlerinden önce hem tepki çekmemek hem de Irak işgali nedeniyle bozulan imajı düzeltmek için Libya krizi patlak verdiğinde *geriden liderlik* kavramıyla mesafeli bir yaklaşımla davranmışsa da daha sonra hava operasyonlarına eşlik etmiş ve operasyonlar NATO'ya devredilmesiyle aktif katılımda bulunmuştur. Ancak 2016 yılındaki Başkanlık seçimleri sonucunda Trump yönetiminin iktidara gelmesiyle ABD politikası tamamen farklı çizgide yol almıştır. Bu süre boyunca Libya'ya yönelik politika yürüten bilhassa Avrupalı ülkelerin iç siyasetinde, ulusal seçimler ve hükümet değişimleri nedeniyle ülke politikalarında ve tutumlarında değişimler meydana gelmiş ve bu durum da Libya'yı içine düştüğü durumda yalnız bırakarak iç savaşın gidişatını etkilemiştir.

Diğer taraftan Avrupalı ülkelerden özellikle Fransa ve İtalya Libya'nın enerji alanlarından pay kapıp ve mevcut kazanımlarını korumak amacıyla Libya'daki her iki meclis bloğunun temsilcileriyle müzakere turları başlatmış ancak başarısız olmuşlardır. Öte yandan Trump dönemi ABD'sinin Libya sorunlarında çok aktif olmaması Rusya'nın Libya'da daha etkin olmasına neden olmuştur.

Katar, Mısır, Suudi Arabistan, BAE ve Türkiye gibi bölgesel ülkeler de bu soruna bir şekilde müdahil olmuşlardır. Bölgesel güçlerin Libya'ya müdahil olmalarının aktif gerekçeleri vardır, bunlardan biri Libya'nın sahip olduğu enerji kaynakları ve diğeri ise jeopolitik konumudur. Böylesine önem arz eden bir ülkede bölgesel güçlerin dinamikleri kendi lehlerine değiştirmek için aktif bir politika yürütmeleri beklenen bir durumdur.

Vekâlet savaşları şeklinde devam eden Libya iç savaşının kalıcı bir çözüme kavuşması için rekabet halinde olan küresel ve bölgesel güçlerle yerel aktörlerin ısrarcı amaçlarından feragat etmeleri gerekmektedir. Tabi ki bu durum yakın gelecekte pek mümkün görülmemektedir. Libya krizinde tüm tarafları memnun edecek şekilde bir çözüm ve uzlaşı sağlamak olası bir durum değildir. Dünya devletleri bir yandan ülkede çatışmanın dinmesi ve gerginliğin azalması umudu içindeyken Libya'nın doğu bölgesinde hâkim yerel aktör Halife Hafter'in arkasına bölgesel ve küresel güçlerin desteğini alarak sürekli karşı kamp olarak gördüğü Trablus bloğuna askeri operasyon düzenlemiştir. Ancak 2019 sonlarına doğru Türkiye Libya'daki uzlaşı görüşmelerine diplomatik çabalarda bulunmuş ve bu bağlamda Rusya ile Moskova'da ikili görüşmeler yürütmüştür. Bu görüşmeler neticesinde Libya'daki iki kutbun ana aktörleri ile ateşkes için görüşmeler sağlanması çözüm umutlarını artırmıştı. Ancak Halife Hafter'in ateşkes metnini imzalamadan Rusya'dan ayrılması çözümsüzlüğün devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca Almanya'nın ev sahipliğini yaptığını 2020 yılı Ocak ayında gerçekleşen Berlin Zirvesi'nde Libya için çözüm çabalarından kesin bir netice alınamamıştır. Bunlara rağmen uluslararası kamuoyu Libya'da ülkenin yeniden inşa edilmesine ve uzlaşının sağlanmasına yönelik büyük bir beklenti mevcutken çatışmalar dursa bile ülkenin yeniden inşası pek kolay olmayacak ve hatta uzun bir zaman alacaktır.

Yeni bir krizin ortaya çıkmaması adına bu kurulum aşamasında bütün etnik, mezhepsel ve siyasi görüşten her grubun beklentilerinin dikkate alınması istenecektir ki bu da Libya'daki uzlaşı sürecini ya uzatır ya da tekrardan çatışma ortamına girilebilir. Öte yandan iç savaş ve terör olayları nedeniyle hem ülke içi hem de ülke dışına kaça insanların ülkeye geri gelmesiyle sosyo-ekonomik olarak ülkeye adaptasyonları soru işareti olmaktadır. Genel itibariyle Libya iç savaşı hala devam eden belirsiz bir süreçten geçmektedir. Libya öncesi Kaddafi döneminin koşularına dönmek şu aşamada asla

mümkün görünmüyor. Arap Baharı'nın neticelenmemiş ayağı Libya istikrarsızlık ve çatışma içinde uzun bir müddet uluslararası sistemin büyük bir sorunu olmaya devam edecektir.

Yukarıdaki tüm değerlendirmeler ışığında ve daha öz bir ifadeyle tarih boyunca Libya'nın oluşumu dış aktörlerce şekillenmiş ve günümüzde de şekillenme devam etmektedir. Arap Baharı'nı fırsat bilen dış aktörler insani müdahale altında Libya'nın iç dinamiklerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak ülkeyi kanlı bir çatışma ortamına sokmuşlardır. 42 yıl boyunca iktidarını bir şekilde koruyan Kaddafi'nin devrilmesiyle ülke geçiş sürecini başarılı bir şekilde atlatamamış ve hala günümüzde yaşanan güç boşluğunda dış aktörlerin tekrardan devreye girerek rol almaları şaşırtıcı olmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abomo, P. T. (2019). *R2P and the US Intervention in Libya.* Gewerbestrasse, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Akbaş, Z., & Düzgün, Z. A. (2012, Güz). Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve SosyalAraştırmalar Dergisi, 8*(2), s. 57-81.

Akdoğan, İ. (2020, Ocak 14). *Suudi Arabistan'ın Libya politikası ve Türkiye karşıtlığının arka planı*. Şubat 19, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-in-libya-politikasi-ve-turkiye-karsitliginin-arka-plani/1702027 adresinden alındı

Akıncı, B. A. (2015, Mayıs 14). *Türkiye'nin Libya ile İnişli-Çıkışlı İlişkisi*. Nisan 20, 2020 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: http://politikaakademisi.org/2015/05/14/turkiyenin-libya-ile-inisli-cikisli-iliskisi/ adresinden alındı

Akman, M. A. (2016, Ocak 28). *Libya'da "Ulusal Mutabakat" Bekleyişi*. Şubat 5, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-ulusal-mutabakat-bekleyisi/511745 adresinden alındı

Al, A., & Aslan, N. (2018). Petrol Kıskacında Otadoğu:Libya Sivil Savaş Örneği. *Econder International Acdemic Journal, 2*(1), s. 37-55.

Alpar, G. (2019, Ekim 8). *Libya: Hedefteki Ülke*. Aralık 1, 2019 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü: https://www.sde.org.tr/guray-alpar/genel/libya-hedefteki-ulke-kose-yazisi-11678 adresinden alındı

Aras, İ. (2019, Ekim 26). Fransa'nın Arap Baharı. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 4*(2), 135-167.

Ataman, M. (2014, Aralık 27). *Katar-Mısır Yakınlaşması*. Şubat 15, 2020 tarihinde Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı: https://www.setav.org/katar-misir-yakinlasmasi/ adresinden alındı

Ataman, M., & Karaduman, M. A. (2020, Şubat). BAE ve Suudi Arabistan'ın Libya Krizine Müdahalesi. *Siyaset,Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*(308).

Bianco, M. (2005). *Bir Çöl Mesajcısı Kaddafi.* (C. Süer, Çev.) İstanbul: Roman's.

Boeke , S., & Zuijdewijn , J. d. (2016, April). Transitioning From Military İnterventions to Long-Term Counter-Terrorism Policy. *Institute of Security and Global Affairs*.

Boyraz, H. M. (2020, Ocak). İngiltere'nin Libya Politikası. *Siyaset,Toplum ve Ekonomi Araştırmaları Vakfı*(258).

Blanchard , C. M. (2018, January 8). Libya: Transition and U.S. Policy. *Congressional Research Service*.

Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T., & Küçükkeleş, M. (2011). *İsyan,Müdahala ve Sonrası:Libya'da Dönüşüm Sancıları.* Siyaset,Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 5, Ankara.

Brands, H. (2018). American grand strategy in the post–Cold War era. R. GLENN (Dü.) içinde, *New Directions in Strategic Thinking 2.0.* ANU .

Caner, C., & Şengül, B. (2018, Haziran). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları içinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 2*(6).

Combaz, E. (2014, February 14). Political Economy of Libya After the Qadhafi Regime. *GSDRC*.

Croci, O., & Valigi, M. (2011). Italy and the International Intervention In Libya. *Italian Politics, 27,* s. 191-206.

CSDS. (2019, August 14). *Al Harbu âla Tarablus wa Irhasatul Siraâil Masri-Turki*. September 15, 2019 tarihinde https://www.csds-center.com/: https://bit.ly/2Offv6l adresinden alındı

Çam, Ö. T. (2020, Ocak 14). *Türkiye Libya'da Barışın Önünü Açıyor*. Şubat 7, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libyada-barisin-onunu-aciyor-/1702245 adresinden alındı

Çolak, Y., Şahin, M., Sarı, B., & Tınas, M. (2019). *Doğu Akdeniz'den Basra'ya Krizler ve Düzen.* Polis Akademisi Başkanlığı. Ankara: Polis Akademisi.

Deutsche Welle. (2019a, Aralık 11). *Türkiye'nin Libya'ya Silah Sevkiyatı BM Raporunda*. Nisan 20, 2020 tarihinde Deutsche Welle: https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-libyaya-silah-sevkiyat%C4%B1-bm-raporunda/a-51620508 adresinden alındı

Deutsche Welle. (2020b, Ocak 01). *Türkiye Destekli 2 Bin 400 Suriyeli Savaşçı Libya'da*. Nisan 20, 2020 tarihinde Deutsche Welle Türkçe: https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-destekli-2-bin-400-suriyeli-sava%C5%9F%C3%A7%C4%B1-libyada/a-52064922 adresinden alındı

Doğan, G., & Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(15).

Doğmuş, L. (2016). *Libya:Darbenin Pençesinden Silahlı Devrime 17 Şubat Devrimi'nin Tarihi.* İstanbul: Ekin.

Domazati, R. (2019b, Aralık 19). *Çok Denklemli Libya Sorunu ve Türkiye*. Şubat 20, 2020 tarihinde İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi: https://insamer.com/tr/cok-denklemli-libya-sorunu-ve-turkiye_2555.html adresinden alındı

Domazeti, R. (2019a, Ocak 28). *Akdeniz Enerji Denkleminde Libya Krizi ve Türkiye*. Şubat 5, 2020 tarihinde İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi: https://insamer.com/tr/akdeniz-enerji-denkleminde-libya-krizi-ve-turkiye_1945.html adresinden alındı

Domazeti, R., & Altun, T. (2018, Nisan 5). *Libya: Çalınmış Devrim*. Şubat 2, 2020 tarihinde İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi: https://insamer.com/tr/libya-calinmis-devrim_1365.html adresinden alındı

Dunya.com. (2012, Eylül 12). *ABD'nin Libya Büyükelçisi Öldürüldü*. Nisan 22, 2020 tarihinde Dünya: https://www.dunya.com/dunya/abd039nin-libya-buyukelcisi-olduruldu-haberi-184901 adresinden alındı

Durmaz, M. (2019, Şubat 28). *Libya: Fransa-İtalya Rekabetinde Son Raunt*. Şubat 20, 2020 tarihinde https://www.yenisafak.com/hayat/libya-fransa-italya-rekabetinde-son-raunt-3448521 adresinden alındı

Elashmawy, S. (tarih yok). The Foreign Policies of Saudi Arabia and Qatar Towards The Arab Uprisings. *5th ECPR Graduate Student Conference, University of Innsbruck* .

El-Kihya, M. Ö. (2011). *Libya'nın Kaddafisi.* (S. D. Çiftçi, Dü., & S. Y. İnal, Çev.) İstanbul: Kaknüs.

Erdurmaz, A. S. (2013). Tunus, Mısır ve Libya'daki İç Dinamiklerin Arap Baharı'nın Gerçekleşmesinde Etkileri. *Ufuk Üniversitesi SBE Enstitüsü Dergisi*(3), s. 39-63.

Eriksson, M. (2015, Aralık). A Fratricidal Libya and its Second Civil War:Harvesting Decades of Qaddafi 's 'Divide and Rule'. *FOI*, s. 85.

Fanack. (2014a, July 03). *Transition to Anarchy*. January 31, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/transition-to-anarchy/ adresinden alındı

Fanack. (2014b, September 27). *Libya Divided*. Mart 1, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/libya-divided/ adresinden alındı

Fanack. (2015c, April 22). *Terrorism Increases in Libya as Politicians Talk*. Mart 1, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/terrorism-increases-in-libya/ adresinden alındı

Fanack. (2017d, January 3). *IS Lost Sirte*. Mart 4, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/is-lost-sirte/ adresinden alındı

Fanack. (2017e, October 23). *Deal to Stem Migration Across Mediterranean Sparks New Violence in Libya*. Mart 8, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/migration-deal-in-libya/ adresinden alındı

Fanack. (2018f, September 21). *A Theatre of Conflict in Libya's Oil Crescent*. Mart 10, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/conflict-in-libyas-oil-crescent/ adresinden alındı

Fanack. (2015g, June 14). *Libya—More Divided Than Ever*. Mart 6, 2019 tarihinde Fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/libya-more-divided-than-ever/ adresinden alındı

Fanack. (2016h, April 12). *Libya Under Three Governments*. Mart 6, 2019 tarihinde www.fanack.com: https://fanack.com/libya/history-past-to-present/libya-under-three-governments/ adresinden alındı

Faytre, L. (2020, Ocak). *Fransa'nın Libya Politikası.* Siyaset,Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Friesen, J. J. (2013, June). Tribes and Revolution;The "Social Factor in Muammer Gadhafi's Libya and Beyond.

Gartenstein, D., & Barr , R. (2015, February). Dignity and Dawn:Libya’s Escalating Civil War. *ICCT*.

Genugten, S. V. (2016). Libya in Western Foreign Policies,1911-2011. (E. G. Pedaliu, & J. W. Young, Dü) London: Palgrave Macmillan.

Göksedef, E. (2020, Ocak 20). *Berlin'deki Libya Zirvesi'nde alınan kararlar ne anlama geliyor?* Şubat 14, 2020 tarihinde BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51182671 adresinden alındı

Güneş, B. (2018, Kasım). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7*(2), 263-291.

Güngörmez, O. (2020, Ocak). İtalya'nın Libya Politikası. *Siyaset,Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*(257).

Gürseler, C. (2017, Eylül 9). *Libya Uzlaşma Sürecinin Son Ayağı Paris mi?* Şubat 10, 2020 tarihinde Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi: https://ankasam.org/libya-uzlasma-surecinin-son-ayagi-paris-mi/ adresinden alındı

Haberler.com. (2020a, Ocak 19). *İngiltere Başbakanı Boris Johnson'dan Libya Çağrısı: BM Liderliğinde Bir Sürece İhtiyacımız Var*. Şubat 15, 2020 tarihinde https://www.haberler.com/ingiltere-basbakani-boris-johnson-dan-libya-12832642-haberi/ adresinden alındı

Haberler.com. (2019b, Aralık 18). *İtalya'dan Libya İçin Diplomasi Girişimi*. Nisan 22, 2020 tarihinde Haberler.com: https://www.haberler.com/italya-dan-libya-icin-diplomasi-girisimi-12728287-haberi/ adresinden alındı

Harvey, J. F. (2019, Nisan 17). *Libya Darbesinde BAE Parmak İzi*. Şubat 17, 2020 tarihinde Yeni Şafak: https://www.yenisafak.com/hayat/libya-darbesinde-bae-parmak-izi-3466931 adresinden alındı

Huduri, V. (2020, Ocak 12). *Doğu Akdeniz'deki Doğalgaz ve Petrol Mücadelesinin Jeopolitik Boyutları*. Şubat 13, 2020 tarihinde Şarkul Avsat: https://aawsat.com/turkish/home/article/2079021/%E2%80%8Bdo%C4%9Fu-akdenizdeki-do%C4%9Falgaz-ve-petrol-m%C3%BCcadelesinin-jeopolitik-boyutlar%C4%B1 adresinden alındı

İleri, K. (2020, Ocak 17). *Obama'dan Trump'a ABD'nin Savrulan Libya Stratejisi*. Şubat 15, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamadan-trumpa-abdnin-savrulan-libya-stratejisi/1705499 adresinden alındı

Intell4-Strategy Channel. (2019, Eylül 07). *Arap Baharı, Birleşik Arap Emirlikleri ve Libya*. Şubat 10, 2020 tarihinde https://www.intell4.com/arap-bahari-birlesik-arap-emirlikleri-ve-libya-haber-182718 adresinden alındı

Joshi, S. (2015, Şubat 18). *Mısır, Libya ve İntikamın Bedeli*. Şubat 10, 2020 tarihinde Al Jazeera Turk: http://www.aljazeera.com.tr/gorus/misir-libya-ve-intikamin-bedeli adresinden alındı

Kamrava, M. (2011). Mediation and Qatari Foreign Policy. *Middle East Journal, 65*(4), s. 539-556.

Kaya, T. Ö. (2016). Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6*(1), s. 639-666.

Kekilli, E. (2016a, Şubat). Haftar'ın Darbe Girişiminden BM Çözüm Taslağına Libya Siyaseti. *SETA*(152).

Kekilli, E. (2017b, Mart). Türkiye -Libya İlişkileri Kriz Alanları ve İş Birliği İmkanları. *Siyaset,Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*(191).

Kerimoğlu, Y. (2017, Nisan 8). *Rusya'nın Libya Politikası ve Askerî Müdahale İhtimali*. Şubat 9, 2020 tarihinde İHH İnsani Sosyal Araştırmalar Merkezi: https://insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-asker-mudahale-ihtimali_645.html adresinden alındı

Khatib, L. (2013, March). Qatar's Foreign Policy: The Limits Of Pragmatism. *International Affairs, 89*(2), s. 417-431.

Kheir, E. C. (2011, Eylül 12). *Kaddafi'yi Devirme Kararı Halk Hareketinden Önce Alınmıştı*. Nisan 21, 2020 tarihinde Evrensel: https://www.evrensel.net/haber/13500/kaddafiyi-devirme-karari-halk-hareketinden-once-alinmisti adresinden alındı

Kurt, S. (2014, Eylül). Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası. *Tarih Okulu Dergisi, 7*(19), s. 167-196.

Kurt, V. (2020, Ocak). 27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*(306).

Kutlu, F. B. (2016). *Arap Baharı Süreci ve Libya Üzerindeki Etkileri.* Bursa: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Megeresi, T. (2019, June 26). *Libya's Global Ciwil War*. September 15, 2019 tarihinde https://www.ecfr.eu/: https://www.ecfr.eu/publications/summary/libyas_global_civil_war1 adresinden alındı

Midan. (2019, Mayıs 15). *Sinaatul Fawda, Limaza Tasâ Misr li Taqsimi Libya?* (S. Al Masri, Düzenleyen) August 29, 2020 tarihinde https://midan.aljazeera.net/: https://bit.ly/2qY9O4Y adresinden alındı

Nardulli, B. R. (2015). The Arab States' Experiences. K. P. Mueller, & G. Alegi içinde, *Precision and Purpose.* RAND Corporation.

New York Times. (1991, October 31). *4 Libyans Charged by France in Air Bombing*. January 28, 2020 tarihinde New York Times: https://www.nytimes.com/1991/10/31/world/4-libyans-charged-by-france-in-air-bombing.html adresinden alındı

Orhan, D. D. (2018). Rusya Dış Politikasında Orta Doğu: Arap Baharı Sonrası Tehditler ve Fırsatlar. *Avrasya Etüdleri*(53), s. 87-116.

Ozan, E. (tarih yok). *Emmanuel Macron Döneminde Fransa'nın Ortadoğu Politikası ve İran*. Şubat 17, 2020 tarihinde Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi: https://ankasam.org/emmanuel-macron-doneminde-fransanin-ortadogu-politikasi-ve-iran/ adresinden alındı

Özşahin, M. C. (2016, Aralık). Obama Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikası: Arap Baharı Sürecinde Demokratik Söylem ve Eylem. *Ortadoğu Etütleri, 8*(2), s. 68-95.

Öztürk, M. (2016). Moskova Penceresinden Sovyetler Birliği'nin Afirka Politikası (1945-1991). *Tarihin Peşinde-Uluslararsı Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(15), s. 279-300.

Polat, F. (2015a, Mayıs). Çok Kutuplu İç Savaş Sarmalında Libya; Aktörler ve İttifaklar. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*(15).

Polat, F. (2015c). Libya 2015. *Ortadoğu Yıllığı,* s. 386-395.

Polat, F. (2018b, Mayıs 8). *Dış Müdahaleler Libya'da Krizi Derinleştiriyor*. Şubat 4, 2020 tarihinde Haberler.com: https://www.haberler.com/analiz-dis-mudahaleler-libya-da-krizi-10828976-haberi/ adresinden alındı

Polat, F. (2019d, August 30). *The Trajectory of Turkey-Libya Relations*. September 17, 2019 tarihinde https://www.trtworld.com/: https://www.trtworld.com/opinion/the-trajectory-of-turkey-libya-relations-29413 adresinden alındı

Prashad, V. (2012). *Arap Baharı,Libya Kışı.* (Ş. Alpagut, Çev.) Yordam.

Randal, E. (2015). After Qadhafi: Development and Democratization in Libya. *Middle East Journal, 69*(2), s. 199-22.

Rowan, M. (2019, February 12). *Libya Timeline: Since Qaddafi's Ouster*. Ekim 30, 2019 tarihinde https://www.usip.org/: https://www.usip.org/publications/2019/02/libya-timeline-qaddafis-ouster adresinden alındı

Sağsen, İ. (2011, Temmuz-Ağustos). Arap Baharı,Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması. *Ortadoğu Analiz, 3*(31-32).

Sand, S. (2011, Ekim 28). *Kurşuna Dizip Toprağa Gömmüşler*. Ocak 20, 2020 tarihinde Deutsche Welle: https://p.dw.com/p/12ifR adresinden alındı

Semerci, A. (2020, Ocak 01). *Libya'daki Meşru Yönetimden 'Suheyrat Anlaşması'na Bağlılık' Vurgusu*. Şubat 10, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-libyadaki-mesru-yonetimden-suheyrat-anlasmasina-baglilik-vurgusu/1689757 adresinden alındı

Sputniknews. (2020, Ocak 22). *BM Genel Sekreteri Guterres: Libya'da Ateşkes Siyasi Sürece Dönüşmeli*. Şubat 8, 2020 tarihinde Sputniknews: https://tr.sputniknews.com/afrika/202001221041223369-bm-genel-sekreteri-guterres-libyada-ateskes-siyasi-surece-donusmeli/ adresinden alındı

Sürücüoğlu, O. (2017). Koruma Sorumluluğu: Darfur Krizi ve Libya Müdahalesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(4), 603-628.

Şanlı, C. C. (2014). Arap Baharı ve ABD'nin Dış Politikası. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. https://www.academia.edu/10149291/ABDnin_ARAP_BAHARI_POL%C4%B0T%C4%B0KASI adresinden alınmıştır

T24. (2020, Ocak 6). *Mısır'da Libya Krizi Toplantısı*. Şubat 13, 2020 tarihinde T24: https://t24.com.tr/haber/misir-da-libya-krizi-toplantisi,854963 adresinden alındı

Tandoğan, M. (2018, Kasım 15). *Libya'da Arap Baharı'nın Kışa Dönmesi ve Türkiye'nin Diplomatik Hamleleri*. Şubat 11, 2020 tarihinde Afrika Araştırmacıları Derneği: https://www.afam.org.tr/libyada-arap-baharinin-kisa-donmesi-ve-turkiyenin-diplomatik-hamleleri/ adresinden alındı

Taştekin, F. (2019, Haziran 30). *Türkiye'nin Libya Savaşı: Kesinlikle Tombaladan Çıkmadı*. Nisan 20, 2020 tarihinde Gazete Duvar: https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/06/30/turkiyenin-libya-savasi-kesinlikle-tombaladan-cikmadi/ adresinden alındı

Telci, İ. N. (2018, Kasım 17). *Libya'da Siyasi Krize Türkiye'nin Çözüm Arayışları*. Nisan 20, 2020 tarihinde Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı: https://www.setav.org/libyada-siyasi-krize-turkiyenin-cozum-arayislari/ adresinden alındı

Turan, E. T., & Turan, E. T. (2011). Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik,Türk Senusi-Libya İlişkileri. *4*(19), s. 192.

United Nations General Assembly. (2005, October 24). Resolution Adopted by the General Assembly on 16 September 2005. *A/RES/60/1. 2005 World Summit Outcome*, s. 30. Mayıs 25, 2020 tarihinde https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf adresinden alındı

Vandewalle, D. (2012). A History of Modern Libya. (2). New York, United States of America: Cambridge University .

Yaşar, N. T. (2019a, Ocak 7). *Rekabetin Gölgesinde Libya'da Çözüm Mümkün Mü?* (07.01.2019, Düzenleyen) Ekim 27, 2019 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rekabetin-golgesinde-libya-da-cozum-mumkun-mu/1357966 adresinden alındı

Yaşar, N. T. (2015b, Ağustos 11). *Libya'da Milis Güçleri Düzenleme Çabaları: BM Anlaşma Taslağının Değerlendirilmesi*. Şubat 2, 2020 tarihinde Ortadoğu Araştırmaları Merkezi: https://www.orsam.org.tr/tr/libya-da-milis-gucleri-duzenleme-cabalari-bm-anlasma-taslaginin-degerlendirilmesi/ adresinden alındı

Yaşar, N. T. (2015c, Haziran 15). *Libya'da Taraflar Aynı Masada*. Şubat 12, 2020 tarihinde Ortadoğu Araştırmaları Merkezi: https://www.orsam.org.tr/tr/libya-da-taraflar-ayni-masada/ adresinden alındı

Yaşar, N. T. (2019d, Kasım 29). *Rusya'nın Libya'da Artan Nüfuzu ABD Politikasını Değişime Zorluyor*. Şubat 10, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusyanin-libyada-artan-nufuzu-abd-politikasini-degisime-zorluyor/1659085 adresinden alındı

Yaşar, N. T. (2019e, Temmuz 09). *Birleşik Arap Emirlikleri Libya'da Ne Hedefliyor?* Şubat 15, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/birlesik-arap-emirlikleri-libya-da-ne-hedefliyor/1526924 adresinden alındı

Yaşar, N. T. (2020f, Nisan 16). *Libya'da Savaşın Seyri Değişiyor*. Nisan 20, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libya-da-savasin-seyri-degisiyor/1807000 adresinden alındı

Yeni Asya. (2019, Mayıs 8). *Libya'daki Saldırılar Siyasi Anlaşma Umudunu Kaybettirdi*. Şubat 5, 2020 tarihinde Yeni Asya: https://www.yeniasya.com.tr/dunya/libya-daki-saldirilar-siyasi-anlasma-umudunu-kaybettirdi_493043 adresinden alındı

ÖZET

2010 sonu ve 2011 yılı başlarında Arap coğrafyasını etkisi altına alan ve Arap Baharı olarak tanımlanan halk hareketleri bölgenin siyasi yapısını değiştirmiştir. Arap Baharı' nın etkisi altında kalan Libya'da Kaddafi rejimine karşı muhalif hareketlerce düzenlenen protestolar rejim güçleri müdahalesi sonucunda ülke çapında silahlı isyana dönüşmüştür. Taraflar arasında artan çatışma ve şiddet ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. Kaddafi'nin muhaliflere yönelik sert söylemleri ve rejim güçlerinin muhaliflere karşı üstünlük kazanması Libya enerji kaynakları üzerinde önemli menfaatleri bulunan Batılı ülkeler ve ABD için endişe kaynağı olmuştur. Bu nedenle de BM ve NATO üzerinden muhaliflere hava gücü desteğiyle Kaddafi'nin devrilmesi sağlanmıştır. Ülkede bir geçiş süreci yaşanmasının ardından seçime gidilmiştir. Seçimler sonucu ülkede birçok yeni yerel aktör ortaya çıkmış ve her biri farklı farklı motivasyonlarla ülke yönetiminde söz sahibi olma amacı gütmüştür. Özellikle de 2012'de yaşanan seçimler sonrasında çıkarılan kanunlar ülkede siyasi ve ideolojik ayrışmalara yol açmıştır. Yerel aktörler arasındaki artan ayrışmalar 2014 seçimlerinde ciddi kırılmalar yaşatmış ve ülkeyi yeniden bir iç savaşa sokmuştur. Yaşanan kaos ortamı bölgesel terör gruplarının Libya'da etkisini artırmasına neden olmuştur. Günümüze kadar hala devam eden iç savaş insanlık dramı yaratarak düzensiz göçlere sebebiyet vermiştir. Küresel anlamda önem arz eden bu iç savaşta ABD ve Rusya başta olmak üzere küresel güçler, özellikle de Libya petrolüne bağımlı olan ve göç ile istikrarsızlıktan en çok etkilenecek olan Fransa, İtalya ve İngiltere gibi Avrupalı ülkeler ve Türkiye, BAE, Suudi Arabistan, Katar ve Mısır gibi bölgesel ülkeler bir şekilde müdahalede bulunarak vekâlet savaşının tarafları olmuşlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde Libya iç savaşı dünya gündeminde önemli konulardan biri olmaktadır, savaşın gidişatı birçok aktörün çıkarlarını etkileyecektir. Bu çalışma, analitik bir yaklaşımla, Libya iç savaşının dünü, bugünü ve geleceği hakkında bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Arap Baharı, Libya İç Savaşı, NATO, Dış Aktörler

ABSTRACT

The popular movements defined as Arap Spring ,which influenced the Middle East and Arab geography in late 2011 and early 2011,changed the political structure of region. Protests organized by opposition movements against Kaddafi regime in Libya, turned into a nationwide armed rebellion as a result of suppression by the regime forces. Increased conflict and violence between groups brought the country into a civil war. Kaddafi's harsh rhetoric against the opponents and the regime's superiority over the opponents have been a source of concern by Western countries and the US which have important interests in Libyan energy resources. For this reason, Kaddafi was overthrown with the support of air force to opponents through UN and NATO. After a transition period in the country,elections were held in 2012. As A result of elections, many new local actors emerged in the country and each of them had a different motivation and aimed to have a voice in the country's administration. Especially the laws passed after the elections caused poltical and ideological seperations in the country. Increasing divergence among local actors caused serious breaks in the 2014 elections and brought the country into a çivil war again.The chaos caused regional terrorist groups to increase their influence in Libya. The civil war,which still continues until today, created a human drama and caused irregular migrations. In this civil war, which is of global importance,global powers, particularly US and Russia,European countries dependent on Libyan oil and most affected from migtaion such as France, Italy and United Kingdom and Turkey,UAE, Saudi Arabia,Qatar and Egypt as regional countries intervened in some way and became parties of proxy war.In general, Libyan civil war is one of the most important issues in the World agenda, as affects interest of many actors. This study provides a perspective on the past, present and future of Libyan civil war with analytical approach.

Key Words: Arab Spring, Libyan Civil War, NATO, Foreign Actors